

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ

Η ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΤΩΝ ΓΥΝΑΙΚΩΝ ΣΤΙΣ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΕΣ
ΣΥΝΤΕΧΝΙΕΣ ΤΗΣ ΑΓΓΛΙΑΣ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΥΣΤΕΡΟ ΜΕΣΑΙΩΝΑ
(13^{ος}-15^{ος} αι.)

ΕΥΡΩΠΑΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΤΟΥ

ΜΙΧΑΗΛ ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ

ΑΜ: (1561201601045)

ΕΠΟΠΤΕΣ ΚΑΘΗΓΗΤΕΣ:

ΓΙΑΝΤΣΗ ΝΙΚΟΛΕΤΤΑ, ΑΝΑΠΛ. ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΓΑΓΑΝΑΚΗΣ, ΑΝΑΠΛ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΡΑΠΤΗΣ, ΑΝΑΠΛ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ

ΑΘΗΝΑ

2019

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εισαγωγή	4
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ: Η ΘΕΣΗ ΤΗΣ ΓΥΝΑΙΚΑΣ ΣΤΟ ΔΥΤΙΚΟ ΜΕΣΑΙΩΝΑ: ΟΨΕΙΣ ΚΑΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗΣ ΑΥΤΗΣ	6
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ: ΟΙ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΕΣ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΕΣ ΣΥΝΤΕΧΝΙΕΣ: ΕΜΦΑΝΙΣΗ ΚΑΙ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΕΣ	16
α. Οι συντεχνίες των εμπόρων	18
β. Οι συντεχνίες των τεχνιτών	20
γ. Το συντεχνιακό φαινόμενο στη μεσαιωνική Αγγλία	23
1. Οι αγγλικές συντεχνίες των εμπόρων	23
2. Οι αγγλικές συντεχνίες των τεχνιτών	26
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ: Η ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΤΩΝ ΓΥΝΑΙΚΩΝ ΣΤΙΣ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΕΣ ΣΥΝΤΕΧΝΙΕΣ ΤΗΣ ΑΓΓΛΙΑΣ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΥΣΤΕΡΟ ΜΕΣΑΙΩΝΑ	30
α. Η συμμετοχή των γυναικών στις συντεχνίες των εμπόρων	32
β. Η συμμετοχή των γυναικών στις συντεχνίες των τεχνιτών	36
1. Γενική επισκόπηση και ιεραρχικά στάδια	36
2. Η μαθητεία των γυναικών στις συντεχνίες των τεχνιτών	42
3. Η συμμετοχή των γυναικών στις συντεχνίες ζυθοποιίας	56
4. Οι γυναικείες συντεχνίες υφασμάτων: Η ηπειρωτική Ευρώπη και η περίπτωση της Αγγλίας	69
5. Η συμμετοχή των γυναικών στις συντεχνίες των μεταλλουργών	83
6. Η συμμετοχή των γυναικών στις υπόλοιπες συντεχνίες των τεχνιτών	89
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ: ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΕΣ ΣΥΝΤΕΧΝΙΕΣ ΚΑΙ ΑΝΕΙΔΙΚΕΥΤΕΣ ΕΡΓΑΖΟΜΕΝΕΣ: Ο ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ ΥΠΗΡΕΤΡΙΑΣ	95
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ: Η ΣΥΝΤΕΧΝΙΑΚΗ ΓΥΝΑΙΚΑ ΚΑΙ ΤΟ ΟΙΚΟΤΕΧΝΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ	100

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

105

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

109

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Αντικείμενο της παρούσας εργασίας είναι η διερεύνηση της σχέσης που αναπτύχθηκε ανάμεσα στους κόσμους της γυναικείας εργασίας από τη μία πλευρά, και των επαγγελματικών συντεχνιών από την άλλη, όταν και για λόγους αμοιβαίας αναγκαιότητας κλήθηκαν αμφότεροι να συνυπάρξουν. Από χωροχρονικής άποψης, η έρευνα εστιάζει στην περιοχή της Αγγλίας τον καιρό του ύστερου Μεσαίωνα. Η επιλογή της συγκεκριμένης χρονικής συγκυρίας διόλου τυχαία είναι με το παρόν θέμα. Την εποχή εκείνη, βρίσκονταν σε ισχύ δυνάμεις που αφενός κατέστησαν εφικτή αυτή την προσέγγιση γυναικών εργαζομένων και συντεχνιακών ενώσεων και αφετέρου προσέδωσαν στην παραγόμενη σχέση έναν χαρακτήρα μοναδικό.

Προτού εκκινήσει αυτή η απόπειρα ανάλυσης του φαινομένου της γυναικείας συμβολής στον συντεχνιακό κόσμο της εργασίας, καθώς και της ξεχωριστής μορφής που αυτό έλαβε, πρέπει πρώτα να προσδιορισθούν οι ιδιαίτερες θέσεις που τα συμβαλλόμενα μέρη κατείχαν, οι γυναίκες και οι συντεχνίες δηλαδή, μέσα στην δεδομένη ιστορική πραγματικότητα. Όσον αφορά την τύχη των γυναικών, αναμφίβολα ο Δυτικός Μεσαίωνας στάθηκε ιδιαίτερα αδιάλλακτος, προβαίνοντας στην περιθωριοποίηση και στον αποκλεισμό αυτών από όλες εκείνες τις λειτουργίες που θα μπορούσαν να αποφέρουν πλούτο, αναγνώριση και την άσκηση οποιασδήποτε μορφής εξουσίας. Στο πλαίσιο αυτό η διάρθρωση της εργασίας έχει ως ακολούθως: το πρώτο κεφάλαιο επικεντρώνεται στην ανάλυση των αιτιών που συνέβαλαν στη διαμόρφωση αυτής της μειονεκτικότητας για τη γυναίκα κατά τη διάρκεια των μεσαιωνικών χρόνων, στη λεπτομερέστερη περιγραφή αυτών των μειονεκτημάτων καθώς και του αρνητικού αντίκτυπου που αυτά επέφεραν για τη γυναικεία ύπαρξη. Στο δεύτερο κεφάλαιο περιέχεται η παρουσίαση της ανάπτυξης του συντεχνιακού φαινομένου στην Δυτική μεσαιωνική Ευρώπη, με ξεχωριστή αναφορά στη περίπτωση της Αγγλίας, και του ρόλου που αυτό έπαιξε στην ανάδυση και ενορχήστρωση ενός νέου κόσμου που σταδιακά θα έρθει να αντιπαρατεθεί με τις δυνάμεις της παραδοσιακής. Επαναδιατυπώνοντας, το βασικό ερώτημα που διατρέχει το κείμενο, είναι σε πρώτο βαθμό ποια μορφή έλαβε η ιδιαίτερη σχέση μεταξύ αυτών δύο πλευρών, λαμβάνοντας υπόψιν την εγγενή αντιφατικότητα που τις συνέδεε: της μεσαιωνικής γυναίκας αφενός που τόσο πολύ καταπιέστηκε από τις κοινωνικές συμβάσεις και τα ιδεολογικά προστάγματα που οι δυνάμεις του κατεστημένου είχαν διαμορφώσει και σμιλέψει για αυτή, και αφετέρου της επαγγελματικής συντεχνίας που τέθηκε στις επάλξεις της μάχης που οι νέες δυνάμεις είχαν κηρύξει στα παραδοσιακά κέντρα εξουσίας. Δευτερευόντως, θα επιχειρηθεί να δοθεί απάντηση στο αν αυτές οι ανατρεπτικές επαγγελματικές οργανώσεις που έμειναν

γνωστές ως συντεχνίες, πράγματι συνέβαλλαν στη προώθηση της θέσης των μεσαιωνικών γυναικών, και αν ναι σε τι βαθμό συντελέστηκε αυτή.

Το τρίτο κεφάλαιο καταπιάνεται ακριβώς με την ανάλυση της πολύπλευρης συμβολής των γυναικών εργαζομένων στις λειτουργίες των επαγγελματικών συντεχνιών. Στο πρώτο μέρος παρουσιάζονται συνολικά όλα τα στάδια που διείπαν τη συντεχνιακή πορεία της μεσαιωνικής γυναίκας, από κοινού με τα καθήκοντα και τα όποια προνόμια το καθένα εξ' αυτών συνεπαγόταν. Η έμφαση κατόπιν δίνεται στη περίπτωση της Αγγλίας. Πρώτα στη δραστηριότητα των γυναικών στους κόλπους των αγγλικών εμπορικών συντεχνιών και έπειτα στο τομέα των τεχνικών επαγγελμάτων. Όσον αφορά τη δεύτερη κατηγορία, όπου η γυναικεία παρουσία ήταν ισχυρότερη, προσοχή θα δοθεί σε επιμέρους επαγγελματικούς τεχνικούς κλάδους και στη διαφορετική αντιμετώπιση που επιφύλασσαν στα γυναικεία μέλη τους, αποσκοπώντας στο μέτρο του δυνατού στην όσο γίνεται πιο ολοκληρωμένη καταγραφή του συνολικού ρόλου που η μεσαιωνική γυναίκα κλήθηκε να παίζει στις συντεχνιακές διαδικασίες. Στη συνέχεια έπεται η περιγραφή της συνδρομής στις συντεχνίες μιας πιο αφανούς αλλά όχι λιγότερο σημαντικής μορφής γυναικείας εργασίας, αυτής των υπηρετριών. Στο επόμενο μέρος, η εστίαση συντελείται στο ζωτικό ρόλο που ο θεσμός του νοικοκυριού έπαιξε στη λειτουργία της συντεχνίας, καθώς και στην οριοθέτηση του πεδίου δράσης των γυναικών που συμμετείχαν σε αυτή. Κατόπιν αυτών ακολουθεί και το καταληκτικό συμπέρασμα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ
**Η ΘΕΣΗ ΤΗΣ ΓΥΝΑΙΚΑΣ ΣΤΟ ΔΥΤΙΚΟ ΜΕΣΑΙΩΝΑ: ΟΨΕΙΣ ΚΑΙ
ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗΣ ΑΥΤΗΣ**

Για να μπορέσει να καταστεί εφικτή μια ανάλυση της μορφής που η γυναικεία παρουσία έλαβε εντός του ιδιαίτερου χώρου των επαγγελματικών συντεχνιών στην Αγγλία του ύστερου Μεσαίωνα, καθώς και να εξηγηθεί γιατί η σχέση μεταξύ αυτών των δύο συμβαλλομένων μερών, των γυναικών από τη μία και των συντεχνιών από την άλλη, κατέληξε να είναι τόσο ιδιαίτερη, πρέπει προηγουμένως να πραγματοποιηθεί μία αρχική προσέγγιση στις αντίστοιχες θέσεις και ρόλους που αυτοί οι δύο τόσο βασικοί συντελεστές για τη διαμόρφωση των μεσαιωνικών πραγμάτων κατείχαν μέσα στη κοινωνία της εποχής εκείνης. Εκκινώντας, πρέπει να διευκρινιστεί ο τρόπος με τον οποίο ένα αφήγημα που να μπορεί να συμπεριλάβει έστω και περιληπτικά τη συλλογική μοίρα ολόκληρου του γυναικείου πληθυσμού στον δυτικό Μεσαίωνα και να αποδώσει σε αυτή ενιαίο χαρακτήρα, είναι καταδικασμένο να καταρρεύσει υπό το βάρος των αλληπάληλων γενικεύσεων στο οποίο αυτό αναπόφευκτα θα προέβαινε. Η έκφραση: «η θέση της γυναίκας» που χρησιμοποιείται εδώ στον τίτλο, είναι από μόνη της αρκετά παραπλανητική, και φαντάζει έως και αδόκιμη, εάν ληφθεί υπόψιν πως επί της ουσίας ο ενικός της αριθμός αξιοποιείται για να προσδιορίσει το μισό εκ του συνόλου του ανθρωπίνου πληθυσμού και επομένως να ενοποιήσει τις εμπειρίες και τις προοπτικές γυναικών από ολόκληρο το φάσμα της μεσαιωνικής κοινωνίας, διαφορετικών ηλικιών, καταβολών ή άλλων επιμέρους γνωρισμάτων, πράγμα που φαινομενικά καταλήγει να είναι αδύνατο. Το ότι ο Μεσαίωνας έστω και με συμβατικό τρόπο θεωρείται πως διήρκησε χονδρικά για μία χιλιετία, ενώ τα αποτελέσματα της ιστορικής εξέλιξης αυτού εντοπίζονται σε μία ολόκληρη ήπειρο, σίγουρα δεν διευκολύνουν το εγχείρημα της παρακολούθησης της συνολικής παρουσίας των γυναικών τότε και της εξαγωγής γενικών συμπερασμάτων με ιδιαίτερη ισχύ.

Παρόλα αυτά, εάν ενσκήψει κάποιος στις διάφορες πολιτικές και πρακτικές μεταχείρισης που ίσχυαν για όλες αυτές τις διαφορετικές και ετερογενείς περιπτώσεις γυναικών που συνέθεταν το ανθρώπινο μωσαϊκό της μεσαιωνικής κοινωνίας, θα διαπιστώσει ότι αυτές υπαγορεύονταν από μερικές πολύ συγκεκριμένες νοοτροπίες. Αυτά τα συστήματα σκέψης είχαν τεράστια απήχηση καθ' όλη τη διάρκεια του Μεσαίωνα. Διέθεταν έναν ανιχνεύσιμο και συμπαγή χαρακτήρα, που με τη σειρά τους και ανεξάρτητα από τη ποικιλία των εμπειριών που συνέθεταν τα επιμέρους τμήματα του μεσαιωνικού γυναικείου πληθυσμού, εκδηλώνονταν

όσον αφορά τη μεταχείριση αυτού του τελευταίου με εξίσου ενιαίο τρόπο, ενώ κατέληξαν να διαποτίσουν και να διαμορφώσουν τον μεσαιωνικό πολιτισμό εν γένει. Το αποτέλεσμα που προέκυψε και τελικά αφορούσε το σύνολο των μεσαιωνικών γυναικών, ήταν μία καταφανής πολιτική περιθωριοποίησης αυτών με το να εξωθούνται μακριά από όλα τα κέντρα λήψης αποφάσεων και πρωτοβουλιών. Κάθε δραστηριότητα που μπορούσε να αποφέρει αναγνώριση, πλούτο και ισχύ οποιασδήποτε μορφής και μπορούσε να συνυφανθεί με την απόκτηση και άσκηση εξουσίας, θεωρείτο πως ήταν ασύμβατη με τη φύση της μεσαιωνικής γυναίκας. Δεν είναι τυχαίο επομένως το ότι η γυναίκα πολλές φορές εντάσσεται στις καθ' εαυτές περιθωριακές φιγούρες που η εποχή του Μεσαίωνα ανέδειξε.¹ Αυτή η υποτιμητική αντίληψη με την οποία αντιμετωπιζόταν η γυναικεία φιγούρα, διέθετε ευρύτερο χαρακτήρα, καθώς συναντάται να εφαρμόζεται στο σύνολο του γυναικείου πληθυσμού ανεξαρτήτου κοινωνικής θέσης, ηλικίας, επαγγέλματος, περιοχής ή ακόμα και χρονολογίας διαβίωσης, ή κάποιου άλλου διαφοροποιητικού χαρακτηριστικού. Εφόσον αυτή η περιθωριοποίηση των γυναικών είχε καταφανή έμφυλο χαρακτήρα και ως ξεκάθαρο στόχο την απομάκρυνση αυτών από τα κέντρα λήψεως των αποφάσεων και νομής της εξουσίας, αναμφίβολα οι παράγοντες που την διαμόρφωσαν σίγουρα μπορεί να αναζητηθεί όχι μόνο στις πατριαρχικές δομές που διαφέντευαν τον Μεσαίωνα και τον καθιστούσαν κυριολεκτικά ανδροκρατούμενο, αλλά τελικά να ταυτιστεί και με τις υπάρχουσες δομές εξουσίας, στόχος των οποίων ήταν ο αποκλεισμός όλων εκείνων των κατηγοριών ανθρώπων που θα μπορούσαν να διεκδικήσουν ένα μέρος από αυτή την εξουσία που κατείχαν, ολόκληρου του θηλυκού γένους συμπεριλαμβανομένου. Οι δύο κεντρικοί φορείς εξουσίας που κυριάρχησαν στη μεσαιωνική πραγματικότητα, ιδίως στα πρώιμα στάδια αυτής, ήταν από τη μία η Εκκλησία, έτσι όπως είχε αποκρυσταλλωθεί ως μία επίγεια οργάνωση που ανέλαβε τον έλεγχο και διαρκή εποπτεία της ανθρωπότητας προς την τελική της σωτηρία, και από την άλλη η άρχουσα πολιτική τάξη των αριστοκρατών γαιοκτημόνων, ιδίως με τη κλασική φεουδαρχική της μορφή από τον 10 αιώνα και μετά.² Αμφότεροι έπαιξαν καταλυτικό ρόλο στη διαμόρφωση του περιβάλλοντος, εντός του οποίου επιτρεπόταν στη μεσαιωνική γυναίκα να δρα και να κινείται.

Εξ αυτών των δύο φορέων, η εμφάνιση και η καθιέρωση του χριστιανισμού, στο βαθμό που αυτός συνέβαλε στη σμίλευση ενός νέου πολιτισμού, αυτού του δυτικού Μεσαίωνα, μαζί με τον επίγειο οργανισμό της Εκκλησίας που ανέλαβε την διαχείριση και αποσαφήνιση του, κατέχουν και την πιο περίοπτη θέση στην δημιουργία εκείνου του ασφυκτικού πλαισίου που

¹ J. Le Goff, «Οι περιθωριακοί στη μεσαιωνική Δύση», στο: Bernard Vincent (επιμ.), *Οι περιθωριακοί και οι αποκλεισμένοι στην ιστορία*, Αθήνα, Ροές, 1994, σ. 26.

² E. Power, *Medieval women*, Νέα Υόρκη, Cambridge University press, 1997, σ. 9.

εφαρμόστηκε στο σύνολο του γυναικείου πληθυσμού της εποχής. Είναι αλήθεια πως το γυναικείο φύλο δεν περίμενε την έλευση των μεσαιωνικών χρόνων για να δει το κύρος του να εξανεμίζεται. Η δυσμενής θέση της γυναίκας σε σχέση με το άλλο φύλο ήταν γεγονός ήδη από την Αρχαιότητα. Η είσοδος και η διάδοση της χριστιανικής πίστης ωστόσο θα δρομολογήσει νέες καταστάσεις που εκτός των άλλων θα συσκοτίσει περαιτέρω και με ακόμα μεγαλύτερη οξύτητα αυτή την ήδη επιβαρυνόμενη ιδιότητα της γυναίκας. Εντελώς επιγραμματικά, η δυσμενής θέση που επιφύλασσε για τη γυναίκα η νεοεμφανιζόμενη θρησκεία του χριστιανισμού μπορεί να γίνει αντιληπτή ως απόρροια της κοσμοθεωρίας που αυτή η τελευταία είχε αποκρυσταλλώσει για το σώμα. Οι Πατέρες της Εκκλησίας, σε μια απόπειρα να συλλάβουν την εγκόσμια δημιουργία λαμβάνοντας ως ερμηνευτικό εργαλείο τα ιερά κείμενα της Χριστιανοσύνης, αποπειράθηκαν να ξεδιαλύνουν τα διφορούμενα νοήματά τους, επιχειρώντας μία συνολική ερμηνεία για όλα τα ζητήματα που ανέκυψαν και απασχολούσαν τη σύλληψη της νέας πίστης. Σε αυτό το πλαίσιο, ο ρόλος του σώματος αποτελεί το φαινότερο παράδειγμα της απόπειρας των χριστιανών θεολόγων να εντάξουν μία τέτοια σημαντική παράμετρο της ανθρώπινης εμπειρίας στα νέα χριστιανικά δεδομένα. Δύο ήταν τα πιο ευδιάκριτα αίτια εντός του χριστιανικού κινήματος που προκάλεσαν αυτή τη μεταβολή αναφορικά με τις υπάρχουσες αντιλήψεις γύρω από το σώμα. Καταρχάς, η προσπάθεια ερμηνείας του προπατορικού αμαρτήματος με όρους σωματικούς-έμφυλους(τα κίνητρα του δράστη μετατίθενται από την ανθρώπινη περιέργεια στην θνητή σωματικότητα του-που παρεμπιπτόντως ήταν γυναίκα- καθιστώντας έτσι το αμαρτωλό σώμα από εκδήλωση της εκπεσούσας φύσης του ανθρώπου σε όργανο μα και εμπνευστή του εγκλήματος). Κατά δεύτερον, η συνειδητοποίηση της προσωρινότητας του υλικού σώματος μπροστά σε μία Αποκάλυψη που αναμενόταν συνεχώς σε συνδυασμό με τη τιθάσευση αυτού εν όψει της εισόδου στην αιώνια ζωή. Κοινός παρονομαστής των δύο αυτών τάσεων ερμηνείας των Γραφών ήταν ο καταλυτικός ρόλος που οι Πατέρες της Εκκλησίας έπαιξαν στην εξήγηση των χριστιανικών μηνυμάτων. Αφενός, καλούμενοι να μεριμνήσουν για την μετάδοση των διδαχών που προέκυπταν από την εξιστόρηση του Προπατορικού Αμαρτήματος με όσο γινόταν πιο εύπεπτο τρόπο, απάλλαξαν τον παράγοντα της ανθρώπινης περιέργειας του πρώτου ανδρόγυνου από τις ευθύνες του, μεταθέτοντάς τες σε αυτόν του σώματος, οι υπερβολές του οποίου διαχρονικά στηλιτεύονταν. Η ανησυχία αφετέρου από μεριάς των επιφανών μορφών του πρώιμου χριστιανισμού όπως αυτών του Αποστόλου Παύλου και του Αυγουστίνου για την επικείμενη έλευση της Αποκάλυψης, τους οδήγησε στο να κηρύττουν την ταπείνωση του

σώματος και την ασημαντότητα αυτού μπροστά στην αιώνια ζωή.³ Το σώμα λαβώθηκε διπλά έτσι, από νοητικά εργαλεία βαρέως οπλισμού, ούτως ώστε να καταλήξει σε έναν από τους μεγαλύτερους ηττημένους της σύγκρουσης ανάμεσα στο παλιό και στο νέο τον καιρό της ύστερης αρχαιότητας. Καθότι τότε όμως η έμφυλη ταυτότητα είχε καθαρά σωματική υπόσταση, τη μοίρα του σώματος που τόσο πολύ καταπιέστηκε κατά τη διάρκεια του Μεσαίωνα κατέληξε να μοιράζεται και η νέα υποτιμημένη μορφή της γυναίκας, διότι διαχρονικά στις αντιλήψεις των κοινωνιών η γυναικεία υπόσταση ήταν συνώνυμη με την σωματικότητα.

Η ταύτιση της έννοιας της σωματικότητας με τη γυναικεία φύση, που τόσο πολύ έβλαψε τη δεύτερη όταν το σώμα άρχισε να στοχοποιείται, έχει και αυτή τη δική της μακρά ιστορία. Εφόσον ήταν η γυναίκα αυτή που υποτίθεται ότι προκάλεσε την έκπτωση του Ανθρώπου εξαιτίας της επαίσχυντης σωματικότητας της, επόμενο ήταν ο αναδυόμενος μεσαιωνικός κόσμος που βασίστηκε στη Βιβλική παράδοση, να παγιώσει για τα καλά αυτή την αμαρτωλή σύνδεση σώματος και γυναικείας φύσης.⁴ Από την άλλη, η ικανότητα της να μπορεί να παράγει παιδιά, στα μάτια της ανθρωπότητας, ασφαλώς και της τότε κοινωνίας αλλά και των μεγαλύτερων μορφών του Χριστιανισμού όπως αυτής του Ισίδωρου της Σεβίλλης, κατέτασσε αυτόματα τη γυναίκα στο χώρο των σωματικών όντων, και εν πάση περιπτώσει των όντων εκείνων που ήταν κατώτερα από την θεωρούμενη πιο πνευματική μορφή του άνδρα.⁵ Ούτως ή άλλως, ας μην λησμονείται πως στις επάλξεις αυτού του κινήματος εντός του χριστιανισμού που στόχο είχε την προετοιμασία της ανθρωπότητας για τη Συντέλεια μέσω του εξαγνισμού αυτής από τις αμαρτίες της σάρκας, βρέθηκαν πάντα άνδρες που στη βάση της σωματικής τους αδυναμίας τοποθετούσαν τη γυναικεία μορφή. Επόμενο ήταν να υπονομεύσουν και να της χρεώσουν όλα τα ελαττώματα που θα μπορούσαν να της καταλογίσουν. Η γυναίκα σύμφωνα με τα διδάγματα των θεολόγων του χριστιανισμού, ήταν ένα πλάσμα ακάθαρμο, κατώτερο από τον άνδρα και ελαττωματικό, εξαιτίας αυτής της κληρονομηθείσας και υπερβολικά σωματικής της φύσης.⁶ Μήπως αυτή δεν ήταν που δημιουργήθηκε από το πλευρό του άντρα, υποδηλώνοντας έτσι την υστέρηση της απέναντι στον άντρα που δημιουργήθηκε απευθείας από το Θεό και τη ταυτόχρονη πρόσδεση της στο να υπηρετεί το ισχυρό φύλο; Αυτή η

³ Ζ. Λε Γκοφ και Ν. Τρουόνγκ, *Μια ιστορία του σώματος στον Μεσαίωνα*, Αθήνα, Κέδρος, 2009, σ. 57-68.

⁴ D. Elliott, «Flesh and spirit», στο: A. Minnis και R. Voaden (επιμ.), *Medieval holy women in the Christian tradition c. 1100-c. 1500*, Turnhout, Brepols, 2010, σ. 15.

⁵ A. Lucas, *Women in the Middle Ages. Religion, marriage and letters*, New York, St Martin's Press, 1983, σ. 5, 19.

⁶ A. Lucas, *ό.π.*, σ. 1-15, S. Shahar, *The fourth estate. A history of women in the Middle Ages*, New York, Routledge, 1983, σ. 22-24.

θεμελιώδης σωματική υστέρηση που είχε αποδοθεί στο γυναικείο φύλο, στάθηκε η αφορμή για την περαιτέρω στέρησή του από οποιοδήποτε προτέρημα θα μπορούσε να κατέχει και να επιδείξει σε οποιονδήποτε τομέα του ανθρωπίνου βίου. Ακολούθησε έτσι ένας αποκλεισμός του προσώπου της γυναίκας από σχεδόν οποιαδήποτε μεσαιωνική ασχολία η οποία θεωρούνταν ότι συνεπαγόταν την ανάληψη σημαντικής ευθύνης και την απόκτηση δύναμης και επιρροής. Οι γυναίκες απαγορεύονταν να αναλάβουν πολιτικό ή γενικότερο δημόσιο αξίωμα, να ηγηθούν ή έστω να συμμετάσχουν σε πολεμικές επιχειρήσεις, μιας και η φύση τους θεωρείτο εκ διαμέτρου αντίθετη με αυτή του πολέμου. Δεν τους επιτρεπόταν να γίνουν δικηγόροι ή δικαστές. Η ανάληψη θρησκευτικού αξιώματος θεωρείτο για αυτές πράγμα αδιανόητο. Επίσημως τους ήταν αδύνατον να συμμετάσχουν στα επίσημα κυβερνητικά ή χωροδεσποτικά όργανα, στα βασιλικά συμβούλια και στα κοινοβούλια.⁷ Εξοστρακισμένη από ένα μεγάλο μέρος των ανθρωπίνων ασχολιών που επέφεραν ισχύ και αναγνώριση και ήταν συνώνυμες με την έννοια του κύρους, της δύναμης και της επιρροής, η μεσαιωνική γυναίκα ωθήθηκε στο περιθώριο.

Η αριστοκρατία με τη σειρά της, μολονότι δεν κατάφερε να επιβάλλει τα δικά της πολιτισμικά πρότυπα στη κοινωνία της μεσαιωνικής Δύσης με την ίδια επιτυχία που επέδειξε η πιο εξαυλωμένη παρουσία της Εκκλησίας και της χριστιανικής πίστης, εντούτοις συνέβαλε και αυτή στη σχηματοποίηση του νέου πεδίου αναφοράς για τα όρια της γυναικείας δράσης και αυτενέργειας. Εξαιρουμένων των αστικών συμβουλίων των πόλεων, που αυτήν τη περίοδο άρχισαν να ξεπροβάλλουν και να διεκδικούν εκτός των άλλων και μια θέση στο πολιτικό χάρτη, η αριστοκρατική τάξη αποτέλεσε το βασικό φορέα πολιτικής εξουσίας στη δυτική Ευρώπη, επανδρώνοντας τις τάξεις της από τον ταπεινότερο ιππότη μέχρι τον ισχυρότερο βασιλιά, ιδίως το καιρό του πρώιμου και μέσου Μεσαίωνα. Επιπλέον, ο κόσμος της μεσαιωνικής πολιτικής εξουσίας ήταν αυστηρά ανδροκρατούμενος, αποκλείοντας τις γυναίκες, όπως ειπώθηκε, από όλες τις σημαντικές πολιτικές διεργασίες του και λειτουργίες, όπως την συμμετοχή στα διοικητικά όργανα των χωροδεσποτειών και των βασιλείων και στα διάφορα κοινοβούλια και τις συνελεύσεις, κα γενικά από όλες εκείνες τις σημαντικές λειτουργίες που διέθεταν δημόσια διάσταση συνολικά. Η θεωρούμενη ως ανδρική φύση του πολέμου σε συνδυασμό με τα πολεμοχαρή ενδιαφέροντα της αριστοκρατίας συνέβαλε στον περαιτέρω εξοβελισμό της μεσαιωνικής γυναίκας από το χώρο της πολιτικής. Και μπορεί το αναφεύμενο καθεστώς της φεουδαρχίας, στηριζόμενο στους πυλώνες της οικογενειοκρατίας και της κατοχής γαιών, να επέτρεψε στην μέχρι πρότινος εντελώς παραγκωνισμένη γυναίκα να κληρονομεί και να

⁷ S. Shahar, *ό. π.*, σ. 11.

διαχειρίζεται κτήματα, ωστόσο και δεν πρέπει κανείς να οδηγείται σε παραπλανητικά συμπεράσματα όσον αφορά τους λόγους που υπαγόρευσαν αυτή τη παραχώρηση. Επί της ουσίας αυτό που επετεύχθη ήταν η πρόσδεση της γυναίκας στο παραχωρούμενο κτήμα και όχι το αντίστροφο. Οι φεουδαρχικές δομές που τόσο απαρέγκλιτα συνδέθηκαν με την συσσώρευση γης και την εξασφάλιση ισχυρών οικογενειακών ερεισμάτων, βρήκαν στο πρόσωπο της γυναίκας το τέλειο μέσο που ιδίως μέσω των επιγαμιών μπορούσε να ισχυροποιήσει περαιτέρω τη θέση τους. Υπό αυτό το πρίσμα δεν θα ήταν υπερβολή να λεχθεί πως ακόμα και μια πλούσια γυναίκα της αριστοκρατίας ήταν εξαρτημένη στην ίδια της τη γη και σε ένα καθεστώς καταπίεσης το ίδιο αυστηρό όπως ήταν και μια απλή δουλοπάροικος.⁸ Ακόμα και η ερωτική λογοτεχνία που παραγόταν και αφομοιωνόταν από αυτή την αριστοκρατία, και φιλοξενούσε όλες αυτές τις απλησίαστες δεσποσύνες που απαιτούσαν το σεβασμό και την ευγένεια στη προσέγγιση και στην μεταχείριση, δεν αποτελούσαν παρά καθρέφτες μιας ιδεατής και επίπλαστης πραγματικότητας, που το πολύ πολύ να αντανakλούσαν αυτή την απρόσιτη θέση στην οποία οι άνδρες αριστοκράτες τοποθετούσαν τις γυναίκες τους, μακριά από το προσκήνιο των εξελίξεων.⁹

Από τον δέκατο αιώνα περίπου, ωστόσο, σηματοδοτείται η επανεκκίνηση της δυτικής χριστιανιστικής, όπως πιστοποιήθηκε από την τελειωτική εγκατάσταση και αύξηση του πληθυσμού της, τις τεχνολογικές καινοτομίες και την επανεμφάνιση του εμπορίου.¹⁰ Όλες αυτές οι αλλαγές, η ριζικότητα των οποίων έγινε αντιληπτή και από τους συγχρόνους τους, συμπτωνώνονται αλλά και ωθούνται στα όριά τους στη μεσαιωνική πόλη. Μολονότι δεν διεκδίκησε για τον εαυτό του ευθύς αμέσως τον ρόλο της πολιορκητικής μηχανής που θα δηώσει τα πανίσχυρα οχυρά της φεουδαρχίας και της Εκκλησίας που ισχυροποιήθηκαν ερήμην του, όπως συχνά του αποδίδεται, ο αστικός χώρος εξέφρασε από εδώ και πέρα ότι «νέο» εκδηλωνόταν στη κοινωνία, απέναντι στο «παλιό» που εκπροσωπούταν από την ύπαιθρο.¹¹

Η ριζοσπαστικότερη αλλαγή που θα προτάξει η πόλη ωστόσο απέναντι στη παραδοσιακή κοινωνία του Μεσαίωνα, θα είναι ο νέος τρόπος ζωής που θα διαμορφώσει για τους κατοίκους της. Σε σχέση με τους προκατόχους τους στο τομέα της εξουσίας, οι πόλεις επέλεξαν να

⁸ E. Power, *Medieval women*, ό.π., σ. 16-18, A. Lucas, *Women in the Middle Ages*, ό.π., σ. 83-87, A. McNamara και S. Wemple, «The power of women through the family in medieval Europe, 500-1100», στο: M. Erler και M. Kowaleski (επιμ.), *Women and power in the Middle Ages*, Athens, Georgia, the University Of Georgia press, 1988, σ. 92-94.

⁹ G. Duby, *Ο ιππότης, η γυναίκα και ο ιερέας. Ο γάμος στη φεουδαρχική Ευρώπη*, Ηράκλειο, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 1996, σ. 210-220.

¹⁰ H. Pirenne, *Οι πόλεις του Μεσαίωνα*, Αθήνα, Βιβλιόραμα, 2003, σελ. 98.

¹¹ N. Γιαντσή, *Ο φτωχός ανάμεσα στην εκκλησία και την πόλη. Η αστική φιλανθρωπία στη Δυτική Ευρώπη κατά το Μεσαίωνα*, Αθήνα, εκδόσεις του εικοστού πρώτου παράλληλου, 2011, σ. 109-113.

θεμελιώσουν την ισχύ τους και την νομιμοποιητική τους αρχή στη βάση της αξιοποίησης των πολυάριθμων κατοίκων τους και όχι στην υποταγή τους. Οι αστοί ιθύνοντες προωθούσαν εμπρηστικές ιδέες διακυβέρνησης των μαζών, όπως αυτή της κοινότητας, που βασίζονταν στην εξισωτική συσχέτιση των μελών της και συνεπαγόταν μια πιο ενεργή συμμετοχή στις αστικές υποθέσεις. Οι διεκδικήσεις αυτές έρχονταν σε πλήρη αντίθεση με το προηγούμενο μοντέλο διακυβέρνησης, με τη κάθετη διάταξή του και τη παθητικότητα που ενέπνεε.¹² Το προηγούμενο σχήμα της υποταγής των ατόμων σε αυταρχικές δομές θα δώσει τη θέση του σε ένα νέο δίπτυχο εξόρμησης στο δημόσιο χώρο και ενεργής συμμετοχής στη κοινότητα, με φόντο το αστικό τοπίο.

Για την γυναίκα, που από την αρχή τέθηκε στο στόχαστρο των δυνάμεων της οργανωμένης πίστης και της αριστοκρατίας, το μέλλον θα μπορούσε να φαντάζει περισσότερο ευοίωνο έχοντας ως πλαίσιο αναφοράς τώρα έναν χώρο όπως τον αστικό, όπου η προοδευτικότητα του σε συνδυασμό με την αντιπαράθεση του στο παλαιό σύστημα, θα μπορούσε να τον καταστήσει πιο φιλόξενο για την ανάπτυξη της γυναικείας αυτονομίας. Όχι και σε υπερβολικό βαθμό βέβαια. Οι νέες αστικές δυνάμεις παρέλαβαν από τους προκατόχους τους στα ηνία της μεσαιωνικής εξουσίας, εκτός των άλλων και όλες τις προκαταλήψεις και ιδεολογικές αναφορές που εκείνοι είχαν συγκροτήσει και που αφορούσαν τη φύση της γυναίκας και την επακόλουθη θέση που αυτή έπρεπε να καταλαμβάνει στη κοινωνία. Μια ματιά στα *fabliaux*, τις περίφημες λογοτεχνικές ιστορίες που με αυτή την ονομασία έγιναν γνωστές στη Γαλλία, είναι αρκετή για να καταστεί σαφής η θέση που και ο λαϊκός αστικός κόσμος επιφύλασσε για τη γυναίκα στα νέα αστικά κέντρα.¹³ Έστω και μη έχοντας αυτή στο επίκεντρο της πάντως, η αστική ανάπτυξη επέφερε κάποιες βελτιωτικές αλλαγές και για τη γυναίκα. Καταρχάς, για την συγκρότηση και ανάπτυξη αστικής κοινότητας, απαραίτητη προϋπόθεση ήταν η αποδέσμευση των ανθρώπων που θα την συγκροτούσαν από τα προηγούμενα δεσμά τους που τους είχαν επιβληθεί από τους αφέντες τους στην ύπαιθρο. Η χειραφέτηση των νέων αστών ήταν απαραίτητη, καθότι οι περιορισμοί των χωροδεσποτειών που τους είχαν επιβληθεί, όπως η καταβολή παντοειδών εισφορών υπό τη μορφή ποικίλων φόρων, η αδυναμία να συζευχθούν όποιον ήθελαν χωρίς την έγκριση του αφέντη και πλήθος άλλων προβλέψεων που συνολικά συγκροτούσαν αυτή την εξαρτημένη και ασφαλώς μη ελεύθερη ιδιότητα του μεσαιωνικού αγρότη, καθιστούσαν απαγορευτική την όποια ανάληψη των ανεξάρτητων εκείνων εμπορικών και λοιπών οικονομικών δραστηριοτήτων που θα μπορούσαν να τροφοδοτήσουν την αστική ανάπτυξη.

¹² J. Le Goff, *Ο πολιτισμός της μεσαιωνικής Δύσης*, Θεσσαλονίκη, Βάνιας, 1991, σ. 405-410.

¹³ E. Power, *Medieval women*, ό.π., σ. 10-11.

Γι' αυτό και χρειάστηκε να παραχωρηθούν ελευθερίες προς εξασφάλιση του ασφαλούς εκείνου περιβάλλοντος που θα στεκόταν ικανό να προστατεύσει και να εγγυηθεί την απρόσκοπτη λειτουργία των επιχειρηματικών ασχολιών των αστών. Σε αυτές τις αναζωογονημένες πόλεις επομένως, επικράτησαν ευνοϊκότερες συνθήκες για την ατομική αυτοδιάθεση των κατοίκων της, των γυναικών συμπεριλαμβανομένων, που πιστοποιούνταν και από τα νέα νομοθετικά πλαίσια που θεσπίστηκαν εκεί για να εξυπηρετήσουν τα συμφέροντα των ανεξάρτητων εμπόρων, οδηγώντας ωστόσο και σε μία νομική εξομάλυνση ανάμεσα στα δύο φύλα.¹⁴

Τα εκάστοτε νομικά συστήματα που συντίθεντο στις μεσαιωνικές πόλεις, μπορεί να ήταν διαποτισμένα με αυτή την κοινή αστική φιλοσοφία που τους καλούσε να διαχειριστούν τις νέες συνθήκες, διέφεραν και αυτά ωστόσο από πόλη σε πόλη και από περιοχή σε περιοχή. Όπως και να έχει, στη βορειοδυτική Ευρώπη, της Αγγλίας συμπεριλαμβανομένης, και ειδικά στα αστικά κέντρα, έτεινε να κυριαρχεί το μοντέλο της ισότιμης συμμετοχής των γυναικών στη κληρονομηθείσα περιουσία της οικογένειας εν αντιθέσει με το εναλλακτικό μοντέλο της πρωτοκαθεδρίας του πρωτότοκου υιού στη κληρονομιά που οδηγούσε στον αποκλεισμό όλων των υπόλοιπων τέκνων από αυτή, μαζί και των γυναικών. Αυτό επέτρεψε στις γυναίκες των μεσαιωνικών πόλεων να συσσωρεύσουν σημαντικό πλούτο σε εγχρήματα ή σε έγγειο μορφή. Στην Αγγλία ωστόσο, και στη πόλη του Λονδίνου συγκεκριμένα, ήταν υποχρεωτική η αμοιβαία παροχή προίκας όχι μόνο από την πλευρά της νύφης (*dowry*) αλλά και από αυτή του συζύγου (*dower*), ενώ εξίσου υποχρεωτική ήταν και η μεταβίβαση μέρους αυτής στη σύζυγο σε περίπτωση χηρείας της. Αυτό το φαινόμενο της λήψης περιουσιακών στοιχείων απευθείας στο όνομα τους και η επίσης δυνατότητα μεταβίβασης αυτών σε λοιπούς κληρονόμους, σε συνδυασμό με το μέγεθος των προσφερόμενων περιουσιακών στοιχείων, ήταν και που κατέστησαν τόσο ευνοϊκό το οικονομικό περιβάλλον του μεσαιωνικού Λονδίνου για τη δραστηριοποίηση του γυναικείου του πληθυσμού.¹⁵

Το ότι η γυναίκα στο μεσαιωνικό Λονδίνο αναγνωριζόταν εν μέρει ως ανεξάρτητο άτομο με τη δική του βούληση και ανάλογες λειτουργίες μαρτυρείται και από μια άλλη νομική λεπτομέρεια που υπό τις κατάλληλες προϋποθέσεις μπορούσε να της προσδώσει ισχύ. Την εποχή του Μεσαίωνα πρέπει να υπενθυμιστεί πως αυτή η κυρίαρχη άποψη περί εγγενούς κατωτερότητας των γυναικών, είχε και οικονομικές και νομικές προεκτάσεις, καθώς σε

¹⁴ Ν. Γιαντσή, *Μορφές γυναικείας δράσης περιθωριακού χαρακτήρα στη Δυτική Ευρώπη κατά τον ύστερο Μεσαίωνα. Το κίνημα των Beguinae*, Θεσσαλονίκη, Κώδικας, 2001, σ. 44-45.

¹⁵ Β. Η. Hanawalt, *The wealth of wives. Women, law and economy in late medieval London*, Νέα Υόρκη, Oxford university press, 2007, σ. 8-9, 14, 55-68.

ολόκληρο τον γυναικείο πληθυσμό αποδιδόταν και σε αυτούς τους τομείς ένας ρόλος δευτερεύων. Μολονότι πολλές γυναίκες συνέδραμαν τους συζύγους τους στις εργασίες τους ενώ μερικές καταπιάνονταν και οι ίδιες με δραστηριότητες που απέφεραν έσοδα αποκλειστικά σε αυτές, ωστόσο εμπόδια έμφυλου χαρακτήρα τους ορθώνονταν όταν επιχειρούσαν να αποσπάσουν κάποιο δάνειο, να προσλάβουν εργατικά χέρια ή όταν επιδίδονταν σε επιχειρηματικά ταξίδια. Οι συζευγμένες γυναίκες αδυνατούσαν να δεχθούν κάποιον για να τον εκπαιδεύσουν στη τέχνη τους από μόνες τους και αυτό παρόλο που ήταν αυτές συνήθως που αναλάμβαναν την εκπαίδευση του μαθητευόμενου. Για την νομοθεσία της εποχής, ακόμα και μία γυναίκα που ασκούσε το δικό της ξεχωριστό επάγγελμα, θεωρείτο μια *femme couverte de baron*, μια γυναίκα «καλυμμένη» επί της ουσίας στα νομικά ζητήματα από τον σύζυγο της. Δεν μπορούσε να συμμετάσχει σε συμβόλαια και λοιπές υποχρεώσεις χωρίς την άδεια του, ενώ αυτός θεωρείτο υπεύθυνος για τυχόν χρέη της, ακόμα και αν αυτά είχαν αποκτηθεί προ γάμου. Στη περίπτωση που ανέκυπτε κάποιο νομικό ζήτημα, ο άνδρας θεωρείτο αυτόματα ο νομικός της εκπρόσωπος και την υπερασπιζόταν ο ίδιος, με το ενδεχόμενο, σε περίπτωση καταδικαστικής απόφασης, να έμπαινε αυτός φυλακή στη θέση της.¹⁶

Μόνο στο Λονδίνο και σε μερικά άλλα αστικά κέντρα μπορούσαν οι εργαζόμενες γυναίκες να διεκδικήσουν μία κάποια νομική ανεξαρτησία. Εκεί, μία συζευγμένη γυναίκα που εργαζόταν σε ξεχωριστό επάγγελμα από αυτό του άντρα της, μπορούσε να δραστηριοποιηθεί ως «*femme sole*». Με αυτό τον τρόπο, μπορούσε να επικυρώσει συμφωνίες και να υπογράψει συμβόλαια μόνη της, χωρίς να χρειάζεται την έγκριση του προστάτη της. Εάν εμπλεκόταν σε κάποια αντιδικία, αντιμετωπιζόταν και δικαζόταν ως ανεξάρτητο φυσικό πρόσωπο ενώ μπορούσε να προσλάβει και τους δικούς της εκπαιδευόμενους.¹⁷

Μία πρώιμη μορφή της ιδιότητας της «*femme sole*» μπορεί να εντοπιστεί το 1300 στο Λονδίνο, οπότε και καθιερώθηκε ως επίσημη νομοθετική ρύθμιση της πόλης. Τους επόμενους αιώνες, η πλειοψηφία των οικονομικών δραστηριοτήτων που επικαλούνταν αυτή τη διευκόλυνση, συνέχιζαν να εντοπίζονται στη πρωτεύουσα λόγω του μεγέθους και του πλούτου αυτής, καθώς του αριθμού των εργαζομένων γυναικών που αυτή φιλοξενούσε. Τον 15^ο αιώνα, παρόμοιες πρακτικές άρχισαν να εμφανίζονται και σε άλλες αγγλικές πόλεις όπως αυτές του Bristol, του Exeter, της Υόρκης και άλλων. Ανάλογες διαδικασίες ακολουθήθηκαν και στην

¹⁶ M. K. McIntosh, «The Benefits and Drawbacks of *Femme Sole* Status in England, 1300–1630», *The Journal of British Studies*, v. 44, 2005, σ. 413–414.

¹⁷ M. K. McIntosh, *ό. π.*, σ. 413.

ηπειρωτική Ευρώπη, ως ένα βαθμό ωστόσο, καθώς οι σχετικές νομικές διευκολύνσεις δεν ήταν τόσο ολοκληρωμένες όσο αυτές τις οποίες η πόλη του Λονδίνου παρείχε.¹⁸

Η ιδιότητα της «*femme sole*» αδιαμφισβήτητα επέφερε μερικά πολύτιμα και πολύ πρακτικά πλεονεκτήματα στις οικονομικές δραστηριότητες των συζευγμένων γυναικών. Σήμαινε ότι μια σύζυγος μπορούσε να προμηθευθεί ελεύθερα πρώτες ύλες και εξοπλισμό για την εργασία της, να δανειστεί και να προσλάβει ανεμπόδιστα εκπαιδευόμενους. Το ότι ήταν ικανή να διευθύνει μία επιχείρηση εξ' ολοκλήρου μόνη της και χωρίς την παρέμβαση του συζύγου της, ήταν η πιο τρανή απόδειξη αυτής της έστω περιορισμένης ελευθερίας που τα νέα αστικά κέντρα παρείχαν και στις γυναίκες οι οποίες τα κατοικούσαν, εάν συγκριθεί και με την πρότερη κατάσταση που τις διέκρινε μέχρι τότε στην ύπαιθρο.¹⁹

¹⁸ M. K. McIntosh, *ό. π.*, σ. 413-414.

¹⁹ C. Beattie, «Living as a Single Person. Marital status, performance and the law in late Medieval England», *Women's History Review*, V. 17, N. 3, 2008, σ. 334.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ
ΟΙ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΕΣ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΕΣ ΣΥΝΤΕΧΝΙΕΣ: ΕΜΦΑΝΙΣΗ ΚΑΙ
ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΕΣ

Οι γυναίκες κλήθηκαν και αυτές, όπως προαναφέρθηκε, να αντιμετωπίσουν τις ριζικές αλλαγές που η επανάκαμψη της αστικής ζωής έφερε στη μεσαιωνική κοινωνία της βορειοδυτικής Ευρώπης. Αυτός ο εναλλακτικός αστικός δρόμος που ξεπρόβαλε τώρα για τις ίδιες μεταξύ των θεσμών της Εκκλησίας και της αριστοκρατίας που ήγειραν εμπόδια στη πορεία τους, φάνταζε λίγο πιο βατός. Στο επίκεντρο των πόλεων βρέθηκαν οι επαγγελματικές ενώσεις, γνωστές και ως συντεχνίες αφού σε αυτές συμπυκνώθηκαν όλα εκείνα τα στοιχεία που συμβόλιζαν και πρόβαλαν τον νέο αστικό τρόπο ζωής και τις πρωτότυπες λειτουργίες που τον χαρακτήριζαν. Ως προς αυτές τις ιδιαίτερες ενώσεις, που ώθησαν τις πόλεις στα όρια των δυνατοτήτων τους στο οικονομικό, πολιτικό και κοινωνικό επίπεδο είναι και που θα εξετασθεί η παρουσία των γυναικών.

Ποιος ορισμός θα μπορούσε να δοθεί για να περιγράψει την ουσία των αστικών αυτών επαγγελματικών ενώσεων; Πολύ περιληπτικά, ως επαγγελματική συντεχνία θα μπορούσε να περιγραφεί μία ένωση ανθρώπων που μοιράζονταν το ίδιο επάγγελμα, είτε αυτό ήταν εμπορικής φύσεως είτε τεχνικής, και που βασικό της στόχο είχε την προώθηση των συμφερόντων των μελών της, τα οποία ως επί το πλείστον ήταν οικονομικής φύσεως. Συνήθως απολάμβανε νομική αναγνώριση και κοινωνική αποδοχή.²⁰ Οι ιστοριογραφικές απόψεις δίστανται για το ποιος ιστορικός παράγοντας επέδρασε περισσότερο στη διαδικασία εμφάνισης αυτού του θεσμού.²¹ Διχασμός επικρατεί και όσον αφορά τον καθορισμό της πρωταρχικής λειτουργίας που οι συντεχνίες επιτελούσαν εντός των πόλεων στις οποίες δραστηριοποιούνταν, όπως και σχετικά με τον ιδιαίτερο οικονομικό ρόλο που αυτές

²⁰ J. Strayer, *Dictionary of the Middle Ages*, Νέα Υόρκη, Charles Scribner's Sons, 1985, τ. 6, σ. 13. Για μια πρώτη προσέγγιση στο θέμα των μεσαιωνικών συντεχνιών το κεφάλαιο: S.L. Thrupp, "The Guilds.", στο: M. M. Postan, E. E. Rich, and E. Miller (επιμ.), *Cambridge Economic History of Europe, vol. 3, Economic Organization and Policies in the Middle Ages*, Cambridge, Cambridge Univ. Press, 1965, σ. 230-280, παραμένει η καλύτερη εισαγωγή, βλ. Επίσης πάλι το: J. Strayer, *Dictionary of the Middle Ages*, Νέα Υόρκη, 1985, τ. 6, σ. 13-20.

²¹ S. Thrupp, *ό.π.*, σ. 232-236, H. Pirenne, «European guilds», στο: E. Seligman και A. Johnson (επιμ.), *Encyclopaedia of the social sciences*, v.7, London, The MacMillan Company, 1923, σ. 209.

συντελούσαν.²² Αυτό που είναι σίγουρο, όμως, και αναγνωρίζεται ομόφωνα από την ιστοριογραφική έρευνα, είναι ότι οι μεσαιωνικές συντεχνίες με την κλασική τους μορφή, οφείλουν την ύπαρξη τους στην επανεμφάνιση των αστικών κέντρων από την περίοδο του Μέσου Μεσαίωνα και αργότερα. Άσχετα από την υπερβολική έμφαση την οποία ο ιστορικός του Μεσαίωνα Henry Pirenne έδωσε στη συμβολή των εμπόρων σε αυτή την αν μη τι άλλο πραγματική επανεκκίνηση της αστικής ζωής στη δυτική Ευρώπη εκείνη τη περίοδο, είναι αδιαμφισβήτητο γεγονός πως η γέννηση αυτών των επαγγελματικών συντεχνιών είναι συνυφασμένη σε πολύ μεγάλο βαθμό με τη δική τους παρουσία και δράση. Στις αρχές του 11^{ου} αιώνα όταν αρχίζει η επανάκαμψη των αστικών κέντρων, συνοδευόμενη και ενισχυόμενη από την πύκνωση των εμπορικών συναλλαγών, οι έμποροι και ιδίως αυτοί που δραστηριοποιούνταν στο εμπόριο μεγάλων αποστάσεων κλήθηκαν να αντιμετωπίσουν το διαχρονικό πρόβλημα της οργάνωσής τους που τώρα φάνταζε πιο πιεστικό από ποτέ. Η φύση του επαγγέλματος τους, που τους υποχρέωνε να ταξιδεύουν και να δραστηριοποιούνται σε μακρινές και εχθρικές τοποθεσίες, σε συνδυασμό με την εκ μέρους τους επιθυμία της διαμόρφωσης του ασφαλούς εκείνου οικονομικού περιβάλλοντος που θα εγγυόταν την απρόσκοπτη ενασχόληση με τις εμπορικές τους ασχολίες, ανάγκασε την αναδυόμενη εμπορική τάξη να δημιουργήσει οργανωμένες εμπορικές συσσωματώσεις. Αυτοί οι οργανισμοί που απέκτησαν μόνιμο χαρακτήρα σε κάθε πόλη και κατέληξαν να συγκεντρώνουν στις γραμμές τους το σύνολο της εγχώριας επιχειρηματικής τάξης, αποτέλεσαν όχι μόνο τους πρόδρομους των μεσαιωνικών εμπορικών συντεχνιών, αλλά όλων των ειδών των συντεχνιών εν γένει.

²² Η ιστοριογραφία που ασχολείται με το θέμα των συντεχνιών και της ιστορικής τους θέσεως στη μεσαιωνική Ευρώπη είναι τεράστια και αυξάνεται με αλματώδεις ρυθμούς. Ακολουθεί η ενδεικτική παράθεση ορισμένων εισαγωγικών επιστημονικών έργων, εκ των οποίων το καθένα αποπειράται μια διαφορετική προσέγγιση στην ανάλυση του κύριου ρόλου που οι μεσαιωνικές συντεχνίες διαδραμάτισαν εντός των πόλεων. Γενικά, για τη πλέον πρόσφατη και ολοκληρωμένη σκοπιά στον οικονομικό χαρακτήρα των επαγγελματικών συντεχνιών βλ.: O. Sheilagh, *The European guilds. An economic analysis*, Νέο Τζέρσεϋ, Princeton University Press, 2019.

Για τις επαγγελματικές συντεχνίες ως ρυθμιστές των ποιοτικών προδιαγραφών που υποτίθεται πως τόσο είχε ανάγκη η μεσαιωνική οικονομία για να αναπτυχθεί δες το: Bo Gustafsson, «The rise and economic behaviour of medieval craft guilds», στο: B. Gustafsson (επιμ.), *Power and Economic Institutions. Reinterpretations in Economic History*, Λονδίνο, Elgar, 1991, σ. 69-106, και κυρίως σ. 89. Για τις στρατιωτικές λειτουργίες των συντεχνιών και την άποψη πως αυτός ήταν ο βασικός τους σκοπός ύπαρξης πρβλ. το: C. R. Hickson και E. A. Thompson, «A New Theory of Guilds and European Economic Development», στο: *Explorations in Economic History* 28, 1991, σ. 127-168. Για τον ρόλο των μεσαιωνικών συντεχνιών κυρίως ως ομάδων αλληλεγγύης και χώρων καλλιέργειας μιας μεσαιωνικής ενότητας με έντονο θρησκευτικό χαρακτήρα δες το: G. Rosser, *The art of solidarity in the Middle Ages. Guilds in England, 1250-1550*, Οξφόρδη, Oxford University Press, 2015.

α. Οι συντεχνίες των εμπόρων

Ο κόσμος των επαγγελματικών συντεχνιών του ευρωπαϊκού Μεσαίωνα, διαιρείται ανάλογα με τη φύση των επαγγελμάτων που επέβλεπε, σε δύο επιμέρους κατηγορίες, ο διαχωρισμός των οποίων είναι περισσότερο τεχνητός απ' ότι ίσχυε στη πραγματικότητα. Αυτές οι δύο ομάδες εκπροσωπούσαν αντίστοιχα από τις συντεχνίες των εμπόρων και από τις συντεχνίες των τεχνιτών. Εκκινώντας αυτή τη σύντομη παρουσίαση του φαινομένου των συντεχνιών στη δυτική Ευρώπη του ύστερου Μεσαίωνα, της διαδικασίας ανάπτυξης τους και του ιδιαίτερου ιστορικού ρόλου που επιτέλεσαν στην κοινωνία της εποχής, η εστίαση θα συντελεστεί αρχικά στην υποκατηγορία των εμπορικών συντεχνιών, καθώς αυτές, όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, εμφανίστηκαν και μορφοποιήθηκαν προγενέστερα σε σχέση με τις συντεχνίες των τεχνιτών. Τι ήταν ωστόσο η εμπορική συντεχνία; Αυτή θα μπορούσε να περιγραφεί ως μία επαγγελματική ένωση εμπόρων που διέθεταν κοινούς εμπορικούς στόχους. Προς χάριν ενός ακριβέστερου προσδιορισμού αλλά και με το κίνδυνο της ολίσθησης σε αναχρονισμούς, αυτοί οι επαγγελματίες θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ως επιχειρηματίες που επιδίδονταν σε εμπόριο χονδρικής. Ειδικεύονταν στο εμπόριο με στόχο το κέρδος, προωθώντας προϊόντα που δεν παρήγαν οι ίδιοι και τα οποία διέθεταν σε άλλους εμπόρους χονδρικής, σε μεταπωλητές ή σε άλλους αγοραστές από το χώρο της βιοτεχνίας, του εμπορίου, με θεσμικό ή γενικότερο επιχειρηματικό υπόβαθρο, αλλά όχι απευθείας στους καταναλωτές. Ορισμένες από αυτές τις συντεχνίες δικαιολόγησαν το προσδιορισμό «εμπορικές» που τους αποδίδεται σε απόλυτο βαθμό. Αυτό το πραγματοποίησαν με το να αποκλείουν την είσοδο όχι μόνο σε τεχνίτες και σε αγρότες(που εκτός από παραγωγοί ήταν επίσης και έμποροι των προϊόντων τους) και σε μεταπωλητές(μαγαζάτορες, κατόχους μικρών πάγκων, μικροπωλητές και γυρολόγους), αλλά ακόμα και σε άλλους εμπόρους χονδρικής. Η μικρή εμβέλεια των δραστηριοτήτων αυτών των τελευταίων, τους καθιστούσε ακατάλληλους προς ένταξη στις συντεχνιακές γραμμές των ισχυρών και με μεγάλο επιχειρηματικό εύρος εμπόρων. Κάποιες άλλες εμπορικές συντεχνίες ωστόσο δέχονταν αυτούς τους επιχειρηματίες και εμπόρους μικρότερου βεληνεκούς.²³

Ποιες ήταν οι καταβολές των μεσαιωνικών εμπορικών συντεχνιών; Όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, οι πρώτες επαγγελματικές συντεχνίες που ξεπρόβαλλαν κατά τον Μεσαίωνα, διέθεταν σαφώς εμπορικό χαρακτήρα. Αυτό συνέβη, διότι οι εμπορικές δραστηριότητες βασικών καταναλωτικών αγαθών ήταν πολύ πιο εύκολο να ξεπροβάλουν και εξίσου αναγκαίο

²³ S. Ogilvie, *Institutions and European Trade, Merchant Guilds, 1000-1800*, Cambridge, Cambridge university press, 2011, σ. 19-20.

να αναπτυχθούν συγκριτικά με τις πιο απαιτητικές συνθήκες παραγωγής βιοτεχνικών προϊόντων και εύρεσης των αγορών που θα τα απορροφούσαν. Εμπορικές συντεχνίες υπήρχαν ήδη από την εποχή της κλασικής Αρχαιότητας ενώ η δραστηριότητα τους μαρτυρείται και επί Ρωμαϊκών χρόνων. Με τον έναν ή με τον άλλο τρόπο φαίνεται να επιβίωσαν και κατά τη διάρκεια της περιόδου του πρώιμου Μεσαίωνα, ωστόσο, όπως τονίστηκε, αυτές οι συντεχνίες άρχισαν να λαμβάνουν τη χαρακτηριστική μεσαιωνική τους μορφή και να εισέρχονται δυναμικά στο ιστορικό προσκήνιο ταυτόχρονα και σε συνάρτηση με την επανάκαμψη της αστικής ζωής στη δυτική Ευρώπη. Η θεωρία πως αυτές οι νεοπαγείς πόλεις όφειλαν την ύπαρξη και την ίδρυση τους στις υποτιθέμενες αναζωογονητικές για την οικονομία δραστηριότητες ομάδων εμπόρων που καταπιάνονταν με το εμπόριο μεγάλων αποστάσεων έχει καταρριφθεί και τη θέση της έχει πάρει η άποψη πως η επανεμφάνιση της αστικής ζωής πήγαζε εν μέρει από τις ασχολίες εμπόρων με πιο τοπικά ενδιαφέροντα. Από την στιγμή που αυτοί αποκτούσαν από τον τοπικό άρχοντα το προνόμιο της επιβολής και άσκησης εμπορικού μονοπωλίου σε τοπικό επίπεδο, άρχισαν σταδιακά να αναδεικνύονται σε μία ξεχωριστή και ισχυρή τάξη εντός των πόλεων τους.²⁴

Αυτά τα προνόμια που παρέχονταν αποκλειστικά στις εμπορικές συντεχνίες, ιδίως σε εκείνες που δραστηριοποιούνταν σε τοπική εμβέλεια, αναμφίβολα αποτελούσαν το κίνητρο για την υπαγωγή κάποιου επαγγελματία σε αυτές και επί της ουσίας τον πυρήνα και το βασικό άξονα λειτουργίας των συντεχνιακών οργανισμών. Συντεχνία άνευ τέτοιων χορηγημένων από την εκάστοτε εξουσία προνομίων, ήταν αδύνατον να υφίσταται. Τρεις ήταν οι βασικές λειτουργίες που αυτά τα προνόμια εξυπηρετούσαν για την εμπορική συντεχνία. Το αποκλειστικό προνόμιο των μελών του στην ενασχόληση με το εμπόριο συγκεκριμένων προϊόντων, την επιλογή των ατόμων που θα γίνονταν δεκτά ή όχι για να εισέλθουν στη συντεχνία και το δικαίωμα της επίβλεψης και του ελέγχου των επιχειρηματικών δραστηριοτήτων των συμμετεχόντων σε αυτή, συνεπώς και ολόκληρου του εμπορικού κλάδου. Αυτό γινόταν εφικτό μέσω της εφαρμογής μιας σειράς από κανονισμών, όπως την επιβολή ταριφών στις τιμές των εμπορεύσιμων προϊόντων, επιβάλλοντας τελικά έναν όχι απόλυτο αλλά σαφώς στενό έλεγχο στο σύνολο των εμπορικών δραστηριοτήτων που λάμβαναν χώρα σε μία πόλη. Ήταν αυτές οι μικρότερες και πιο διαδεδομένες συντεχνίες, οι δραστηριοποιούμενες σε τοπικό επίπεδο, που ελέγχοντας ένα μεγάλο ποσοστό της οικονομικής ζωής των πόλεων τους με τους κανόνες που εφάρμοζαν, μπόρεσαν να επιβάλουν ένα είδος μονοπωλίου στους επαγγελματικούς τους χώρους. Πλάι σε αυτές τις ντόπιες εμπορικές συντεχνίες,

²⁴ S. Ogilvie, *ό. π.*, σ. 20-23.

δραστηριοποιούνταν και οι εμπορικές συντεχνίες που καταπιάνονταν με το εμπόριο μακρινών αποστάσεων αλλά και οι εμπορικοί οργανισμοί διεθνούς κλάσεως όπως η γερμανική Χάνσα. Ασφαλώς οι συντεχνίες που ασχολούνταν με το εμπόριο μεγάλων αποστάσεων, δεν μπορούσαν να επιβάλουν τις οικονομικές τους πολιτικές τόσο εύκολα σε μία ξένη πόλη όπως οι αντίστοιχες τοπικές συντεχνίες, η ιδιότητα τους ωστόσο να εμπορεύονται σπάνια, πολύτιμα και περιζήτητα προϊόντα ιδίως για τις ανώτερες τάξεις, κάτι που τις επέτρεπε να συναλλάσσονται απευθείας ακόμα και με ηγεμόνες μεσαιωνικών βασιλείων, τους προσέδιδε ισχύ και επιρροή σε διεθνές επίπεδο. Όπως και να έχει, είναι στο παράδειγμα των τοπικών συντεχνιών που μπορεί να γίνει πιο εμφανής η ζωτικότητα της παρουσίας τους για την οικονομική ζωή μιας μεσαιωνικής πόλης αλλά και επί του συνόλου των δραστηριοτήτων αυτής.²⁵

β. Οι συντεχνίες των τεχνιτών

Οι μεσαιωνικές συντεχνίες των εμπόρων μπορεί να ήταν αυτές που εξαιτίας της προσοδοφόρας ενασχόλησης με το εμπόριο, να συγκέντρωναν απaráμιλλο πλούτο και ισχύ, καταλήγοντας μέχρι και να διακυβερνούν τις νέες πόλεις, ωστόσο είναι στις συντεχνίες των τεχνιτών που οφείλεται αυτή η μέχρι σήμερα παραδοσιακή εικόνα της μεσαιωνικής συντεχνίας με τις τόσο χαρακτηριστικές λειτουργίες. Οι συντεχνίες των τεχνιτών μπορούν να περιγραφούν ως «τοπικές οργανώσεις βιοτεχνών(και γενικότερα διαφόρων χειρονακτών) που δραστηριοποιούνταν με την άδεια των αρχών».²⁶

Η ασυμφωνία που επικρατεί στο χώρο της ιστοριογραφίας αναφορικά με τον εντοπισμό των θεσμών εκείνων και των φαινομένων που έδρασαν περισσότερο στην εμφάνιση των συντεχνιών γενικά, ισχύει και για τις συντεχνίες των τεχνιτών συγκεκριμένα. Παρόμοιες οργανωτικές δομές απαντώνται στα ρωμαϊκά κολλέγια, ωστόσο οι διαφορές με τις μεσαιωνικές συντεχνίες είναι εξίσου πολλές και δομικές ως προς τον χαρακτήρα τους. Χωρίς καμία αμφιβολία, τα πρώιμα στάδια της συντεχνιακής δραστηριότητας θα αρχίσουν να γίνονται ευδιάκριτα με την επανεμφάνιση της αστικής ζωής στη δυτική Ευρώπη όπως ειπώθηκε

²⁵ S. Ogilvie, *ό. π.*, σ. 41.

²⁶ M. Prak, «Craft Guilds in North-Western Europe (England, France, Low Countries) », Utrecht, 2006, διαθέσιμο στη διαδικτυακή διεύθυνση: www.iisg.nl/hpw/papers/guilds-prak.pdf, σ. 1. Για μια πιο διεξοδική απόπειρα ορισμού του φαινομένου των συντεχνιών των τεχνιτών δες το: B. De Munck, P. Lourens και J. Lucassen, «The establishment and distribution of craft guilds in the Low Countries, 1000-1800», στο: M. Prak, C. Lis, J. Lucassen, H. Soly (επιμ.), *Craft guilds in the early modern Low Countries. Work, power, and representation*, Aldershot, Ashgate, 2006, σ. 32-73 και ιδίως σ. 67.

προηγούμενως. Μεταξύ των πρώτων ενώσεων που εμφανίστηκαν στα τέλη του 11^{ου} με αρχές 12^{ου} αιώνα υπό τη μορφή πρώιμων συντεχνιών οι οποίες μεριμνούσαν για την αλληλοβοήθεια και προστασία των μελών τους, αρχικά κυρίως των εμπόρων, για την είσοδο και τη χρηστή συμπεριφορά αυτών, καθώς και για τα διάφορα καθήκοντα τα οποία όφειλαν να εκπληρώνουν απέναντι στην πόλη, όπως την παροχή ελεημοσύνης στους φτωχούς και τη συντήρηση των τειχών, ξεπήδησαν και οι συντεχνίες των τεχνιτών. Αυτές οι τελευταίες άρχισαν να μορφοποιούνται ως μία διακριτή υποκατηγορία επαγγελματικών ενώσεων από το 13^ο αιώνα και μετά.²⁷

Ανεξαρτήτου του τρόπου που αυτές ιδρύθηκαν, είτε δηλαδή από τους ίδιους τους τεχνίτες είτε από τις αρχές σε μια απόπειρα οργάνωσης από τα πάνω ενός επαγγέλματος, η εύρυθμη λειτουργία του οποίου μπορεί να ήταν ζωτική για την πόλη, οι συντεχνίες των τεχνιτών διέθεταν πραγματική αυτονομία, ωστόσο πάντα ήταν υπόλογες ως ένα βαθμό στην διοίκηση της πόλης. Οι κανονισμοί που τις διείπαν έπρεπε να εγκριθούν από τις αρχές, όπως έπρεπε να εγκριθούν και τα μέλη που θα τις αντιπροσώπευαν.²⁸

Τα διάφορα καθήκοντα που αυτές οι αναρίθμητες επαγγελματικές ενώσεις των τεχνιτών ανά την Ευρώπη είχαν αναλάβει, διέφεραν ριζικά από περίπτωση σε περίπτωση, ωστόσο δύο είναι οι αποκλειστικές λειτουργίες που απαντώνταν στο σύνολο των τεχνιτών και συνεπώς ήταν απαραίτητες στο προσδιορισμό τους για την καλύτερη κατανόηση του χαρακτήρα αυτών των οργανισμών. Το πρώτο αυτό ειδοποιό στοιχείο των συντεχνιών των τεχνιτών ήταν η αποκλειστικότητα που εξασφάλιζαν στα μέλη τους στη παραγωγή μερικών συγκεκριμένων προϊόντων. Το δεύτερο γνώρισμα που χαρακτήριζε τις συντεχνίες αυτού του τύπου συνολικά, ήταν η μέριμνα για την επιτόπια εκπαίδευση των νέων τεχνιτών. Κάποιες άλλες λειτουργίες μπορεί να ήταν ενεργές, όπως η θέσπιση ποιοτικών ελέγχων και ο έλεγχος των τιμών των διαθέσιμων προϊόντων, αλλά όχι πάντα.²⁹

Στο παρελθόν αυτή η αποκλειστικότητα που επέβαλλαν οι συντεχνίες σχετικά με τη δυνατότητα εισόδου των επαγγελματιών σε αυτές, συνεπώς και στη δυνατότητα των ίδιων να μπορούν να ασκούν το εν λόγω επάγγελμα, έγινε η αφορμή για τη συλλήβδην καταδίκη τους ως αυταρχικών ενώσεων που με τρόπο αφύσικα παρεμβατικό παρακώλυαν την ελεύθερη λειτουργία της αγοράς. Αν και οι κατηγορίες αυτές δεν στερούνταν εντελώς βάσης, εντούτοις επί το πλείστον κρίθηκαν υπερβολικές, μιας και οι συντεχνίες αφενός δεν μπορούσαν να ελέγξουν το σύνολο της αγοράς, αφετέρου δεν ήθελαν. Για να ελέγξουν στο μέτρο του

²⁷ M. Prak, *Craft guilds in northern Western Europe*, ό.π., σ. 3.

²⁸ M. Prak, ό.π., σ. 4.

²⁹ M. Prak, ό.π., σ. 4-5.

δυνατού, ωστόσο, τις ποιοτικές προδιαγραφές των προϊόντων εκείνων των οποίων την παραγωγή επέβλεπαν, κρίθηκε σκόπιμο από μεριάς των συντεχνιών των τεχνιτών να εφαρμόσουν το θεσμό της επιτόπιας μαθητείας. Διαμορφώνοντας τους μελλοντικούς καταρτισμένους επαγγελματίες, η μαθητεία αφενός μαρτυρούσε την έγνοια των συντεχνιών να διαμορφώσουν τις συνθήκες εκείνες που θα εξασφάλιζαν την δόμηση της εμπιστοσύνης μεταξύ παραγωγών και αγοραστών σε ένα περιβάλλον μέχρι τότε αφιλόξενο για τέτοιες δοσοληψίες, αφετέρου αποκάλυπτε την έλλειψη καθεστωτικών θεσμών τεχνικής εκπαίδευσης την εποχή εκείνη. Τα κενά αυτά ήρθε να καλύψει η συντεχνιακή μαθητεία, που προέβλεπε τη μετάδοση της τεχνικής γνώσης υπό μια πιο χαλαρή μορφή μέσα στο χώρο εργασίας. Η περίοδος μαθητείας κυμαινόταν από τέσσερα μέχρι και επτά χρόνια και πολλές φορές ακολουθούταν από την επίδειξη από μεριάς του τεχνίτη του «αριστουργήματος» του ενώπιον μιας επιτροπής.³⁰

Ο κόσμος των τεχνιτών, αν και από τη φύση του πιο φτωχός από τον αντίστοιχο χώρο των εμπόρων και την οικονομική και πολιτική ισχύ με την οποία αυτός ο τελευταίος ήταν συνυφασμένος, εντούτοις μπόρεσε και αυτός μέσω των συντεχνιών που τον αντιπροσώπευαν να αποκτήσει πολιτική ισχύ και εκπροσώπηση. Σε ορισμένες πόλεις, οι συντεχνίες των τεχνιτών συνήθως κατόπιν σκληρών αγώνων κατάφεραν να κατακτήσουν την αντιπροσώπευση τους στα αστικά συμβούλια ή έστω να επηρεάζουν τη σύσταση των συμβουλίων μέσω της αναγνώρισης τους ως επίσημα εκλεκτικά όργανα. Οι ιδιαίτερες συνθήκες που επικρατούσαν σε κάθε αστικό κέντρο και σε κάθε περιφέρεια ανά την δυτική Ευρώπη, έπαιζαν καταλυτικό ρόλο σε αυτή τη μη δεδομένη προοπτική των συντεχνιών των τεχνιτών να αποκτήσουν πρόσβαση στην πολιτική εξουσία, πέραν της ισχύος που κάθε συντεχνία διέθετε και η οποία μπορούσε να χρησιμοποιηθεί για αυτόν ακριβώς το σκοπό. Το μέγεθος και ο πλούτος της πόλης του Λονδίνου για παράδειγμα, δεν μπορούσε να αξιοποιηθεί από τις συντεχνίες των τεχνιτών της προς κατάκτηση ενός μεριδίου της αστικής εξουσίας, μιας και ο συγκεντρωτισμός του Αγγλικού Στέμματος άπλωνε πάντα τον ασφυκτικό του έλεγχο στη πιο σημαντική γι' αυτό πόλη. Εν αντιθέσει, στην Φλάνδρα ο ανταγωνισμός μεταξύ της απόμακρης παρουσίας του γαλλικού Στέμματος και του κόμη της Φλάνδρας και των συμμάχων του για την κυριαρχία στη περιοχή, δημιούργησε εκείνο το κενό εξουσίας που οι συντεχνίες των τεχνιτών μπόρεσαν να καταλάβουν. Η επακόλουθη «συντεχνιακή επανάσταση» που έλαβε χώρα σε εκείνες τις περιοχές, οπότε και οι συντεχνίες των τεχνιτών αναδείχθηκαν σε

³⁰ M. Prak., *ό.π.*, σ. 5-6, S. R. Epstein, «Craft guilds, apprenticeship, and technological change in pre-industrial Europe», *Journal of economic history* 58, 1998, σ. 690.

απόλυτους κυβερνήτες σε αρκετές πόλεις, αποτελεί για τα δεδομένα του μεσαιωνικού κόσμου μοναδικό φαινόμενο κατάκτησης της πολιτικής εξουσίας από τα κατώτερα στρώματα, έτσι όπως αυτά εκπροσωπούσαν και προέρχονταν από αυτές τις συντεχνιακές ενώσεις.³¹

Αυτή η στενή, σχεδόν αδιάσπαστη σχέση ανάμεσα στη συντεχνία και την πόλη τεκμηριώνεται από την απαραίτητη υποχρέωση των μελών της να είναι παράλληλα και μέλη της πόλης. Με άλλα λόγια, η ιδιότητα του μέλους σε μία συντεχνία συνεπαγόταν και την αντίστοιχη συμμετοχή στη κοινότητα της πόλης ή και αντίστροφα. Στο Λονδίνο αυτή η σχέση διέθετε το χαρακτήρα μια αδιάρρηκτης συμβίωσης. Η αστική νομοθεσία της πόλης όριζε ξεκάθαρα πως όλοι οι κάτοικοι που δέχονταν την ελευθερία που αυτή τους παρείχε, έπρεπε «να ανήκουν σε κάποιο μυστήριο ή τέχνη», εννοώντας δηλαδή ότι έπρεπε να ανήκουν σε κάποια συντεχνία. Κάθε άνδρας που εισερχόταν σε μία συντεχνία, έπρεπε συνοδευόμενος από έναν αξιωματικό της συντεχνίας του να προσέλθει αμέσως στην αίθουσα συνεδριάσεων όλων των συντεχνιών του Λονδίνου, το *Guidhall*, για να ορκιστεί ελεύθερος πολίτης. Στη μεσαιωνική Ουτρέχτη όλοι οι πολίτες ζητούνταν να υπαχθούν σε κάποια συντεχνία ενώ γενικά παντού στις Κάτω Χώρες ίσχυε ο κανονισμός της άσκησης κάποιας τέχνης μόνο από τους ελεύθερους πολίτες των πόλεων τους.³²

Η εγγύτητα της σχέσης μεταξύ των πόλεων και των συντεχνιών, ιδίως των τεχνικών επαγγελματιών, τεκμηριώνεται και από τις πολλαπλές λειτουργίες που εξυπηρετούσαν εντός της αστικής κοινότητας και οι οποίες υπερέβαιναν τα στενά τους επαγγελματικά πλαίσια. Συμμετείχαν στις λιτανείες του προστάτη αγίου της πόλης, στελέχωναν τις πολιτοφυλακές και συνέδραμαν στα διάφορα έργα κοινής ωφελείας και οχύρωσης, παρείχαν οικονομική και υλική βοήθεια στους αναξιοπαθούντες. Οι αστικές συντεχνίες αναδείχθηκαν σε αναπόσπαστα συστατικά στοιχεία των μεσαιωνικών αστικών κοινοτήτων, τόσο που κατέληξαν τελικά να ταυτιστούν με αυτές. Επιτελώντας μία σειρά από διαφορετικά καθήκοντα, απαραίτητα για την διασφάλιση της ύπαρξης των μεσαιωνικών πόλεων, οι συντεχνίες αποτέλεσαν τη ραχοκοκαλιά της αστικής κοινωνίας και το επιφανέστερο σύμβολο του θεσμού της αδελφότητας, που έστω και θεωρητικά βασιζόταν στην ανατρεπτική για τα μεσαιωνικά δεδομένα αρχή της ισότητας των μελών της.

³¹ M. Prak, *Craft guilds in northern Western Europe*, ό.π., σ. 8-12.

³² M. Prak, ό.π., σ. 12.

γ. Το συντεχνιακό φαινόμενο στη μεσαιωνική Αγγλία

1. Οι αγγλικές συντεχνίες των εμπόρων

Στην Αγγλία, όπως και στην ηπειρωτική Ευρώπη, οι νέες συνθήκες που επικράτησαν μετά την υποχώρηση των ρωμαϊκών αυτοκρατορικών δομών και τις επιδρομές των Αγγλοσαξόνων στο πέρασμα από τον 4^ο στον 5^ο αιώνα, δεν στάθηκαν ευνοϊκές για την ευδοκίμηση συντεχνιακών οργανώσεων με επαγγελματικό χαρακτήρα. Από τον 9^ο αιώνα ωστόσο και με μεγαλύτερη ένταση από τον 12^ο αιώνα και μετά, η επανάκαμψη της αστικής ζωής που συνδυάστηκε με την σύγχρονη πληθυσμιακή μεγέθυνση, την ανάπτυξη του εμπορίου και των συγκοινωνιών, την επέκταση της αγροτικής εκμετάλλευσης και την συνακόλουθη αύξηση της αγροτικής παραγωγής, αλλά συγχρόνως προκλήθηκε και από αυτές τις διαδικασίες, βρισκόταν σε πλήρη εξέλιξη.³³ Στην Αγγλοσαξονική Αγγλία, οι μαρτυρίες εξακολουθούν να κάνουν λόγο για συντεχνίες, ωστόσο σχεδόν σίγουρα αφορούν σε οργανώσεις με ασχολίες που δεν διέθεταν επαγγελματικό προσανατολισμό, αλλά δρούσαν περισσότερο ως αδελφότητες που αναλάμβαναν να ανταποκριθούν στις ανάγκες της εποχής για ένα κοινοτικό μοντέλο ζωής που στόχο είχε να προάγει την αλληλοϋποστήριξη και αμοιβαιότητα μεταξύ των ακολούθων του. Επιπλέον, πολύ συχνά αυτές οι ομάδες εξυπηρετούσαν και αμυντικές ή θρησκευτικές λειτουργίες.³⁴ Η επάνοδος της αστικής ζωής και οικονομίας στην Αγγλία ωστόσο προκάλεσε και μια ανάλογη εμφάνιση συντεχνιών με πρωτίστως επαγγελματικές λειτουργίες.³⁵ Εξ' αυτών, πρώτες ξεπρόβαλλαν οι εμπορικές συντεχνίες, ομοίως δηλαδή με τον τρόπο ανάδυσης του επαγγελματικού συντεχνιακού κινήματος στην ηπειρωτική Ευρώπη. Οι πρώτες αναφορές για τέτοιες συντεχνίες με σαφή εμπορικό χαρακτήρα εμφανίζονται στα μέσα του 12^{ου} αιώνα περίπου, οπότε και το Αγγλικό Στέμμα μέσω διαταγμάτων προβαίνει στην αναγνώριση αυτών καθώς και στη παροχή εμπορικών ελευθεριών. Στα ίδια διατάγματα ωστόσο περιέχονται και νύξεις για την ακόμα μεγαλύτερη παλαιότητα που χαρακτήριζε την ύπαρξη μερικών από αυτών των προνομιακών συντεχνιών και οι οποίες τοποθετούν την ίδρυση τους στα πρώτα

³³ H. Swanson, *Medieval British towns*, London, McMillan Press, 1999, σ. 6-10.

³⁴ N. Fryde, «Gilds in England before the Black Death», στο: B. Schweinekörper (επιμ.), *Gilden und Zünfte. Kaufmännische und gewerbliche Genossenschaften im frühen und hohen Mittelalter*, Vorträge und Forschungen 29, Sigmaringen, 1985, σ. 216-218.

³⁵ Η υπάρχουσα βιβλιογραφία για το θέμα των επαγγελματικών συντεχνιών στη μεσαιωνική Αγγλία είναι πολύ μεγάλη και εμβαθύνεται συνεχώς. Για μια πρωταρχική προσέγγιση στο φαινόμενο, τα κάτωθι γενικά επιστημονικά έργα είναι αναντικατάστατα, η παλαιότητα των οποίων δεν έχει εκμηδενίσει το παρεχόμενο γνωστικό τους πλούτο: βλ G. Unwin, *The Gilds and Companies of London*, London, G. Allen & Unwin, 1938, S. Kramer, *The English Craft Gilds*, New York, Columbia University Press, 1927, C. Gross, *The Gild Merchant*, Oxford, Clarendon Press, 1890.

χρόνια μετά την έλευση των Νορμανδών στο νησί.³⁶ Η ρευστότητα που διακατείχε το συγκεκριμένο χώρο στα πρώτα στάδια εκκίνησης του είναι έκδηλη με πολλούς τρόπους: αρχικά σε αυτές τις πρωτοεμφανιζόμενες οργανώσεις μπορούσαν να ενταχθούν όχι μόνο έμποροι με τη στενή έννοια αλλά και τεχνίτες και οποιοσδήποτε επαγγελματίας προωθούσε ο ίδιος τα προϊόντα του, όσο μικρής εμβέλειας και αν ήταν οι ασχολίες αυτού. Επί της ουσίας, μπορούσαν να ενταχθούν σχεδόν όλα τα άτομα που θεωρούνταν μέλη μιας αστικής κοινότητας, ακόμα και άνθρωποι που ήταν ξένοι στη πόλη. Η είσοδος σε αυτές τις κατ' όνομα εμπορικές συντεχνίες, ανθρώπων όλων των επαγγελμάτων και κοινωνικών στρωμάτων, αναμφίβολα εμποδίζει τη προσπάθεια χάραξης μιας ενιαίας εμπορικής πολιτικής, αναγκάζοντας τις να επικεντρώνονται απλώς στην εξασφάλιση ενός κατάλληλου περιβάλλοντος για την ευδοκίμηση της εμπορικής ζωής σε μια πόλη, μέσω της εφαρμογής μιας σειράς από συναφείς κανονισμούς.³⁷ Η τάση ταύτισης αστικής κοινότητας και εμπορικής συντεχνίας είναι δηλωτική αυτής της συμβιωτικής σχέσης μεταξύ των δύο: η εμπορική συντεχνία έχοντας βρει στη πόλη το ιδανικό πλαίσιο ανεμπόδιστης λειτουργίας και ανάπτυξης της, ήταν υπεύθυνη για την εξασφάλιση των ελευθεριών εκείνων που κατέστησαν τη τελευταία μια προνομιακή κοινότητα, και αυτή με τη σειρά της, και όντας χειραφετημένη με συντεχνιακή πρωτοβουλία, ανέλαβε να προστατεύσει τους εμπόρους της.³⁸ Παράλληλα, οι εμπορικές συντεχνίες άρχισαν να στελεχώνουν τα αστικά όργανα διοίκησης με δικά τους μέλη, και να εμπλέκονται σταδιακά στην αστική διακυβέρνηση, σε εκείνες τις περιπτώσεις βέβαια που δεν σημειωνόταν υπονόμευση της αυτονομίας της αγγλικής πόλης από εξωτερικά κέντρα εξουσίας.³⁹

Η εμπορική τάξη της Αγγλίας και οι συντεχνίες της, έχοντας καταφέρει να ανακάμψουν στη διάρκεια του 12^{ου} αιώνα ένεκα και των ευνοϊκότερων οικονομικών συνθηκών που τότε άρχισαν να επικρατούν, θα συνεχίσουν να αναπτύσσονται και με το πέρας αυτού. Από τις αρχές του 13^{ου} αιώνα, σε αυτές τις εμπορικές συντεχνιακές ενώσεις που μέχρι πρότινος έκαναν δεκτή την είσοδο σχεδόν κάθε επαγγελματία, ανεξάρτητα από το πόσο μικρής κλίμακας θα μπορούσαν να ήταν οι ασχολίες αυτού, άρχισε να παρατηρείται το φαινόμενο της άρνησης τώρα της εισόδου σε διάφορους μικροέμπορους και τεχνίτες. Αυτή η κίνηση ήταν δηλωτική ευρύτερων αλλαγών που σταδιακά άρχισαν να λαμβάνουν χώρα στον εμπορικό κόσμο της

³⁶ E. Miller και J. Hatcher, *Medieval England, towns, commerce and crafts, 1086- 1348*, New York, Longman, 1995, σ. 291.

³⁷ E. Miller και J. Hatcher, *ό.π.*, σ. 295-296, N. Fryde, «Gilds in England...», *ό.π.*, σ. 220-221, S. L. Thrupp, «The Gilds», *ό.π.*, σ. 190-194.

³⁸ E. Miller και J. Hatcher, *Medieval England, ό.π.*, σ. 301-302.

³⁹ N. Fryde, «Gilds in England...», *ό.π.*, σ. 220-221.

μεσαιωνικής Αγγλίας. Καταδεικνύει την συγκρότηση μίας εμπορικής τάξης με σαφή χαρακτηριστικά και διακριτό χαρακτήρα η οποία απαρτιζόταν από μια ομάδα επιχειρηματιών που ασχολούνταν αυστηρά με το εμπόριο χονδρικής και οι οποίοι μπορούσαν να αποκτήσουν μεγάλα πλούτη και ισχύ.⁴⁰ Οι εξαγωγές ακατέργαστου μαλλιού αρχικά στις βιοτεχνίες των Κάτω Χωρών που άρχισαν να πυκνώνουν την ίδια περίοδο, όπως και εκείνες των επεξεργασμένων υφασμάτων που κυριάρχησαν αργότερα, καθώς και η ανάληψη αυτών των δραστηριοτήτων από τους εμπόρους εξαγωγείς της Αγγλίας που άρχισαν να εκτοπίζουν τους αλλοεθνείς συναδέλφους τους, σε συνδυασμό με την παροχή πολλών σχετικών προνομίων από το Στέμμα, θα αναδείξουν την εμπορική τάξη σε αδιαμφισβήτητη επιχειρηματική και αστική ελίτ και ρυθμιστή της πολιτικής ζωής του αγγλικού βασιλείου εν γένει.⁴¹

2. Οι αγγλικές συντεχνίες των τεχνιτών

Πλάι στις εμπορικές συντεχνίες και σε στενή σχέση μαζί τους, βρίσκονταν και οι συντεχνίες των τεχνιτών, παρούσες και αυτές στην αγγλική επικράτεια. Τέτοιοι οργανισμοί που απαρτιζόνταν από ανθρώπους με τεχνικές ασχολίες και διέθεταν σαφή επαγγελματικό προσανατολισμό, άρχισαν να ξεπροβάλλουν και αυτοί, όπως οι αντίστοιχοι εμπορικοί, από τα μέσα του 12^{ου} αιώνα και μετά, ωθούμενοι από μια αστική ανάπτυξη που τροφοδότησε την ανάπτυξη και διεύρυνση της βιοτεχνικής παραγωγής. Φυσικά στο Λονδίνο, τη πιο μεγάλη βιοτεχνική πόλη του βασιλείου, είναι και που απαντώνται πρώτες αυτές οι συντεχνίες των τεχνιτών ήδη από τον 12 αιώνα: αρτοποιοί, υφαντές, χασάπηδες, χρυσοχόοι, κατασκευαστές σελών, επεξεργαστές ενδυμάτων, όλοι ήταν οργανωμένοι στην αντίστοιχη συντεχνία τους. Η ίδρυση τεχνικής συντεχνίας μπορεί να ήταν προϊόν άνωθεν παρέμβασης ή και πρωτοβουλία πιο ταπεινής προέλευσης: ορισμένες φορές οι αρχές πίεζαν για την ίδρυση μιας τέτοιας τεχνικής συντεχνίας προς καλύτερη οργάνωση και εποπτεία της αστικής κοινότητας, ενώ σε άλλες περιπτώσεις μια τεχνική συντεχνία όφειλε την δημιουργία της στην αυθόρμητη ενέργεια των τεχνιτών μιας πόλης να οργανώσουν και να προστατεύσουν με συλλογικό τρόπο τον επαγγελματικό τους κλάδο.⁴²

Η ανάπτυξη των συντεχνιών των τεχνιτών θα συνεχιστεί ακάθεκτη τον 13^ο και τον 14^ο αιώνα. Πάλι στο Λονδίνο είναι που μπορεί να ανιχνευθεί πιο εύκολα αυτή η εξέλιξη. Από το δεύτερο μισό του 13^{ου} αιώνα πιστοποιείται η λειτουργία τεχνικών συντεχνιών εκεί που

⁴⁰ S. L. Thrupp, «*The Gilds*», ό.π., σ. 194-195.

⁴¹ E. Miller και J. Hatcher, *Medieval England*, ό.π., σ. 190-194, 211, 233-240.

⁴² E. Miller και J. Hatcher, ό. π., σ. 362.

διέθεταν και με κατοχυρωμένο τρόπο από τις αρχές όλα εκείνα τα χαρακτηριστικά και τις λειτουργίες που απαντώνται σε όλες τις πλήρως διαμορφωμένες σχετικές συντεχνίες του επόμενου αιώνα. Το 1328, 25 λονδρέζικα «μυστήρια» (*mysteries*) είχαν εξασφαλίσει το δικαίωμα της εκλογής των δικών τους αξιωματούχων από αυτά τα ίδια, και πενήντα χρόνια αργότερα οι ίδιες συντεχνίες εξέλεξαν τα μέλη του συμβουλίου των κοινών της πόλης.⁴³

Στα μέσα του 14^{ου} αιώνα, το αρχικό παράδειγμα του Λονδίνου άρχισαν να το μιμούνται και οι υπόλοιπες αστικές κοινότητες. Μέχρι το 1349 στην πόλη της Υόρκης εντοπίζονται συντεχνίες χασάπηδων και υφαντών, όπως και οινοποιών και κατασκευαστών καρφιών. Στην Οξφόρδη το παράδειγμα των υφαντών και των υποδηματοποιών που πρώτοι οργανώθηκαν σε συντεχνίες, άρχισαν να μιμούνται και οι κλάδοι των ραφτών, των χρυσοχόων, των χασάπηδων και μερικοί άλλοι, αφού φαίνεται πως άρχισαν την ίδια περίοδο να αποκτούν την αντίστοιχη θεσμική υπόσταση. Στο Μπρίστολ, στη περίοδο ανάμεσα 1339 και το 1347 φαίνεται ότι οι έμποροι ψαριού, οι ράφτες και τεχνίτες από άλλους κλάδους επιχειρούσαν να αποσπάσουν από τις αστικές αρχές είτε την αναγνώριση των συντεχνιών τους είτε την αναθεώρηση των ήδη υπάρχοντων καταστατικών λειτουργίας αυτών.⁴⁴

Ευθύς αμέσως μόλις οι συντεχνίες των τεχνιτών άρχισαν να εμπεδώνουν τη δύναμη τους στα αστικά κέντρα και να παίζουν καίριο ρόλο στις υποθέσεις της πόλης, καταλήγοντας πολλές φορές να ενσαρκώνουν τελικά την ίδια την κοινότητα της πόλης, θα έρθουν σε σύγκρουση με ανταγωνιστικούς πόλους εξουσίας που ανάλαβαν να περιορίσουν τυχόν συντεχνιακές πρωτοβουλίες που θα μπορούσαν να απειλήσουν τα κεκτημένα τους. Αυτός ο αγώνας για την ανάδειξη του ρυθμιστή της πολιτικής εξουσίας σε μία πόλη, μεταξύ των συντεχνιών των τεχνιτών και των παραδοσιακών αστικών φορέων εξουσίας που μπορεί να ενσαρκώνονταν στο πρόσωπο ενός τοπικού λαϊκού ή εκκλησιαστικού άρχοντα ή ενός βασιλιά και των τοποτηρητών του, μεταξύ των άλλων, ήταν ένα φαινόμενο με εμβέλεια πανευρωπαϊκή. Στην Αγγλία, ωστόσο, όπως αναφέρθηκε, το Στέμμα λόγω της γεωγραφικής εγγύτητας και του έντονου συγκεντρωτισμού που το διέκρινε, ήταν πάντα κοντά και έτοιμο να επέμβει και να καταστείλει οποιαδήποτε κίνηση που θα μπορούσε να εκληφθεί ως απειλητική για τα συμφέροντα και την εξουσία του. Αρωγοί του Στέμματος στον περιορισμό της επιρροής των τεχνικών συντεχνιών στάθηκαν και οι εμπορικές συντεχνίες, ούσες παραδοσιακά καχύποπτες απέναντι στα κατώτερα στρώματα και τους συντεχνιακούς τεχνίτες που προέρχονταν από αυτά και συχνά τα αναστάτωναν ή απλά ανταγωνίζονταν οικονομικά τους εμπόρους. Στην Αγγλία, η αμοιβαία

⁴³ E. Miller και J. Hatcher, *ό. π.*, σ. 363-364.

⁴⁴ E. Miller και J. Hatcher, *ό. π.*, σ. 364.

συνεργασία μεταξύ του Στέμματος που απέβλεπε στην είσπραξη φορολογικών εσόδων και στην παραχώρηση δανείων από την πλούσια εμπορική ελίτ, και μιας εμπορικής τάξης που εισέπραττε με βασιλική παραχώρηση το δικαίωμα άσκησης μονοπωλιακών δραστηριοτήτων και άλλων προνομίων, επέδρασε ανασταλτικά στην πολιτική αυτονομία και τα οικονομικά συμφέροντα των τεχνιτών, ιδίως σε σχέση με αντίστοιχα παραδείγματα από την ηπειρωτική Ευρώπη.⁴⁵ Οι αγγλικές συντεχνίες των τεχνιτών ποτέ δεν μπόρεσαν να αποκτήσουν την πολιτική ισχύ που οι συντεχνίες των ομότεχων τους στην απέναντι μεριά της θάλασσας μπόρεσαν να εξασφαλίσουν μετά από πολλούς αγώνες και αιματηρές συγκρούσεις.

Ανεξάρτητα από αυτόν τους το πολιτικό περιορισμό, οι αγγλικές συντεχνίες των τεχνιτών είχαν να επιδείξουν μέσα στις αστικές κοινότητες το αντίστοιχο πολυσχιδές έργο των όμοιων τους επαγγελματικών οργανώσεων στην υπόλοιπη μεσαιωνική Ευρώπη. Καταρχάς προστάτευαν και οργάνωναν τα επαγγελματικά συμφέροντα των μελών τους. Το καταστατικό της συντεχνίας των κατασκευαστών ορειχάλκινων εργαλείων που εγκρίθηκε από τον δήμαρχο του Λονδίνου και τους συμβούλους του το 1348, το οποίο και καθόριζε αφενός όλες τις τεχνικές και τα υλικά που μπορούσαν να αξιοποιηθούν από το επάγγελμα και αφετέρου ότι οι μη συμμετέχοντες στη συντεχνία δεν μπορούσαν να ασκήσουν το επάγγελμα, είναι δηλωτικό αυτής της πρωτίστως επαγγελματικής αποστολής που οι συντεχνίες των τεχνιτών είχαν θέσει και υπηρετούσαν. Η τόσο οικεία με το φαινόμενο των τεχνικών συντεχνιών λειτουργία της μαθητείας των επίδοξων συντεχνιακών τεχνιτών ήταν και αυτή παρούσα. Η διαδικασία αυτή μετέτρεπε τις συντεχνίες σε τεχνικά εκπαιδευτήρια που μεριμνούσαν για τη διάδοση των κρυφών τεχνικών του «μυστηρίου», ενισχύοντας τη φήμη τους ως ελίτ ιδρύματα που διαφύλατταν τη πολύτιμη γνώση σε μια εποχή μάλιστα που αυτή δεν ήταν προσβάσιμη στους πολλούς. Ο αριθμός των μαθητευόμενων που ο κάθε μάστορας μπορούσε να απασχολήσει διέφερε ανά επάγγελμα. Οι κατασκευαστές ζωνών στην Υόρκη μπορούσαν να απασχολούν μόνο έναν μαθητή ενώ αρκετοί Λονδρέζοι μάστορες στις αρχές του 14^{ου} αιώνα μπορούσαν να αναλάβουν παραπάνω του ενός μαθητευόμενου. Η προβλεπόμενη διάρκεια μαθητείας διέφερε και αυτή από συντεχνία σε συντεχνία, ωστόσο σταδιακά άρχισε να διαδίδεται σε ολόκληρη τη χώρα το πρότυπο της επταετούς μαθητείας που εφαρμοζόταν αρχικά στο Λονδίνο. Οι πολλαπλές λειτουργίες που οι αγγλικές συντεχνίες των τεχνιτών επιτελούσαν μέσα στις κοινότητες τους, συμπληρώνονται και από το φιλανθρωπικό και θρησκευτικό τους έργο. Για παράδειγμα, το 1341 οι Λονδρέζοι χρυσοχόοι ίδρυσαν ένα άσυλο απόρων και μια γενιά αργότερα στην Υόρκη ιδρύθηκε από τους εμπόρους υφασμάτων ένα νοσοκομείο. Αμφότεροι

⁴⁵ H. Swanson, *Medieval British towns*, ό.π., σ. 47, S. L. Thrupp, *The Gilds*, ό.π., σ. 243.

αυτοί οι οργανισμοί ήταν επιφορτισμένοι με τη φροντίδα των φτωχών, των ηλικιωμένων και των αρρώστων των συντεχνιών τους. Ακολούθως και αναφορικά με το θρησκευτικό της αποτύπωμα, η συντεχνία συνδεόταν με μία ενορία ενώ διέθετε και καθαρά θρησκευτικό σκέλος, υπό τη μορφή των θρησκευτικών αδελφοτήτων που συνήθως κάθε μία εξ' αυτών διέθετε. Επιτελώντας μια σειρά από διαφορετικούς ρόλους και λειτουργίες μέσα στις αστικές κοινότητες, οι συντεχνίες των τεχνιτών αναδείχθηκαν και στην Αγγλία σε βασικό μέτοχο και διαμορφωτή των εξελίξεων σε τοπικό αλλά και κρατικό επίπεδο.

Ο επαγγελματικός συντεχνιακός πληθυσμός, πράγματι, αποτέλεσε τον επιφανέστερο φορέα έκφρασης αλλά και συνάμα όχημα προώθησης όλων εκείνων των δυνάμεων που ανέδειξαν τις πόλεις σε σύμβολα του «νέου» απέναντι στις δυνάμεις του παραδοσιακού μεσαιωνικού κόσμου που ταυτίζονταν με το «παλαιό». Ποια ήταν η τύχη των γυναικών, εκ των μεγαλύτερων θυμάτων αυτής της κυριαρχίας του παραδοσιακού κόσμου όπως φάνηκε προηγουμένως, όταν κλήθηκαν να δραστηριοποιηθούν σε αυτόν το νέο και εκ πρώτης όψεως αντιτασσόμενο στο συντηρητικό παρελθόν ριζοσπαστικό περιβάλλον;

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ
Η ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΤΩΝ ΓΥΝΑΙΚΩΝ ΣΤΙΣ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΕΣ ΣΥΝΤΕΧΝΙΕΣ
ΤΗΣ ΑΓΓΛΙΑΣ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΥΣΤΕΡΟ ΜΕΣΑΙΩΝΑ

Υπό τη σκοπιά όλων αυτών των αλλαγών που με ριζικό τρόπο και σε βαθμιαία κλιμακούμενη ένταση από τις αρχές του 11^{ου} αιώνα και ύστερα μετέβαλαν τις συνολικές δομές της Δυτικής μεσαιωνικής Ευρώπης, είναι και που εξετάζεται η πορεία της γυναικείας παρουσίας στον εργασιακό χώρο της εποχής, στο χώρο των συντεχνιών συγκεκριμένα. Η πληθυσμιακή αύξηση, η επάνοδος του εμπορίου, η εισαγωγή νέων μεθόδων καλλιέργειας και εκμετάλλευσης της γης, ανάμεσα σε άλλα κατέστησαν εφικτή την επανάκαμψη των αστικών κέντρων, που τόσο είχαν πληγεί τη προηγούμενη περίοδο από την έλλειψη όλων εκείνων των συνθηκών που κρίνονταν απαραίτητες για την εξασφάλιση του αστικού βίου. Οι μεσαιωνικές πόλεις με τη σειρά τους, μπορεί να μην αποτέλεσαν τον πολιορκητικό κριό όλων εκείνων των νέων δυνάμεων που τις έθεταν στη πρώτη γραμμή της μάχης έναντι στα κάστρα της φεουδαρχίας, παρόλα αυτά η εμφάνισή τους, αν μη τι άλλο, προκαλέσανε αλυσιδωτές αντιδράσεις για τον μεσαιωνικό κόσμο. Τα νεοπαγή αστικά κέντρα συνέστησαν έννοιες και λειτουργίες που μπορεί να μην κατέστρεψαν τις βάσεις της φεουδαρχίας, ωστόσο τα έθεταν στον αντίποδα των κλασικών μεσαιωνικών δομών και νοοτροπιών. Εξ' αυτών, η εξασφάλιση των προνομίων μίας σχετικής ισότητας για τους πολίτες τους καθώς και της ελευθερίας από προηγούμενες δεσμεύσεις, ή η κυριαρχία μίας εγχρήματης οικονομίας και μίας αγοράς εργασίας, βασισθεισών στους νόμους της αγοράς και των ημερομισθίων πράγματι κατέστησε τις πόλεις τον βασικό πόλο της αντιπαράθεσης απέναντι στον παλαιό κόσμο, με τον έντονα ιεραρχημένο και παραδοσιοκρατικό χαρακτήρα που αυτός ο τελευταίος διέθετε.

Στο φόντο αυτής της συνολικής μετάβασης από το καθιερωμένο στο ανατρεπτικό εμφανίζεται η μεσαιωνική γυναίκα, η μορφή της οποίας ήταν ασφυκτικότερα περιορισμένη από τα δεσμά που η πατριαρχική μεσαιωνική κοινωνία υπό την αιγίδα της φεουδαρχίας και της Εκκλησίας της είχε επιβάλει. Υπό αυτή την άποψη, η προοπτική της ιχνηλάτησης της επίδρασης που οι αλλαγές αυτές επέφεραν στον παραδοσιακό κόσμο της γυναικείας δραστηριότητας είναι παραπάνω από δελεαστική. Στη συγκεκριμένη περίπτωση, η εστίαση συντελείται στο αποτύπωμα που η γυναίκα άφησε στο χώρο της εργασίας, όταν αυτός απελευθερώθηκε από τα στενά όρια της αγροτικής ενασχόλησης για να εισέλθει στους φρενήρεις ρυθμούς που η οικονομία της πόλης και της αγοράς επέβαλε. Ο εντοπισμός της γυναικείας συμβολής στο τμήμα του μεσαιωνικού εργασιακού κόσμου που η συντεχνιακή

δραστηριότητα αποτελεί, με τις ιδιαιτερότητες που αυτό συγκέντρωνε, όπως εκτέθηκαν προηγουμένως, καθιστά την διερεύνηση ακόμα πιο ενδιαφέρουσα. Τέτοιο είναι το μέγεθος της αντίφασης ανάμεσα στις συντεχνίες από τη μία που γρήγορα τέθηκαν στη πρώτη γραμμή της αστικής χειραφέτησης και ατομικής ανέλιξης, και της καταπιεζόμενης γυναίκας από την άλλη από τη παραδοσιακή μεσαιωνική κοινωνία, ιδίως τώρα που αυτές οι δύο δυναμικές με τις τόσο διαφορετικές καταβολές κλήθηκαν να αλληλοεπιδράσουν.

Η επαγγελματική συντεχνιακή πραγματικότητα αν και ιδιαίτερη εντός του συνόλου της εργασίας, για τους λόγους που αναφέρθηκαν, και ούσα η ίδια το σύμβολο της εξέλιξης και της ταυτότητας του νεοεμφανιζόμενου αστικού βίου, ιδιότητες που την καθιστούν ελκυστική για τη μελέτη της θέσης που η διωκόμενη από τη παραδοσιοκρατία γυναικεία παρουσία κατείχε μέσα σε αυτόν, εντούτοις δεν έπαυε να αφορά ακριβώς σε ένα συγκεκριμένο τμήμα της μεσαιωνικής εργασιακής απασχόλησης. Δεν ήταν όλα τα επαγγέλματα που απόκτησαν συντεχνιακή κάλυψη και οργάνωση, ενώ οι επαγγελματίες που ήταν μέλη συντεχνιών, ακόμα και οι φτωχότεροι τεχνίτες, πόσο μάλλον οι πανίσχυροι έμποροι, αποτελούσαν επί της ουσίας ένας είδος εργασιακής ελίτ μέσα στις πόλεις τους συγκριτικά με τους υπόλοιπους εργαζόμενους. Τα επαγγέλματα που έτυχαν συντεχνιακής κάλυψης, ήταν ακριβώς αυτά που είτε λόγω του κύρους ή του πλούτου με τα οποία συνδέθηκαν, είτε επειδή θεωρούνταν πως επιτελούσαν σημαντικές ασχολίες για τις αρχές και τις κυβερνήσεις τους, χρειάστηκαν να αποκτήσουν και την ανάλογη οργάνωση. Δεν τηρούσε, ωστόσο, ολόκληρο το φάσμα της μεσαιωνικής αστικής απασχόλησης αυτά τα κριτήρια. Εργασίες που εξασφάλιζαν ένα υποτυπώδες ημερομίσθιο επιλέγονταν από τα πλήθη των φτωχών που συνέρρεαν στις αγγλικές πόλεις από τον 13^ο αιώνα και μετά, η πλειοψηφία των οποίων ήταν γυναίκες, ζώντας σε συνθήκες σχετικής ή απόλυτης φτώχειας και έχοντας ανάγκη την επιβίωση τους σε καθημερινό αγώνα. Ούτως ή άλλως, οι φτωχές αυτές γυναίκες που από ανάγκη αναζητούσαν εργασία σε κάποια πόλη, συνήθως δεν διέθεταν τις εξειδικευμένες γνώσεις και την ανάλογη οικονομική επιφάνεια, εφόδια που ήταν άκρως απαραίτητα για την είσοδο και την σταδιοδρομία σε μία συντεχνία. Κατέληγαν έτσι να απασχολούνται ως ανειδίκευτες εργαζόμενες ή σε πόστα που παραδοσιακά συσχετιζόνταν με τους έμφυλους ρόλους τους. Γυναίκες απαντώνταν μαζικώς εκτός των άλλων με την ιδιότητα της κλώστριας, της μαίας, της νοσοκόμας και της πόρνης. Ένας εντελώς διαφορετικός επαγγελματικός χώρος στον οποίο οι γυναίκες αποδείχθηκαν ιδιαίτερα δραστήριες ήταν αυτός της πώλησης προϊόντων μικρής κλίμακας. Η εικόνα των μικροπωλητών που κατέκλυζαν τους συνοικιακούς δρόμους και όσο γρήγορα έστηναν τους πάγκους με τα προϊόντα τους, τόσο γρήγορα διέφευγαν από τις διωκτικές δυνάμεις των αρχών που έβαζαν στο στόχαστρο τις παράνομες και μη ελέγξιμες δραστηριότητες τους, είναι από τις

πιο χαρακτηριστικές για τη μεσαιωνική πόλη. Πλάι σε αυτούς τους μικροπωλητές, αναντικατάστατοι αρωγοί ήταν οι γυναίκες σύζυγοι τους, που πουλούσαν οι ίδιες ή έκρυβαν από τις αρχές τα διαθέσιμα μικροπροϊόντα τους, όπως τρόφιμα που είχαν προετοιμάσει στα νοικοκυριά τους. Εξίσου παρούσες ήταν οι γυναίκες των πόλεων και ως υπηρέτριες, ένα φαινόμενο που θα προσεγγιστεί πιο κάτω σε συνδυασμό με τη συντεχνιακή δραστηριότητα.⁴⁶

α. Η συμμετοχή των γυναικών στις συντεχνίες των εμπόρων

Η ανάπτυξη μιας πιο σύνθετης και εξειδικευμένης μορφής που η μεσαιωνική πραγματικότητα των επαγγελμάτων έλαβε λόγω της αστικής ώθησης, ιδίως σε σχέση με την προηγούμενη ομογενοποίηση που επικρατούσε στην ύπαιθρο, όσον αφορά τη ποικιλία των διαθέσιμων τρόπων βιοπορισμού που αυτή προσέφερε, αντικατοπτρίζεται και στον αντίστοιχο αριθμό των αναρίθμητων συντεχνιακών ενώσεων που δημιουργήθηκαν για να οργανώσουν τα ισάριθμα επαγγέλματά τους. Πλάι αλλά και απέναντι σε αυτή τη σειρά των συντεχνιών που οργάνωναν και προστάτευαν όλων των αυτών των λογίων τις λιγότερο ή περισσότερο τεχνικές δραστηριότητες, και οι οποίες αν μη τι άλλο συνέθεταν την παραδοσιακή εκδοχή της συντεχνιακής οργάνωσης, βρίσκονται οι εμπορικές συντεχνίες. Όπως επισημάνθηκε, αυτές οι εμπορικές οργανώσεις παρόλο που διέθεταν την τυπική συντεχνιακή οργάνωση που συνηθιζόταν και στην οργάνωση των τεχνικών επαγγελμάτων, παρουσίαζαν μία σειρά από ιδιαιτερότητες που τις διέκριναν σε τεράστιο βαθμό από την τεχνική συντεχνία. Η ίδια η φύση του εμπορίου που οι αντίστοιχες αυτές συντεχνίες κλήθηκαν να εποπτεύσουν, οι διαφορετικές τους απαρχές, η διαφορετική και πιο βαρύνουσα θέση που κατείχαν στη συνολική οικονομία του μεσαιωνικού κόσμου εν τέλει, ξεχώρισαν αυτές τις εμπορικές συντεχνίες. Έχοντας εξαρχής αναλάβει να ελέγξουν τις ήδη προσοδοφόρες δραστηριότητες του εκκολλαπτόμενου εμπορίου του μεσαιωνικού κόσμου, κατάφεραν μερικούς αιώνες αργότερα να ταυτιστούν με τη καθεαυτή κατάκτηση απaráμιλλου πλούτου και γενικότερης ισχύος, ευρισκόμενες στη πρώτη γραμμή της προώθησης της μεσαιωνικής εμπορικής δραστηριότητας που εκείνη την εποχή βρισκόταν σε πλήρη ανάπτυξη. Δεν προκαλεί απορία επομένως, το ότι η ασυναγώνιστη αυτή συσσώρευση πλούτου και λοιπής οικονομικής και κοινωνικής δύναμης, αλλά και

⁴⁶ R. Hilton, «Women Traders in Medieval England», στο: *Class Conflict and the Crisis of Feudalism*, Λονδίνο, The Hambledon Press, 1985, σ. 208-215, H. Leyser, *Medieval women. A social history of women in England, 450-1500*, Λονδίνο, St. Martin's Press, 1995, σ. 154-165, P. J. P. Goldberg, *Women, work and life circle in a medieval economy. Women in York and Yorkshire, 1300-1520*, Οξφόρδη, Oxford University Press, 1991, σ. 104-118.

πολιτικής εξουσίας, που επέφερε η συμμετοχή σε κάποια εμπορική συντεχνία, έπρεπε με κάθε τρόπο να διαφυλαχτούν από τα μέλη της.

Οι έμποροι που στελέχωναν αυτές τις ισχυρές συντεχνίες, δεν μερίμνησαν μόνο για να συσσωρεύσουν πλούτο, εξουσίες και οφέλη παντός τύπου αλλά και για να διαφυλάξουν τα εν λόγω κέρδη τους. Αυτό το πέτυχαν, θέτοντας αυστηρά κριτήρια εισόδου ή ακόμα και ρητές απαγορεύσεις με αποδέκτη ολόκληρες κοινωνικές ομάδες, ούτως ώστε να περιορίσουν την πρόσβαση στα προνόμια που προσέφερε η συμμετοχή στις εμπορικές συντεχνίες, σε μία μικρή ομάδα ισχυρών μελών. Τα κριτήρια αυτά μπορεί να ήταν εισοδηματικά, να βασίζονταν στη υπαγωγή σε κάποια εθνότητα(αν ο υποψήφιος ήταν ξένος ή ντόπιος), στην κατοχή της ιδιότητας του πολίτη ή στην έμφυλη ταυτότητα. Στην προκείμενη περίπτωση οι γυναίκες συνήθως αποκλείονταν εξ' αρχής και με ξεκάθαρο τρόπο σχεδόν από όλες τις εμπορικές συντεχνίες. Μερικές επέτρεπαν την είσοδο σε κάποια γυναικεία μέλη, υπό την ιδιότητα της άμεσης συγγένειας με αρσενικό μέλος που είχε αποβιώσει. Κάποιες άλλες, στο μεσαιωνικό Lynn για παράδειγμα, επίσης προέβλεπαν την εγγραφή γυναικών, με ατελή μορφή, ωστόσο, καθ' ότι συντελείτο υπό την προϋπόθεση ότι αυτές περιορίζονταν στο να συμμετέχουν στα πνευματικά και θρησκευτικά προνόμια των επίμαχων συντεχνιών. Οι εμπορικές συντεχνίες που ειδικεύονταν στο εμπόριο μακρινών αποστάσεων, απέκλειαν σε ακόμα μεγαλύτερο βαθμό τα γυναικεία μέλη, ωστόσο, ορισμένες από αυτές για παράδειγμα στο Άμστερνταμ, επέτρεπαν την είσοδο σε γυναίκες, αποτελώντας σπανιότατες και φαινές εξαιρέσεις μεταξύ των εμπορικών συντεχνιών.⁴⁷ Αντιθέτως οι επίδοξες έμποροι ήταν πιθανότερο να τύχουν καλύτερης μεταχείρισης σε εμπορικές συντεχνίες μικρότερου βεληνεκούς ή/και τοπικής εμβέλειας όπως μαρτυρείται από τη περίπτωση του Clais De Ruttre, κατοίκου του Ghent, ο οποίος το 1360 αποπειράθηκε να εισέλθει στην εμπορική συντεχνία των μπαχαρικών, υπό την ιδιότητα του συζύγου της κόρης μέλους της συντεχνίας. Η συντεχνία συμφώνησε να προσφέρει τις «ελευθερίες της» έναντι χρηματικού αντιτίμου και ενός δοχείου με κρασί, καθώς και την υποχρεωτική μαθητεία και του άντρα και της γυναίκας του για τέσσερα χρόνια. Στο παράδειγμα της Αγγλίας αυτό το ήδη πολύ σπάνιο, σε πανευρωπαϊκό επίπεδο, φαινόμενο της εισόδου και δραστηριοποίησης των γυναικών ως πλήρη μέλη σε κάποια εμπορική συντεχνία δεν φαίνεται να είναι υπαρκτό.⁴⁸

Στην πραγματικότητα, η παρουσία των γυναικών εντός των εμπορικών συντεχνιών, είχε πιο συμβατικές καταβολές. Όπως ειπώθηκε προηγουμένως, οι περισσότερες γυναίκες

⁴⁷ S. Ogilvie, *Institutions and European Trade*, ό.π., σ. 60-61, 113-114.

⁴⁸ S. Hutton, *Women and economic activities in late medieval Ghent*, Νέα Υόρκη, Palgrave Macmillan, 2011, σ. 118.

αποκλείονταν σχεδόν πάντα από την επίσημη είσοδό τους στις εμπορικές συντεχνίες. Αυτό δεν τις εμπόδιζε στο να επιδίδονται σε εμπορικές ασχολίες, με αρκετή επιτυχία πολλές φορές, συνήθως μέσω των αντρών τους που ήταν μέλη των εμπορικών ενώσεων. Η μεγάλη απογραφή του 1274 που έλαβε χώρα στην Αγγλία αναφέρει μεταξύ των μεγάλων εμπόρων μαλλιού και «αρκετές χήρες του Λονδίνου που επιδίδονταν στο μεγάλο εμπόριο μαλλιού και άλλων πραγμάτων». Αυτό δεν μαρτυρά τίποτα άλλο από την πραγματική εξουσία και ανεξαρτησία κινήσεων που μπορούσαν να ασκήσουν υπό ορισμένες συνθήκες και λόγω της ιδιότητας τους οι γυναίκες υπό το καθεστώς της χηρείας. Ακόμα και τα προνόμια της χηρείας, ωστόσο, μπορούσαν να αμφισβητηθούν, εφόσον ο διορατικός σύζυγος δεν είχε προνοήσει εκ των προτέρων, ούτως ώστε να καταστήσει σαφές στη διαθήκη του ότι επιθυμούσε και ο ίδιος να παραχωρήσει το μέλλον της επιχείρησής του στη σύζυγό του.⁴⁹

Και είναι με αυτό τον τρόπο, της συζυγικής αναγνώρισης δηλαδή της δυνατότητας συνέχισης της οικογενειακής επιχείρησης μετά θάνατον, που μπόρεσαν ορισμένες γυναίκες να δραστηριοποιηθούν στον σχεδόν ολοκληρωτικά ανδροκρατούμενο χώρο των εμπορικών συναλλαγών. Η διαχείριση μίας μεγάλης και σημαντικής εμπορικής επιχείρησης απαιτούσε αντίστοιχα μεγάλη ικανότητα και γνώση και οι χήρες που επιδίδονταν σε αυτού του είδους τις εμπορικές δραστηριότητες αναμφίβολα διέθεταν τα προσόντα εκείνα που τους επέτρεπαν να ανταπεξέλθουν ακόμα και στο ιδιαίτερα απαιτητικό περιβάλλον των εμπορικών ασχολιών σε διεθνές επίπεδο. Χαρακτηριστικότερο παράδειγμα μιας τέτοιας επιτυχούς εμπορικής κινητοποίησης είναι αυτό της Alice, συζύγου του προσφάτως εκλιπόντος συζύγου της, John de Horsford, η οποία και μετέβη στο *Guidhall* του Λονδίνου, το χώρο δηλαδή στον οποίον συνεδρίαζαν τα διοικητικά όργανα των συντεχνιών της μεσαιωνικής μεγαλούπολης, ούτως ώστε να διεκδικήσει την κυριότητα ενός τμήματος από ένα πλοίο που ονομαζόταν *Seyne Mariebot*, και που ο βαίλος το είχε κατασχέσει με τη δικαιολογία πως αυτό το τελευταίο ανήκε σε κάποιον άλλο. Ωστόσο κατάφερε να παράσχει τα διαπιστευτήρια εκείνα που επιβεβαίωναν την ταυτότητα και την ιδιότητά της, πείθοντας το δικαστήριο να της επιστρέψει αυτά που παράτυπα της είχαν αφαιρεθεί και δικαιωματικά της ανήκαν. Μία άλλη χήρα εμπόρου, η Margery Russell από το Coventry, έπεσε θύμα ληστείας στην Ισπανία με αποτέλεσμα να απολέσει εμπόρευμα αξίας 800 λιρών. Παρ' όλα αυτά, μπόρεσε να εξασφαλίσει την άδεια να αποσπά τα προϊόντα άλλων Ισπανών ως αποζημίωση για την ζημία που της προξένησαν οι συμπατριώτες της. Η ίδια κατόπιν προχώρησε στη συγκέντρωση ενός αριθμού προϊόντων αρκετά μεγαλύτερου από αυτόν που δικαιωματικά μπορούσε να αποκτήσει, προκαλώντας με

⁴⁹ E. Power, *Medieval women*, ό.π., σ. 56-57.

τη σειρά της τη μήνη και τα παράπονα των Ισπανών. Αρκετά ιδιαίτερη αλλά και εξόχως ενδεικτική της γυναικείας εμπορικής κινητοποίησης ωστόσο ήταν η περίπτωση της Rose of Burford, γόνου μιας πλούσιας λονδρέζικης οικογένειας. Ενώ ακόμα ο σύζυγός της βρισκόταν εν ζωή, η Rose, σύζυγος του John of Burford, πολίτη και εμπόρου του Λονδίνου, καταγράφεται στους φορολογικούς καταλόγους να λαμβάνει 100 μάρκα για την πώληση ενός πολυτελούς εκκλησιαστικού άμφιου διακοσμημένου με κοράλλι σε καμία άλλη παρά από την ίδια τη βασίλισσα Ισαβέλλα για να το κάνει δώρο αυτή με τη σειρά της στον ίδιο το Πάπα. Οι αναφορές στη δραστηριότητα του συζύγου της είναι αρκετά συχνές. Ο ίδιος ήταν σερίφης και πλούσιος έμπορος, αλλά ήταν λόγω της συνακόλουθης συγκέντρωσης από τον ίδιο μεγάλων κεφαλαίων που τελικά έφεραν τη γυναίκα του στο προσκήνιο του εμπορικού κόσμου. Συγκεκριμένα, ως πλούσιος και δραστήριος έμπορος, μπόρεσε να εξασφαλίσει την χορήγηση ενός μεγάλου δανείου στο Αγγλικό Στέμμα προς οικονομική ενίσχυση για την εμπλοκή του στους πολέμους των Σκότων του 1381, εννοείται με το αζημίωτο. Ο John of Burford ωστόσο απεβίωσε λίγο αργότερα, και το δάνειο που οριζόταν πως θα αποπληρωνόταν μέσω της απαλλαγής από φόρους εκτελωνισμού σε εμπορικά προϊόντα όπως το μαλλί, δεν αποπληρώθηκε στον οφειλέτη του. Και έτσι, και εξαιτίας αυτής της απρόσμενης κατάληξης, η ευθύνη για την επιστροφή του δανείου έπεσε στην προσφάτως χηρεύσασα γυναίκα του. Ως εκπληρώτρια της διαθήκης, η Rose ανέλαβε την επιστροφή των οφειλόμενων, πράγμα που έκανε ευθύς αμέσως και με ιδιαίτερο ζήλο, όπως μαρτυρούν και οι πέντε διασωθείσες αιτήσεις που στάλθηκαν από την ίδια για αυτό το σκοπό. Τελικά, αποφάσισε να προσέλθει και να προτείνει κάποια αποζημίωση που η ίδια θεωρούσε πιο κατάλληλη. Σκοπός της ήταν να προτείνει στο ακροατήριο της που δεν ήταν άλλο από τον ίδιο τον βασιλιά, το οφειλόμενο δάνειο να αποπληρωθεί σε αυτή μέσω της απαλλαγής της από τους βαρείς φόρους εκτελωνισμού που εναλλακτικά θα καλείτο να πληρώσει κάθε φορά που εξήγε το μαλλί που εμπορευόταν από το λιμάνι του Λονδίνου. Αυτή τη φορά κλήθηκε να παρουσιαστεί στην βασιλική Αυλή και να επιδείξει εγγράφως τις βασιλικές διαβεβαιώσεις που αναγνώριζαν το βασιλικό δάνειο, το οποίο και τελικά συμφωνήθηκε να της αποπληρωθεί μέσω εξαιρέσεων στους φόρους εκτελωνισμού που επιβάρυναν το εμπορεύσιμο μαλλί της, όπως είχε προτείνει από την αρχή. Το ότι η Rose συνέχισε να δραστηριοποιείται ως έμπορος έως το 1323, πιστοποιείται και από ένα γράμμα που ο δήμαρχος και η διοίκηση της πόλης του Λονδίνου απέστειλε στο δήμαρχο και τις αρχές του Dover εκ μέρους της, καθότι τα εμπορεύσιμα προϊόντα της κατασχέθηκαν στο λιμάνι της πόλης ως αποζημίωση για ένα χρέος που όφειλε.⁵⁰

⁵⁰ E. Power, *Medieval women*, ό.π., σ. 56-57.

Η Rose de Burford δεν ήταν η μόνη γυναίκα που συνέχισε το επάγγελμα του συζύγου της ως έμπορος μαλλιού. Η μεγάλη φορολογική απογραφή του 1274 πιστοποιεί πως μεταξύ των ισχυρών εμπόρων μαλλιού βρίσκονταν και «χήρες του Λονδίνου που ασχολούνται με το μεγάλο εμπόριο μαλλιού και άλλων πραγμάτων, όπως η Isabella Buckerel και άλλες», και τουλάχιστον μία γυναίκα περιγράφεται ως μέλος της εταιρίας των εμπόρων του Staple, του πανίσχυρου εμπορικού σώματος δηλαδή που ήλεγχε το μονοπώλιο των εξαγωγών μαλλιού της Αγγλίας με την αναγνώριση του Στέμματος.⁵¹

Η ασχολία με το εμπόριο είχε ευθύς ταυτιστεί με την απόκτηση πλούτου και δύναμης, οικονομικής ακόμα και πολιτικής, και κατέτασσε συχνά τα μέλη που επιδίδονταν σε αυτό, σε μία ομάδα ελίτ. Για τις μεσαιωνικές γυναίκες που συστηματικά υφίσταντο μία τρομερή καταπίεση από πολλές διαφορετικές πηγές, και μόνο η σκέψη πως αυτές μπορούσαν να κατακτήσουν όλα εκείνα τα εφόδια που θα τους επέτρεπαν να ανατρέψουν ριζικά τη θεσμοθετημένη τους μειονεκτικότητα, οδήγησε τις ανδροκρατούμενες ελίτ των εμπόρων να τις αποκλείσουν από τις τάξεις τους και ιδίως από τις συντεχνίες τους, και στην Αγγλία. Μόνο με πιο πολύπλοκες μεθόδους και υπό την άδεια και προτροπή του συζύγου έστω και μετά θάνατο, μπορούσαν οι γυναίκες να γίνουν ανεκτές ως έμποροι, και αυτό συνήθως ως αναγκαίο κακό που θα εξασφάλιζε την επιβίωση της οικογενειακής επιχείρησης. Όπως και να 'χει, η γυναίκα έμπορος, όπως μαρτυρούν και τα προηγούμενα παραδείγματα, κατάφερε να αποδείξει την αξία της και σε αυτόν το πολύ απαιτητικό χώρο των εμπορικών δραστηριοτήτων, διευθύνοντας ισχυρές επιχειρήσεις και υπερασπίζοντας τα κεκτημένα τους, συνδιαλεγόμενες ακόμα και με βασιλιάδες.

β. Η συμμετοχή των γυναικών στις συντεχνίες των τεχνιτών

1. Γενική επισκόπηση και ιεραρχικά στάδια

Οι εμπορικές συντεχνίες αποτελούσαν πράγματι την κορυφή της αστικής επαγγελματικής ανέλιξης, η απόσταση της οποίας από την χαμηλή εργατική βάση την καθιστούσε σχεδόν απρόσιτη για τις περισσότερες γυναίκες. Από την άλλη, ένα κάπως πιο φιλόξενο περιβάλλον για αυτές, αποδείχτηκαν οι συντεχνίες των τεχνιτών, καθ' ότι οι πιο ταπεινές τους καταβολές τις καθιστούσαν πιο δεκτικές για ανθρώπους των χαμηλότερων στρωμάτων, μεταξύ των οποίων βρίσκονταν και οι γυναίκες. Αναμφίβολα οι ευκαιρίες ένταξης και ανέλιξης ήταν εδώ πολλαπλάσιες για τις γυναίκες. Όπως αναφέρθηκε, οι συγκεκριμένες τεχνικές ενώσεις

⁵¹ E. Power, *Medieval women*, ό.π., σ. 56-57.

βασίζονταν ακριβώς στην κατοχή κάποιας ιδιαίτερης δεξιότητας ή «τέχνης», που συνήθως αποκτάτο μέσω διαδικασιών, όπως της μαθητείας, αυτού του τόσο χαρακτηριστικού θεσμού που συνδέθηκε όσο τίποτα με τις συντεχνίες των τεχνιτών. Οι επίδοξες τεχνίτριες έπρεπε και αυτές επομένως να ακολουθήσουν την προβλεπόμενη διαδικασία και να εισέλθουν αρχικά ως μαθητευόμενες. Παρόλο που σε γενικές γραμμές οι συντεχνίες των τεχνιτών έτειναν να είναι πιο δεκτικές στην προσχώρηση γυναικών στις τάξεις τους, εντούτοις τα περιοριστικά μέτρα και οι σαφείς αποκλεισμοί δεν απουσίαζαν ούτε εδώ. Αυτό έπραξαν και οι κατασκευαστές μαλλιού στο Παρίσι δηλαδή, όταν αρνούντο την είσοδο των γυναικών στις συντεχνίες τους προφασιζόμενοι την δυσανάλογη για αυτές σκληρότητα της μεθόδου του κουρέματος του ή οι κατασκευαστές χαλιών, επίσης στην ίδια πόλη, οι οποίοι δικαιολογούνταν εξηγώντας πως η εργασία τους ήταν ιδιαίτερα επίπονη για το σώμα.⁵² Στη πόλη του Lincoln στους επεξεργαστές μαλλιού απαγορεύονταν να απασχολούν τεχνίτριες πέραν των γυναικών και των υπηρετριών τους, και το ίδιο ίσχυε και για τη συντεχνία των κατασκευαστών ζωνών του Λονδίνου, αλλά και για τη συντεχνία των υφαντών στο Bristol.⁵³ Στην Κολωνία το καθεστώς ήταν κάπως καλύτερο, καθώς οι γυναίκες ήταν ευπρόσδεκτες σε όλες τις συντεχνίες της πόλης, εκτός από τρεις.⁵⁴ Από τη στιγμή όμως, κατά την οποία γίνονταν δεκτές, εκπαιδευόνταν με τους ίδιους κανόνες που όριζαν τη μαθητεία και των ανδρών συναδέλφων τους. Νομοθετήματα και διαθήκες αναφέρονταν ευρέως στην συντεχνιακή κατάρτιση των γυναικών πλάι σε αυτή των ανδρών, μαρτυρώντας πως αυτή αποτελούσε μια καλά εδραιωμένη κατάσταση.⁵⁵ Το παραπάνω επιβεβαίωνε και η σύγκριση μεταξύ συμβολαίων για την εκπαίδευση μαθητευόμενων διαφορετικού φύλου στο Λονδίνο, όπου και κυριαρχούσε η ίδια γενική φόρμουλα: οι εκπαιδευόμενοι όφειλαν να μην συνάπτουν εξωσυζυγικές σχέσεις, ούτε να παντρεύονται, ούτε να συχνάζουν σε ταβέρνες ή να σπαταλούν τις πρώτες ύλες της βιοτεχνίας, ενώ παράλληλα ορκίζονταν να σέβονται και να υπακούν στους μάστορες τους και να μην απουσιάζουν από το χώρο της εργασίας. Εκ μέρους τους οι μάστορες υποχρεούνταν να εκπαιδεύσουν και να καθοδηγήσουν τις μαθητευόμενες στα σχετικά της τέχνης τους, εξασφαλίζοντάς τους φαγητό, ένδυση, υπόδηση, ένα κρεβάτι και γενικά όλες τις στοιχειώδεις παροχές που εξασφάλιζαν μία αξιοπρεπή διαβίωση.⁵⁶

⁵² E. Dixon, «Craftswomen in the Livre Des Métiers», *The Economic Journal*, τ. 5, ν. 18, 1895, σ. 209.

⁵³ S. Shahar, *Fourth estate...*, ό.π., σ. 197-198.

⁵⁴ M. Wensky, «Women's guilds in Cologne in the later middle ages», *Journal of European Economic History*, τ. 11:3, 1982, σ. 631.

⁵⁵ E. Power, *Medieval women*, ό.π., σ. 57.

⁵⁶ M. K. Dale, «The London silk women of the fifteenth century», *The Economic History Review*, τ.4, ν. 3, 1933, σ. 325-326, B. H. Hanawalt, *The wealth of wives*, ό.π., σ. 39.

Όταν οι γυναίκες ολοκλήρωναν την εκπαίδευσή τους, η χρονική διάρκεια της οποίας οριζόταν από τις αρμόδιες συντεχνίες και διέφερε από κλάδο σε κλάδο, αποκτούσαν τη πολυπόθητη ιδιότητα του συντεχνιακού μέλους που τις καθιστούσε ικανές να εξασκούν την αντίστοιχη συντεχνιακή τέχνη και να βιοπορίζονται από αυτή. Η προηγούμενη σχετική έλλειψη περιορισμών όσον αφορά στην ενσωμάτωσή τους στις τεχνικές συντεχνίες απεικονίζεται από την καθολική τους παρουσία σε όλους σχεδόν τους τομείς της εξειδικευμένης εργασίας. Στο επάγγελμα του χασάπη, του κηροποιού, του κατασκευαστή διχτύων, παπουτσιών, καπέλων, γαντιών, ζωνών, τσαντών, του πωλητή υφασμάτων, του βιβλιοδέτη, του ζωγράφου, του βυρσοδέψη, του χρυσοχόου, εκτός πολλών άλλων, παντού απαντώνται γυναίκες.⁵⁷ Η περάτωση της κοπιαστικής και χρονοβόρας διαδικασίας της μαθητείας, μπορεί ενδεχομένως να σηματοδοτούσε το κλείσιμο ενός επίπνου κύκλου και ταυτόχρονα την εκκίνηση μιας επαγγελματικής πορείας που ισοδυναμούσε με μια κάποια αναγνώριση και αποδοχή της γυναικείας επαγγελματικής συμβολής, εντούτοις δεν ισοδυναμούσε με την διακοπή της έγερσης περαιτέρω εμποδίων που ανέκοπταν την μετέπειτα ανέλιξη των συντεχνιακών γυναικών. Απεναντίας, οι θεσμοθετημένοι περιορισμοί και απαγορεύσεις έτειναν να πληθαίνουν για τις γυναίκες, όσο πιο ψηλά αυτές σκαρφάλωναν στην συντεχνιακή ιεραρχία. Ο κλιμακούμενος αυτός αποκλεισμός προέκυπτε ως απόρροια ενός εύρους παραγόντων συνυφασμένων με το συνολικότερο κοινωνικό πλαίσιο. Για να γίνει πιο κατανοητή η θέση για την οποία προορίζονταν οι αναγνωρισμένες γυναίκες τεχνίτριες σε σχέση με τις συντεχνίες, πρέπει παράλληλα να επισημανθεί πως εφόσον ο λόγος τώρα γίνεται για ανθρώπους ώριμους που είχαν διανύσει την εφηβεία τους απασχολούμενες ως συντεχνιακές εκπαιδευόμενες, η ζωή τους περιστρεφόταν γύρω από την προοπτική του γάμου.

Το γαμήλιο καθεστώς συνεπαγόταν για το ζεύγος μία σφραγίδα αλλαγών σε όλα τα επίπεδα, ακόμα περισσότερο για μια γυναίκα ωστόσο, καθώς οι μεσαιωνικές αντιλήψεις θεωρούσαν πως η σύναψη γάμου αποτελούσε για την γυναίκα ύψιστο χρέος και σκοπό, τοποθετώντας την επιπροσθέτως στο επίκεντρο του νοικοκυριού, αυτού του τόσο στενά συνυφασμένου με την συντεχνιακή παράδοση θεσμού. Η γαμήλια κατάσταση οποιασδήποτε γυναίκας είχε ευθύ αντίκτυπο πάνω στη συντεχνιακή της ταυτότητα, δημιουργώντας ένα πλαίσιο που άλλοτε την ενίσχυε και άλλοτε την περιόριζε. Η πιο άμεση επίδραση της συζυγικής ιδιότητας για την επαγγελματική δραστηριοποίηση της γυναίκας, ιδίως εντός των συντεχνιακών ορίων, είχε να κάνει με τη καθιερωμένη πεποίθηση της απροστάτευτης γυναίκας που διαχρονικά χρειαζόταν

⁵⁷ E. Power, *Medieval women*, ό.π., σ. 59-60, P. J. P. Goldberg, *Women, work...*, ό.π., σ. 118-137.

να προφυλαχτεί και να εκπροσωπηθεί μέσω αρρένων φυλάκων, ένα φαινόμενο το οποίο είχε αποκτήσει και νομικό κάλυμμα.⁵⁸ Οι ενήλικες γυναίκες εξακολουθούσαν να «προστατεύονται» μέσω των συζύγων τους, καθιστώντας ιδιαίτερα προβληματική, ωστόσο, την ανεξάρτητη άσκηση ενός εξειδικευμένου επαγγέλματος εφόσον ήταν υποχρεωμένες να υπακούν στις εντολές των «προστατών» τους, οι οποίες πολύ πιθανώς να αντίβαιναν τις επαγγελματικές τους επιδιώξεις. Στην ύπαρξη αυτού του δεσμευτικού και αναπότρεπτο μονόδρομου που ο γάμος συνιστούσε για τις μαθητευόμενες, αποδίδεται το εξαιρετικά συχνό φαινόμενο οι τελευταίες να μην καθίστανται ανεξάρτητες τεχνίτριες κατόπιν της εκπαίδευσής τους, αλλά να παραμένουν με τους μάστορες τους μέχρι να παντρευτούν, με τη σπανιότητα των πηγών που να πληροφορούν για τέτοιες αυτόνομες γυναίκες που εργάζονταν έναντι μισθού σε τέτοιες συντεχνίες, να συνηγορεί υπέρ αυτής της άποψης.⁵⁹ Κατέληγαν έτσι να υποβιβάζονται σε συντεχνιακά μέλη δευτέρας κατηγορίας, επ' ουδενί εφάμιλλα της θέσεως που κατείχαν τα επίσημα μέλη, δηλαδή οι μάστορες, έναντι κάποιου αντιτίμου που τους παραχωρούσε τις «ελευθερίες» των συντεχνιών όπως να εξασκούν τις προστατευόμενες τέχνες τους ή να εμπορεύονται τα σχετικά προϊόντα.⁶⁰ Τα εμπόδια και οι απαγορεύσεις που οι γυναίκες συναντούσαν, όταν κινούνταν στις χαμηλότερες βαθμίδες των συντεχνιών, έτειναν να πολλαπλασιάζονται όταν σχετίζονταν με την απόκτηση του πολυπόθητου αξιώματος του μάστορα. Οι λόγοι που ως επί το πλείστον έχριζαν ως ακατάλληλες τις γυναίκες για την ηγεσία των συντεχνιών, δεν είχαν να κάνουν μόνο με την φερόμενη ως δυσαρμονία μεταξύ γυναικείας εξάρτησης από προστάτες και των υψηλών διοικητικών καθηκόντων που συνεπαγόταν η ιδιότητα του μάστορα αλλά σχετίζονταν και με τον κατηγορηματικό αποκλεισμό τους από οποιαδήποτε θέση περιείχε πολιτικές εξουσίες.⁶¹ Είναι χαρακτηριστικό ότι σε ολόκληρη την επικράτεια της Αγγλίας είναι αδύνατο να βρεθεί έστω ένα παράδειγμα γυναίκας στη θέση του μάστορα, (αν εξαιρεθούν οι χήρες οι οποίες έχαιραν ιδιαίτερης μεταχείρισης εντός των συντεχνιών), εκτός από τις συντεχνίες των κουρέων της Υόρκης και του Λονδίνου, καθώς και των βαφέων του Μπρίστολ.⁶²

Όπως έγινε λόγος και προηγουμένως, η σύναψη γάμου αποτελούσε ριζική και σχεδόν αναπόφευκτη τομή για την ζωή της μεσαιωνικής γυναίκας, με τις συνολικές της προεκτάσεις να αγγίζουν κάθε της πτυχή, ενώ, όσον αφορά τις συντεχνιακές προοπτικές ο αντίκτυπος είχε

⁵⁸ M. K. McIntosh, «The benefits and drawbacks...», *ό.π.*, σ. 413-414. 410-438.

⁵⁹ M. Kowaleski, J. M. Bennett, «Crafts, guilds and women in the Middle Ages», *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 14, 1989, σ. 476-477.

⁶⁰ S. Hutton, *Women and economic activities...*, *ό. π.*, σ. 113.

⁶¹ S. Hutton, *ό. π.*, σ. 133.

⁶² E. Power, *Medieval women*, *ό. π.*, σ. 60.

διπλό πρόσημο. Από την μία περιόριζε την συντεχνιακή γυναίκα, υποτάσσοντας την στην προστασία και το θέλημα του συζύγου, από την άλλη μπορούσε να σταθεί ικανή για την συντεχνιακή της προώθηση. Αυτό πραγματοποιείτο μέσω της αναγνώρισης πολλών συζύγων συντεχνιακών μαστόρων ως μέλη των συντεχνιών υπό την ονομασία των «αδελφών», αναγνωρίζοντας στην ουσία την αυτονόητη προσφορά αυτών των γυναικών στην εργασία τους. Απολάμβαναν με αυτό τον τρόπο πολλά από τα θεσμοθετημένα προνόμια των συντεχνιών, ωστόσο και εδώ αποτελούσαν μέλη δεύτερης κατηγορίας καθώς υπέβαλλαν χαμηλότερα συνδρομητικά τέλη, απαγορεύονταν να φέρουν τα διακριτικά της συντεχνίας ενώ τους επιτρεπόταν να συμμετέχουν μόνο σε ορισμένες θρησκευτικές και κοινωνικές εκδηλώσεις.⁶³ Είναι γεγονός πάντως, πως οι γυναίκες μπορούσαν να εξασφαλίσουν την επαγγελματική τους αυτονομία και εντός του έγγαμου βίου, είτε με το να μοιράζονται την ίδια εργασιακή απασχόληση με τους συζύγους τους, είτε ακόμα εξασκώντας το εξειδικευμένο τους επάγγελμα, ανεξάρτητα από αυτό του συντρόφου τους. Μπορούσαν επιπλέον να διατηρήσουν την ανεξαρτησία τους, επιλέγοντας να ακολουθήσουν τον άγαμο βίο. Ιδίως οι δύο τελευταίες επιλογές διευκολύνονταν αρκετά από τη δυνατότητα της διεκδίκησης από τις ενδιαφερόμενες, της αναγνώρισης τους ως αυτόνομα νομικά πρόσωπα. Ως τέτοια αναγνωρίζονταν αναγκαστικά και οι χήρες, οι οποίες μεταξύ των γυναικών εργαζομένων, αυτές ήταν εκείνες που μπορούσαν να ανέλθουν πιο εύκολα στα ανώτερα κλιμάκια του συντεχνιακού κόσμου. Η προνομιούχος θέση των ίδιων εντός των συντεχνιών, απέρρεε από την ιδιοτυπία που η ιδιότητά τους περικλείει, να συνδυάζει δηλαδή την αναγνωρισμένη ανεξαρτησία της μόνης γυναίκας με την κατοχή πλούτου που ως σύζυγος είχε αποκτήσει μαζί με τον σύντροφό της.⁶⁴ Πρακτικά τους αναγνωρίζονταν ο συνδυασμός ανεξαρτησίας, κατοχής κεφαλαίου και εργασιακής εμπειρίας που αυτές κατείχαν, εφόδια απαραίτητα για την συντεχνιακή σταδιοδρομία. Γίνονταν δεκτές επομένως ως συντεχνιακά μέλη, όπως μαρτυρά το παράδειγμα του Ghent όπου η πλειοψηφία των συντεχνιών του αναγνώριζε σε αυτές το δικαίωμα εισόδου με την άδεια να συνεχίσουν το επάγγελμα που ασκούσαν οι αποβιώσαντες σύζυγοί τους, όσο ασύμβατο και αυτό θεωρείτο για το φύλο τους, όπως οι χήρες που αναλάμβαναν τα σφαγεία των αντρών τους στην πόλη Shrewsbury της δυτικής Αγγλίας.⁶⁵ Στη συνέχεια ήταν ικανές να μεταβιβάσουν την πολυπόθητη ιδιότητα του συντεχνιακού μέλους σε κάποιον μελλοντικό σύζυγο αρκεί αυτός να

⁶³ M. Kowaleski, J. M. Bennett, «Crafts, guilds...», *ό. π.*, σ. 477-478.

⁶⁴ J. M. Bennett, A. M. Froide, «A singular past», στο: J. M. Bennett, A. M. Froide (επιμ.), *Singlewomen in the European past, 1250-1800*, Ν. Φιλαδέλφεια, University of Pennsylvania Press 2004, σ. 14.

⁶⁵ H. Leyser, *Medieval women*, *ό.π.* σ. 178, S. Hutton, *Women and economic activities...*, *ό.π.*, σ. 112.

εξασκούσε την αντίστοιχη τέχνη.⁶⁶ Οι χήρες επιτελούσαν όλες τις λειτουργίες που άρμοζαν σε πλήρη συντεχνιακά μέλη, ή έστω εκείνες που αφορούσαν την εργασιακή πτυχή της συντεχνίας, ιδίως τη διεύθυνση της οικοτεχνίας και την πρόσληψη και απασχόληση υπηρετών και εκπαιδευόμενων όπως αποκαλύπτεται μέσω της δράσης της Λονδρέζας Joan Hille που εκτός από το χυτήριο του αποβιώσαντος άντρα της, ανέλαβε και τέσσερις εκπαιδευόμενους.⁶⁷ Οι διακρίσεις και οι περιορισμοί παρόλα αυτά, προς τις γυναίκες που δραστηριοποιούνταν στις συντεχνίες, έστω και υπό την προνομιούχο ιδιότητα της χηρείας, δεν εξέλιπαν ούτε εδώ. Η κριτική που ασκείτο σε μία ενδεχόμενη αποτυχία ήταν πολλαπλάσια όταν εκδηλωνόταν κατά τη διάρκεια γυναικείας παρουσίας στο τιμόνι της συντεχνίας, ενώ ο μεγάλος αριθμός δικαστικών αγωγών που κατέθεταν οι μαθητευόμενοι εναντίον των γυναικών αφεντικών τους μαρτυρούν μια συσσωρευμένη δυσαρέσκεια που κάποιες φορές έφτανε στο επίπεδο του ξυλοδαρμού.⁶⁸ Επιπλέον η παραδοσιακή τακτική του αποκλεισμού των γυναικών από τον χώρο της υψηλής πολιτικής, τμήμα και φορέας της οποίας ήταν οι αστικές συντεχνίες, ήταν πάλι παρούσα, μιας και οι χήρες απαγορεύονταν να ψηφίζουν και να θέτουν υποψηφιότητα για τα ανώτερα διοικητικά αξιώματα των συντεχνιών ή να συμμετέχουν στις πολιτικές συνελεύσεις των συντεχνιών. Αναμφίβολα αυτές οι δεσμεύσεις συνέβαλαν καθοριστικά στην απόφαση από μέρους των χηρών να επισπεύδουν την αναζήτηση ενός νέου γαμπρού, αποσκοπώντας στην παραχώρηση των συντεχνιακών προνομίων τους αλλά κυρίως στην απαλλαγή από τις βαριές ευθύνες και τη δριμεία κριτική που αυτά συνεπάγονταν, αντιστρέφοντας την κλασική θεώρηση περί συντεχνιακής χειραφέτησης των γυναικών μέσω της χηρείας. Η κατάσταση της χηρείας αποτελεί μία ιδιότυπη κατάσταση που διέκρινε τον γυναικείο βίο ιδίως για τα μεσαιωνικά δεδομένα. Η ιδιάζουσα φύση της απέρρεε από την εγγενή της αντίφαση να συνδυάζει την οικονομική ευμάρεια και κατοχή πόρων που ορισμένες φορές την συνόδευαν ως απότοκο της από κοινού απόκτησης αυτών με τον αποβιώσαντα σύζυγο, με την αναγνωρισμένη γυναικεία ανεξαρτησία να μπορεί να μεταχειρίζεται αυτά τα εφόδια κατά το δοκούν, εκεί όπου παραδοσιακά η γυναίκα θεωρούταν πως έπρεπε συνεχώς να τελεί υπό την προστασία κάποιου άνδρα. Οι ευκαιρίες που μπορούσαν να παρουσιαστούν σε όσες γυναίκες τελούσαν υπό το καθεστώς της χηρείας δεν απουσίαζαν ούτε στο συντεχνιακό κομμάτι. Οι συντεχνίες επέτρεπαν ορισμένες φορές τη δραστηριοποίηση των γυναικών χηρών εντός αυτών, αναγνωρίζοντας αυτή τους τη προνομιακή κατάσταση και πως αυτό το έπρατταν ως νόμιμες συνεχίστριες του έργου των αποθανόντων συζύγων τους και πρώην συντεχνιακών

⁶⁶ S. Shahar, *Fourth estate*, ό. π., σ. 192.

⁶⁷ H. Leyser, *Medieval women*, ό. π., σ. 178.

⁶⁸ B. H. Hanawalt, *The wealth of wives*, ό. π. σ. 174-177.

μελών. Με αυτό τον τρόπο, οι χήρες μπόρεσαν να αναρριχηθούν στη κορυφή της ιεραρχίας από την άποψη της γυναικείας συμβολής στη συντεχνιακή παραγωγή. Οι περιορισμοί ωστόσο και οι απαγορεύσεις που και εδώ ήταν παρούσες, μαρτυρούν ακριβώς την ύπαρξη του ασφυκτικού πλαισίου που ίσχυε όσον αφορά τα περιθώρια δράσης των γυναικών μέσα στις συντεχνίες. Ακόμα και οι συμμετέχουσες γυναίκες που κατείχαν την προνομιακή ιδιότητα της χηρείας, έβλεπαν τη δράση τους να περιορίζεται στις ασχολίες εκείνες για τις οποίες η συμβολή τους ήταν αναγκαία για την εύρυθμη λειτουργία της συντεχνίας και οι οποίες άπτονταν αυστηρά του καθαρά εργασιακού πεδίου.⁶⁹ Συντεχνιακές λειτουργίες που συνεπάγονταν την ενασχόληση με τη πολιτική και την άσκηση εξουσίας, ήταν εξ' ορισμού απαγορευμένες ακόμα για τις πιο ισχυρές γυναίκες των συντεχνιών.

2. Η μαθητεία των γυναικών στις συντεχνίες των τεχνιτών

Οι διάφορες απαγορεύσεις και περιορισμοί που οι γυναίκες συναντούσαν, όταν επιχειρούσαν να συσχετιστούν με κάποια επαγγελματική συντεχνία, ήταν απότοκο αυτού του ιδιαίτερα περίπλοκου μα και γερά εμπεδωμένου περιοριστικού πλαισίου δράσης που τους είχε επιβληθεί και που όριζε ότι εφόσον αυτές ήταν αναξιόπιστες, αδύναμες και ακατάλληλες για την ανάληψη ευθυνών, εκτός των άλλων, κρίνονταν εντελώς ανίκανες να συμμετάσχουν και στο συντεχνιακό βίο. Πέραν τούτου, οι επαγγελματικές προοπτικές μίας γυναίκας ούτως ή άλλως υπονομεύονταν ήδη από την παιδική της ηλικία από έναν άλλο περιορισμό που υπαγορευόταν από τις κυρίαρχες νοοτροπίες της εποχής, ο οποίος και έθετε τους κανόνες της σωστής ανατροφής μίας νεαρής κοπέλας. Εκτός εκείνων των ξεχωριστών περιπτώσεων όπου η ενάρτη αγαμία θεωρούταν δυνατή, στόχος όλων των υπόλοιπων γυναικών θα έπρεπε να θεωρείται ο γάμος, κάτι για το οποίο έπρεπε να προετοιμάζονται ήδη από την παιδική ηλικία. Τα δικαστήρια που έκριναν την κυριότητα των ορφανών τεκνών αναφέρονταν συνέχεια στην ανάγκη εύρεσης προίκας που θα εγγυόταν πως ακόμη και αυτά τα φτωχά κορίτσια δεν θα λοξοδρομούσαν από το σεπτό και αναμενόμενο δρόμο του γάμου. Πλάι σε αυτές τις δικαστικές αποφάσεις που χαρακτηρίζονταν από ανησυχία για την τύχη των απόρων κοριτσιών, βρισκόνταν τα ειδικά έργα συμβουλευτικού περιεχομένου που απευθύνονταν στις νέες γυναίκες και θεωρούσαν αυτονόητη για αυτές τη κατάληξη του γάμου. Ένα μεσαιωνικό αγγλικό κείμενο συνδέει τα στάδια της ηλικίας μίας γυναίκας με αυτά των εποχών, μία συμβολική πράξη ιδιαίτερα κοινότοπη σε παρόμοια κείμενα της εποχής. Η άνοιξη ήταν «ένα

⁶⁹ M. Kowaleski, J. M. Bennett, «Crafts, guilds and women...», *ό. π.*, σ. 478-479.

νεαρό κορίτσι στολισμένο και λαμπρό για τους παρατηρητές», το καλοκαίρι σαν «μία υποψήφια νύφη περιτριγυρισμένη από πλούτη αλλά και από πολλούς εραστές», το φθινόπωρο «σαν μία ώριμη κυρία που προ πολλού έχει απωλέσει τη νιότη της». Ο χειμώνας, τέλος, μοιάζει με «μία άρρωστη γριά γυναίκα που την παραμονεύει ο θάνατος». Σκοπός του διδακτικού αυτού ποιήματος με τον ιδιαίτερα ενδεικτικό τίτλο: «Πως η καλή σύζυγος διδάσκει τη κόρη της», είναι ακριβώς να τονίσει τη φροντίδα που μία επιμελής κοπέλα πρέπει να επιδείξει στη διατήρηση της αρετής μέσω της προετοιμασίας για το γάμο. Αλλά και από άλλες πηγές ερεθισμάτων, από τους γονείς τους, από τις νοσοκόμες και από τους εκπροσώπους της Εκκλησίας, οι νεαρές γυναίκες λάμβαναν τις ίδιες συμβουλές και κατευθυντήριες γραμμές.⁷⁰

Πάνω σε αυτή την ιδιαίτερα δεσμευτική βάση του επικείμενου γάμου λοιπόν και της προετοιμασίας για αυτόν από την πολύ νεαρά ηλικία, κλήθηκε να δράσει η μεσαιωνική γυναίκα. Από την άλλη, είναι σε αυτή την πρώτη εφηβική ηλικία, όταν ορισμένες κοπέλες εισέρχονταν στο κόσμο της επαγγελματικής μαθητείας, η χρονοβόρα και κοπιαστική φύση της οποίας πολύ συχνά την ανάγκαζε να θεωρείται σχεδόν απίθανη δέσμευση απέναντι στην προδιαγεγραμμένη προετοιμασία για το γάμο. Εάν αυτή η σπάνια τακτική μπορούσε να εντοπιστεί κάπου στη μεσαιωνική Αγγλία, αναμφίβολα αυτό το μέρος θα ήταν τα αναπτυσσόμενα αστικά της κέντρα, πρωτίστως το μεγαλύτερο εξ' αυτών, το Λονδίνο. Εξού η παρουσίαση της σχέσης και η ακόλουθη εστίαση στο θεσμό της μαθητείας Ένα χάσμα ανάμεσα στα δύο φύλα που άρχισε να ξεπροβάλλει ήδη από την παιδική ηλικία, συνέχισε να διευρύνεται ολοένα και περισσότερο με την πάροδο του χρόνου για να μεγεθυνθεί περαιτέρω όταν τα παιδιά έπρεπε να μαθητεύσουν για να αποκτήσουν τις γνώσεις που θα τους επιτρέψουν να ασκήσουν κάποια τέχνη. Η ίδια η μέθοδος της εκπαίδευσης επομένως και τα καθήκοντα που αυτή περιείχε, διέφερε και αυτή με τη σειρά της ανάμεσα στους ασκούμενους των δύο φύλων.⁷¹

Ο θεσμός της μαθητείας για κάποια τέχνη διέφερε μεταξύ αγοριών και κοριτσιών όσον αφορά στην ηλικία ένταξης σε αυτή, την προετοιμασία που προϋπέθετε η είσοδος της, καθώς και τη διάρκεια της. Ένα διάταγμα του 1406 επιχείρησε να περιορίσει την είσοδο στο καθεστώς της μαθητείας σε αυτά τα παιδιά, αγόρια και κορίτσια, οι γονείς των οποίων διέθεταν έγγεια περιουσία, ωστόσο η Βουλή των Κοινοτήτων προσέθεσε και μία διαβεβαίωση που διασφάλιζε το δικαίωμα «οποιοδήποτε άνδρα ή γυναίκας, σε οποιαδήποτε κατάσταση και αν αυτοί βρίσκονταν, να τοποθετήσουν τον γιο ή τη κόρη τους σε οποιοδήποτε διάυλο μάθησης αυτοί

⁷⁰ B. H. Hanawalt, *The wealth of wives*, ό.π., σ. 35-36.

⁷¹ B. H. Hanawalt, ό.π., σ. 36.

ήθελαν». Αυτή η επίσημη απόφαση από μεριάς της κεντρικής εξουσίας είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα καθότι μαρτυρά μία τάση διεύρυνσης στη εκπαίδευση των νεαρών γυναικών και στην αποδοχή αυτής ως φαινομένου. Το συγκεκριμένο νομοθέτημα πιστοποιεί για ορισμένους ιστορικούς, πως τουλάχιστον για την ιδιάζουσα περίπτωση της πόλης του Λονδίνου, οι γυναίκες μπορούσαν να εκπαιδευτούν και είχαν πλήρη πρόσβαση στο θεσμό της μαθητείας.⁷²

Ενώ οι συντεχνίες στη διάρκεια του 15^{ου} αιώνα απαιτούσαν από τους άντρες μαθητευόμενους τους να γνωρίζουν γραφή και ανάγνωση, οι ενδείξεις για ανάλογες απαιτήσεις από πλευράς των γυναικών φαίνονται να απουσιάζουν. Ορισμένες τέχνες ωστόσο, σίγουρα βασίζονταν στη κατοχή εγγραμματοσύνης. Η Αλίκη και η Μαθίλδη, ορφανές κόρες του John Shaw, οينوποιού στο επάγγελμα, εκπαιδεύτηκαν το 1420 από το Peter Church, έναν συμβολαιογράφο. Το πιο πιθανόν είναι ότι διέθεταν κάποιες στοιχειώδεις γνώσεις γραφής, απαραίτητες για τη μαθητεία τους. Η ανάγκη των γυναικών για τις δεξιότητες της γραφής και της ανάγνωσης, ωστόσο, δεν περιορίζονταν εδώ. Ορισμένες από αυτές, όπως αναλύθηκε προηγουμένως, διηθύναν τις δικές τους επιχειρήσεις, έστω και λόγω απουσίας του συζύγου και κυρίου ιδιοκτήτη της επιχείρησης εξαιτίας επαγγελματικού ταξιδιού ή θανάτου. Επιπλέον, εμφανίζονταν συχνά ενώπιον των διαφόρων δικαστηρίων και φαίνεται πως κατείχαν αρκετά τις νομικές εκείνες γνώσεις που τους επέτρεπαν τη καλύτερη προώθηση και υπεράσπιση των συμφερόντων τους. Ασφαλώς η έννοια της εγγραμματοσύνης δεν μπορεί να αποσαφηνιστεί με στενότητα. Συνηθιζόταν οι δικαστικές αποφάσεις να είναι γραμμένες στα λατινικά, τη νομική γλώσσα που ωστόσο ήταν άγνωστη στο μεγαλύτερο μέρος του μεσαιωνικού πληθυσμού, ανδρών και γυναικών συμπεριλαμβανομένων, ιδίως στην Αγγλία. Παρόλα αυτά, ακόμα και σε λατινική γλώσσα, η στερεοτυπική μορφολογία των δικαστικών αποφάσεων τις καθιστούσε σχετικά εύκολα κατανοητές. Και αυτό χωρίς να ληφθούν υπόψιν οι επαγγελματίες λατινομαθείς που μπορούσαν να συνδράμουν στην ανάγνωση του κειμένου. Ορισμένες γυναίκες σίγουρα διάβαζαν προς δική τους τέρψη και επιμόρφωση, ενώ κληρονομούσαν ή κληροδοτούσαν βιβλία.⁷³

Το κοινοβουλευτικό διάταγμα του 1406 επίσης όριζε ότι κανένας δεν μπορούσε να εγγράψει τον γιο ή τη κόρη του εάν αυτός δεν κατείχε γαίες ή εισοδήματα μέσω ενοικίων ορισμένης οικονομικής αξίας. Οι περιορισμοί που το διάταγμα έθετε όσον αφορά το ελάχιστο ύψος της ιδιοκτησίας και της περιουσίας γενικότερα αργότερα χαλάρωσαν, και σε μία χαρακτηριστική

⁷² B. H. Hanawalt, *ό.π.*, σ. 36.

⁷³ B. H. Hanawalt, *ό.π.*, σ. 37, *Ιδ. Growing up in medieval London. The experience of childhood in history*, Οξφόρδη, Oxford university press, 1993, σ. 82, 113, 136, 144.

περίπτωση, ένας μάστορας κατάφερε να εξασφαλίσει την παραμονή του μαθητευόμενου του. Υποστήριξε ότι παρόλο που οι γονείς του μαθητευόμενου δεν διέθεταν την γη που οριζόταν ως εγγύηση για την ολοκλήρωση της μαθητείας, «τίποτα δεν περιεχόταν στο διάταγμα που να απαγορεύει σε έναν γιο ή κόρη να ξεκινήσει όποια μαθητεία ήθελε. Το διοικητικό συμβούλιο του Λονδίνου αποφάσισε να απευθυνθεί στον ίδιο τον βασιλιά και να του αιτηθεί να επιτρέψει αυτό το «βολικό» κενό στη νομοθεσία να συνεχίσει να υφίσταται. Ο τελευταίος συμφώνησε. Η γλώσσα του κειμένου υπονοεί ισότητα: «κάθε ελεύθερος άνθρωπος(*persone*) της πόλης μπορεί να τοποθετήσει το γιο ή τη κόρη του ως μαθητευόμενο/η πλάι σε έναν αντίστοιχα ελεύθερο άνδρα(*homme*), επίσης πως κάθε ελεύθερος άνθρωπος της πόλης μπορούσε να αναλάβει ως μαθητευόμενο/η το γιο ή κόρη ενός αντίστοιχα ελεύθερου ανθρώπου. Αστικά διατάγματα το 1432 ενημέρωναν πως « χρηματικές ποινές και λοιπά έξοδα από την είσοδο και την έξοδο στο θεσμό της μαθητείας, ανδρών και γυναικών» εξακολουθούν να ισχύουν, ομολογώντας πως οι μαθητείες συνεχίζονταν και μάλιστα και για τα δύο φύλα.⁷⁴

Τα σχετικά διατάγματα και νομοθετήματα φαίνεται να περιγράφουν μία κατάσταση υπό την οποία άνδρες και γυναίκες είχαν ισότιμη πρόσβαση στη μαθητεία, τα στοιχεία ωστόσο αποκαλύπτουν μια διαφορετική εικόνα, καθ' όσον η γυναικεία πλευρά της επαγγελματικής μαθητείας χαρακτηρίζεται από μία έντονη σποραδικότητα. Ο αριθμός των σαράντα καταγεγραμμένων περιπτώσεων γυναικείας μαθητείας στα πρακτικά δικών της πόλης του Λονδίνου, υπολείπεται κατά πολύ μπροστά στον αντίστοιχο αριθμό των διακοσίων περιπτώσεων μαθητειών των ανδρών που έχουν διασωθεί. Τα πρακτικά των δικών αφορούν στις περιπτώσεις εκείνες όπου κάποια μαθητεία απασχόλησε το νόμο, επομένως η πραγματική αναλογία των αριθμών των μαθητειών μεταξύ ανδρών και γυναικών ενδεχομένως να μην αντικατοπτρίζεται εδώ, ίσως γιατί οι γυναίκες εκπαιδευόμενες επέλεγαν λιγότερο συχνά τη δύσκολη οδό της δικαστικής δικαίωσης. Η πόλη υποχρέωνε όλους τους πολίτες της, άνδρες και γυναίκες που αναλάμβαναν μαθητευόμενους, να αποστέλλουν τα στοιχεία των τελευταίων καθώς και τους όρους των συμβολαίων μαθητείας στο δήμαρχο εντός του πρώτου έτους μαθητείας, ειδάλλως θα αναγκάζονταν να πληρώσουν πρόστιμο. Ένας λόγος που υπαγόρευε αυτήν την ανησυχία εκ μέρους των αρχών για τη καταγραφή των εκπαιδευόμενων που η πόλη φιλοξενούσε, είναι ότι με το πέρας της μαθητείας αυτοί γίνονταν πολίτες και μπορούσαν να αναπτύξουν ελεύθερα τις οικονομικές τους δραστηριότητες εκεί. Από την άλλη, το φαινόμενο της άρνησης από μεριάς των μαστόρων για συνεργασία, μαρτυρείται από την επιμονή των αρχών στην περιοδική επανακυκλοφορία και επαναφορά σε ισχύ των προειδοποιητικών τους

⁷⁴ B. H. Hanawalt, *The wealth of wives*, ό.π., σ. 37-38.

διαταγμάτων για τον έλεγχο των μαθητειών, όπως και από τις πολλές αγωγές που ασκούνταν κατόπιν αμέλειας στη καταγραφή αυτών. Η απόκτηση της ιδιότητας του Λονδρέζου πολίτη, εφόσον αυτή μπορεί να ανιχνευθεί, συνδράμει και στην προσέγγιση του θεσμού της μαθητείας που την επέφερε. Για παράδειγμα, η επιβίωση μιας απογραφής των ελεύθερων πολιτών του Λονδίνου μεταξύ του 1309 και του 1312, περιέχει τα ονόματα 253 ατόμων που έγιναν πολίτες έχοντας ολοκληρώσει το θεσμό της μαθητείας. Κανένας εξ αυτών δεν ήταν γυναίκα.⁷⁵

Το θέμα της απονομής της ιδιότητας του πολίτη, από την άλλη, με τα προνόμια, τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις που αυτή συνεπαγόταν, έπαιξε επίσης το ρόλο της στις συντεχνιακές προοπτικές των γυναικών ενώ ασκούσε την επίδραση του ήδη από το στάδιο της συντεχνιακής μαθητείας. Η ουσία της ιδιότητας του πολίτη μίας μεσαιωνικής πόλης εντοπιζόταν στην ελευθερία την οποία εκείνη παρείχε στους πολίτες, σε σχέση με τα προηγούμενα προσωπικά, νομικά και οικονομικά δεσμά τα οποία οι χωροδεσπότες επέβαλλαν στους υπηκόους τους και η οποία αποτελούσε τη βάση της ελεύθερης αυτοδιάθεσης των μελών μιας αστικής κοινότητας. Μόνο ως ελεύθεροι πολίτες μπορούσαν οι πρώην εξαρτημένοι αγρότες να αφιερωθούν στην απερίσπαστη ενασχόληση με τη συγκρότηση αστικών κέντρων και την ενασχόληση με τις αντίστοιχες ασχολίες που αυτή συνεπαγόταν. Οι ελεύθεροι πολίτες της αστικής μεσαιωνικής Ευρώπης ήταν άτομα με πρωτοφανή νομικά, κοινωνικά και οικονομικά χαρακτηριστικά που δημιουργούσαν πρωτόγνωρα δεδομένα σε διάφορες πτυχές του βίου τους όπως της φύσης της νομικής τους υπόστασης, της προσωπικής τους ελευθερίας, των περιουσιακών και κληρονομικών τους δικαιωμάτων, της επιλογής να ψηφίζουν και του δικαιώματος της ασχολίας με οποιοδήποτε επάγγελμα. Αυτό το τελευταίο σχετιζόταν και με την άδεια εισόδου σε κάποια επαγγελματική συντεχνία, εφόσον όπως τονίστηκε και προηγουμένως, το προνόμιο της συντεχνιακής συμμετοχής ταυτιζόταν με το αντίστοιχο προνόμιο της λήψης της ιδιότητας του πολίτη, μιας και οι λειτουργίες μεταξύ μιας πόλης και των συντεχνιών της ήταν αλληλένδετες. Επιπλέον, η αμοιβαία απόκτηση της συντεχνιακής ιδιότητας και εκείνης του πολίτη μιας πόλης, απηχούσε το βασικό μέλημα αμφότερων θεσμών για έναν συνδυαστικό και ολοκληρωμένο έλεγχο στις δραστηριότητες των μελών τους. Όσες εκ των γυναικών κρίνονταν ικανές προς λήψη της ιδιότητας του πολίτη, συνειδητοποιούσαν πως επί της ουσίας υποβιβάζονταν σε πολίτες δεύτερης κατηγορίας αφού δεν λάμβαναν τα ίδια προνόμια και δικαιώματα σε αντιστοιχία με τους άνδρες. Οι ιδεολογικές συνθήκες που υπαγόρευαν τη κατώτερη θέση της, εξακολουθούσαν να ισχύουν και υπό τις νέες πολιτισμικές

⁷⁵ B. H. Hanawalt, *The wealth of wives*, ό.π., σ. 38, J. M. Bennett, «Medieval women, modern women, across the great divide», στο: D. Aers (επιμ.), *Culture and History, 1350-1600. Essays on English Communities, Identities and Writing*, Detroit, Wayne state university press, 1992, σ. 59-60.

συνθήκες που αναφύονταν στις πρόσφατες πόλεις, όπως επί παραδείγματος χάριν αυτή αποδεικνυόταν από τη κατώτερη νομική της θέση στα αστικά δικαστήρια. Η πιο κραυγαλέα υστέρηση όσον αφορά στα δικαιώματα των γυναικών ως πολιτών μιας μεσαιωνικής πόλης, είχε να κάνει με τη ρητή απαγόρευση που τους είχε επιβληθεί αναφορικά με την συμμετοχή στη διαδικασία του εκλέγειν και εκλέγεσθαι στα αξιώματα της πόλης. Οι γυναίκες επομένως ήταν ξεκάθαρα αποκλεισμένες από τον πολιτικό βίο των μεσαιωνικών πόλεων.⁷⁶

Αυτές οι απαγορεύσεις ίσχυαν και για τις γυναίκες εκείνες που λάμβαναν την ιδιότητα του πολίτη, γιατί μεγάλο μέρος του γυναικείου πληθυσμού που κατοικούσε στις πόλεις δεν λάμβανε εξαρχής αυτό το προνόμιο. Σημασία για το θέμα της συντεχνιακής τους παρουσίας έχει το γεγονός ότι ο γυναικείος πληθυσμός στερούταν το δικαίωμα της απόκτησης της ιδιότητας του πολίτη με δική του πρωτοβουλία, όπως γινόταν μέσω της αναγόρευσης σε επίσημο μέλος της συντεχνίας. Έτσι περιοριζόταν στη παθητική λήψη αυτού του προνομίου από τους πατεράδες και τους συζύγους που μπορούσαν να το μεταβιβάσουν στις θυγατέρες και γυναίκες τους. Η απαγόρευση της παροχής της ιδιότητας του πολίτη στα γυναικεία συντεχνιακά μέλη οφειλόταν στις πολιτικές προεκτάσεις που η κατοχή αυτή άρχισε να αποκτά και στη πρόσβαση στη πολιτική εξουσία που αυτή παρείχε και που ωστόσο, όπως εξηγήθηκε, ήταν αδιανόητη για τη μεσαιωνική γυναίκα. Αυτός ο πολιτικός αποκλεισμός των γυναικών όμως είχε αρνητική επίδραση και στη συντεχνιακή τους σταδιοδρομία, καθότι για να μην αναγνωριστούν ως πολίτες με πλήρη δικαιώματα μιας αστικής κοινότητας, δεν τους παραχωρούταν τελικά ούτε το δικαίωμα να εξέλθουν από μία συντεχνία ως ισότιμα συντεχνιακά μέλη. Ακολούθως, οι περιορισμοί που θα τις απέτρεπαν από την πρόσβαση στη πολιτική εξουσία μέσω της συντεχνιακής τους ανέλιξης, εμφανίζονταν ήδη από την περίοδο της μαθητείας. Αυτή η δυσμενής προοπτική συνέβαλε και αυτή με τη σειρά της στην περαιτέρω όξυνση της χαλαρότητας που και για άλλους λόγους όπως θα εξηγηθεί παρακάτω, χαρακτήριζε το θεσμό της συντεχνιακής εκπαίδευσης μιας γυναίκας. Στη πόλη του Exeter για παράδειγμα, η συντεχνιακή μαθητεία έδινε πρόσβαση στην ελευθερία της πόλης, επειδή ωστόσο στις γυναίκες απαγορευόταν το συγκεκριμένο προνόμιο, δεν μπορούσαν να γίνουν αναγνωρισμένες εκπαιδευόμενες. Στο Λονδίνο όπως αναφέρθηκε, ο θεσμός της γυναικείας μαθητείας είχε μια πιο επίσημη διάσταση, πιθανότατα λόγω των τεχνικών επαγγελμάτων που στηρίζονταν στη γυναικεία εργασία και τα οποία ήταν συγκεντρωμένα εκεί. Ακόμα και εκεί απ' ότι φαίνεται, οι γυναίκες που εισέρχονταν στις συντεχνίες ως μαθητευόμενες, σπανίως

⁷⁶ Martha C. Howell, «Citizenship and gender, women's political status in northern medieval cities», στο: M. Erler και M. Kowaleski (επιμ.), *Women and power in the Middle Ages*, Athens, Georgia, the University Of Georgia press, 1988, σ. 39, 41.

δηλώνονταν στους επίσημους καταλόγους ως τέτοιες, κάτι που ίσως οφειλόταν και στην απουσία εξ' ολοκλήρου γυναικείων συντεχνιών ακόμα και εκεί. Θεωρητικά έτσι, η υπάρχουσα νομοθεσία μπορεί να έκανε λόγο για την ισότιμη θητεία μεταξύ ανδρών και γυναικών μαθητευόμενων, πρακτικά όμως η συντεχνιακή σταδιοδρομία των νεαρών κοριτσιών μετριαζόταν από τα πρώτα της βήματα.⁷⁷

Επιστρέφοντας στις τυπικές διαδικασίες που είχαν να κάνουν με το θεσμό της συντεχνιακής εκπαίδευσης, η επίσημη αναγνώριση των συμβολαίων μαθητείας, ήταν αναμφίβολα το ίδιο σημαντική τόσο για τους άντρες όσο και για τις γυναίκες. Οι οικογένειες των εξαπατημένων μαθητευόμενων δεν δίσταζαν να φτάσουν στα δικαστήρια προς δικαίωση τους. Η Agnes Brown, η κόρη της Isabel Brown, κηροποιός στο επάγγελμα, μήνυσε τον John Broke, που εργαζόταν ως πιλοποιός, παραπονούμενη πως ενώ κανόνισε να μαθητεύσει η κόρη της σε αυτόν για εννιά χρόνια και υπό την προϋπόθεση της εκπλήρωσης όλων των όρων που όριζε η συμφωνία, της παροχής φαγητού, ένδυσης και στέγης συμπεριλαμβανομένης, αυτός δεν την δήλωσε, προκαλώντας ζημία στην μηνύτρια μητέρα της τάξεως των 20 μάρκων. Τουλάχιστον μία περίπτωση αναφέρει πως η αδυναμία εντοπισμού της μαθητείας ενός κοριτσιού στις επίσημες καταγραφές των μαθητειών, είχε ως αποτέλεσμα την αποπομπή αυτού από την μαθητεία. Ενώ σε άλλο παράδειγμα, το συμφωνητικό αναφέρεται πως «παραδόθηκε με όλες τις νόμιμες διαδικασίες στο *Guildhall*». Παρόλα αυτά, είναι απαραίτητο να υπενθυμιστεί πως οι γυναίκες αποκτούσαν τη ιδιότητα του πολίτη άρα και την ελευθερία που η πόλη προσέφερε, είτε μέσω της γέννησης τους εκεί είτε ερχόμενες σε γάμο με άνδρα που ήδη διέθετε την ιδιότητα αυτή, παρά από το θεσμό της μαθητείας.⁷⁸

Καθότι οι καταγεγραμμένες περιπτώσεις συμβολαίων μαθητείας είναι πολύ σπάνιες για τη μεσαιωνική Αγγλία, είναι πολύ δύσκολο να αποφανθεί κάποιος για τις διαφορές που αυτή είχε ανάμεσα στους άνδρες και στις γυναίκες. Από τέσσερα συμβόλαια μαθητείας που αφορούν γυναίκες και χρονολογούνται στις πρώτες δεκαετίες του 15^{ου} αιώνα, τα τρία έχουν να κάνουν με την εκπαίδευση στην επεξεργασία του μεταξιού, και μόνο το ένα σχετίζεται με μαθητεία σε εργαστήριο τεντών. Από αυτές τις τέσσερις, οι δύο κοπέλες συνέταξαν μόνες τους τα συμβόλαια τους, ενώ οι άλλες δύο στηρίχθηκαν στο αδερφό ή στο πατέρα τους για τη διαμόρφωση του συμβολαίου.⁷⁹

⁷⁷ Martha C. Howell, *ό.π.*, σ. 48, H. Leyser, *Medieval women*, *ό.π.*, σ. 156-157, B. H. Hanawalt, *Growing up in medieval London*, *ό.π.*, σ. 149.

⁷⁸ B. H. Hanawalt, *The wealth of wives*, *ό.π.*, σ. 38.

⁷⁹ B. H. Hanawalt, *ό.π.*, σ. 39.

Μέσω της σύγκρισης ανάμεσα σε ένα συμβόλαιο μαθητείας, μεταξύ της Margaret, κόρης του Richard Bissop από τη περιοχή του Sleaford στο Sussex, και του John Prechet, πολίτη του Λονδίνου και κατασκευαστή τεντών, και της συζύγου του, Burge, με άλλα έξι σωζόμενα συμβόλαια που αφορούσαν άνδρες, προκύπτει η τακτική της χρησιμοποίησης ίδιων όρων μεταξύ των συμβολαίων των δύο φύλων, με κάποιες διαφοροποιήσεις να προστίθενται στο τέλος.⁸⁰

Οι περιγραφές του θεσμού της γυναικείας μαθητείας που ακολουθούν, όπως και τα σχετικά παραδείγματα, έχουν αντληθεί από την περιοχή του Λονδίνου των αρχών του 15^{ου} αιώνα. Το μέγεθος της πόλης του, όπως και του εμπορικού και βιοτεχνικού του τομέα, καθιστούσαν το Λονδίνο το καταλληλότερο περιβάλλον ανά ολόκληρη την αγγλική επικράτεια για την ανάπτυξη του συντεχνιακού φαινομένου, ενώ παράλληλα και την ιδανικότερη λύση για την παρατήρηση αυτού. Όλοι οι νέοι μαθητευόμενοι, ανεξαρτήτου φύλου, συμφωνούσαν να μην συνάπτουν εξωσυζυγικές σχέσεις, να μην παντρεύονται και να μην συχνάζουν στις ταβέρνες. Ορκίζονταν υπακοή τους μαστορες τους με πλήρη αφοσίωση και να μην απουσιάζουν από το χώρο της εκπαίδευσης. Αντιστρόφως, τα συμβόλαια δέσμευαν τους μαστορες με τη σειρά τους να διδάσκουν τη τέχνη τους σωστά και με ειλικρίνεια, καθώς και να παρέχουν κάποιο χώρο, ένα θρανίο, κρεβάτι και ορισμένες φορές κάποιου είδους ετήσια αμοιβή. Το συμβόλαιο της Margaret υπονοούσε ότι η εκπαιδευτριά της, η Burge, είχε το καθήκον να την διδάξει τα «μυστικά» της τέχνης της και να τη πληρώσει ένα συγκεκριμένο ποσό ανά χρόνο. Εννοείται πως ο John και η Burge έπρεπε να εξασφαλίσουν στη Margaret και όλα τα απαραίτητα από άποψη τροφής και νερού. Η Margaret ήταν και αυτή που δημιούργησε το συμβόλαιο μαθητείας της και στη συνέχεια το επικύρωσε με τη δική της σφραγίδα. Εκτός των συνηθισμένων διατάξεων που το συμβόλαιο όριζε, η νέα εκπαιδευόμενη συμφώνησε να είναι «ειλικρινής, άξια, υπάκουη και να μην απουσιάζει από το εργαστήριο ή να συχνάζει σε ταβέρνες». Ως εγγύηση για τη συμφωνία και την επιτυχή ολοκλήρωση της επταετούς μαθητείας που αυτή επικύρωσε, η Margaret επικαλέστηκε τους κληρονόμους και εξουσιοδοτούμενους της, ενώ έθεσε και όλα της τα υπάρχοντα ως εγγύηση.⁸¹

Το συμβόλαιο της Margaret ήταν παρόμοιο με αυτό του Francis Iwerst από το Cirencester, εκτός από τη διάρκεια μαθητείας ανάμεσα στους δύο, μιας και η πρώτη έπρεπε να μαθητεύσει για επτά χρόνια ενώ ο δεύτερος για δέκα. Ο Robert Iden, μαθητευόμενος σε ένα ράφτη, ήταν ορισμένο να λάβει ένα δεδομένο ποσό για την άσκηση του μετά από δύο χρόνια, τα έξοδα

⁸⁰ B. H. Hanawalt, *ό.π.*, σ. 39.

⁸¹ B. H. Hanawalt, *ό.π.*, σ. 39.

ωστόσο για το φαγητό, το ποτό και τη στέγάσή του εκτοξεύτηκαν ανάμεσα στο πρώτο και το δεύτερο χρόνο. Όλα τα συμβόλαια δηλαδή απαιτούσαν ως ένα βαθμό μία ασφαλιστική δικλίδα που θα εξασφάλιζε τη συμφωνία, είτε υπό τη μορφή μιας δέσμευσης που η Margaret ανέλαβε απέναντι στους εκπαιδευτές της, είτε ως εγχρήματη πληρωμή, μέρος της οποίας θα επιστρεφόταν στο τέλος της μαθητείας.⁸²

Αν μη τι άλλο, η σποραδικότητα που χαρακτηρίζει τις αναφορές σε μαθητείες γυναικών έχει να κάνει προφανώς και με τις μικρότερες προσδοκίες που περιέβαλλαν την επαγγελματική πορεία της μεσαιωνικής γυναίκας. Εφόσον αποκλειστικά γυναικείες συντεχνίες, όπως αυτές που απαντώνταν στην ηπειρωτική Ευρώπη δεν ευδοκίμούσαν στην Αγγλία, οι γυναίκες εισέρχονταν στις κλασικές ανδροκρατούμενες συντεχνίες, και συνήθως όχι μέσω του θεσμού της μαθητείας αλλά ως σύζυγοι και χήρες ανδρών συντεχνιακών μελών. Οι γυναίκες που επεξεργάζονταν το μετάξι, ο τεχνικός κλάδος με την ισχυρότερη γυναικεία παρουσία, δεν διέθεταν εδώ συντεχνιακή κάλυψη, όπως αντιθέτως γινόταν στο Παρίσι. Η κατασκευή μπύρας ήταν άλλη μία μορφή απασχόλησης που διέθετε ισχυρή γυναικεία αντιπροσώπευση, και παρόλο που εδώ υπήρχε συντεχνία, σύστημα μαθητείας δεν υπήρχε πριν από τον 16^ο αιώνα. Εδώ πρέπει να τονιστεί πως η απόφαση των γυναικών να εμπλακούν σε μία τόσο κοπιαστική και χρονοβόρα διαδικασία όπως αυτή της επαγγελματικής μαθητείας και κατόπιν της δραστηριοποίησης σε ένα επαγγελματικό χώρο, η φύση του οποίου έθετε άπειρα εμπόδια για την γυναικεία δραστηριότητα, μάλλον δεν υπαγορευόταν από τη θέληση τους να κατακτήσουν όλα εκείνα τα αγαθά που επέφερε η συντεχνιακή καταξίωση, μιας και η ίδια η μεσαιωνική κοινωνία τους τα αρνιόταν κατηγορηματικά. Αντιθέτως, οι γυναίκες καταπιάνονταν με μία τέχνη ούτως ώστε να εξασφαλίσουν μία διέξοδο που τους εγγυόταν την επιβίωση τους ή μια στοιχειώδη ανεξαρτησία χωρίς ή και με σύζυγο, ή απλώς για να κατακτήσουν μια δεξιότητα, όπως αυτή της επεξεργασίας μεταξιού, η οποία θα μπορούσε να είναι μία πολύ πολύτιμη πηγή συμπληρωματικού εισοδήματος για ένα νοικοκυριό ή και ακόμα ένα ισχυρό δέλεαρ για έναν καλό γάμο. Ένας έμπορος υφασμάτων ή ένας ράφτης που τη πλαισίωνε μία σύζυγος με δεξιότητες στην επεξεργασία μεταξιού, το κέντημα ή τη δημιουργία ρουχισμού, κατείχε το συγκριτικό πλεονέκτημα της παροχής περισσότερων υπηρεσιών στους πελάτες του. Το πιο πιθανό είναι πως οι ανύπαντρες κόρες των συντεχνιακών μελών μάθαιναν απλά τη τέχνη στο σπίτι χωρίς να χρειάζεται να αναλάβουν το συστηματικό πρόγραμμα που χαρακτήριζε την

⁸² B. H. Hanawalt, *ό.π.*, σ. 39.

επίσημα θεσμοθετημένη μαθητεία. Το ίδιο πρέπει να ίσχυε και για το υπηρετικό προσωπικό, να μάθαινε δηλαδή την τέχνη με πιο ανεπίσημο τρόπο στο χώρο εργασίας του εργοδότη.⁸³

Η αστική νομοθεσία του Λονδίνου έκανε σαφές πως οι γυναίκες μπορούσαν να αναλάβουν εκπαιδευόμενους, παράλληλα όμως η ισχυρή ανδρική παρουσία ήταν και εδώ αρκετά εμφανής. « Και παντρεμένες γυναίκες που εξασκούν συγκεκριμένες τέχνες στη πόλη μόνες και χωρίς τους συζύγους τους, μπορούν να δεχθούν κοπέλες ως ασκούμενες για να τις βοηθούν και να διδαχθούν τη τέχνη τους. Και αυτές οι μαθητευόμενες θα δεσμεύονται από τα συμφωνητικά για τη μαθητεία, και στους δύο συζύγους, για να μάθουν τη τέχνη της συζύγου». Αν και η νομοθεσία αναγνώριζε στις γυναίκες την πιθανότητα αυτές να δρουν και να εργάζονται ως μόνες γυναίκες, παρόλα αυτά η αίσθηση που δίνεται είναι πως όλες οι γυναίκες έπρεπε να παντρεύονται μιας και η εκπαίδευση ήταν καταρχάς νομική υποχρέωση του συζύγου.⁸⁴

Από σωζόμενες δικαστικές υποθέσεις στο Λονδίνο των αρχών του 15^{ου} αιώνα, τεκμαίρεται πως ο γενικός κανόνας ήταν τα νεαρά κορίτσια να εκπαιδεύονται από παντρεμένα ζευγάρια. Η Margaret Hardelowe, κόρη του William Hardelowe, ράφτη στο επάγγελμα, μαθήτευσε πλάι στον John Baron, επίσης ράφτη, και τη γυναίκα του, Anneys, κεντήτρια, ούτως ώστε να μάθει τη τέχνη της Anneys. Η Joan Bosoun εκπαιδεύτηκε από τον Richard Spenser και τη σύζυγό του, Anne, επαγγελματία στην επεξεργασία του μεταξιού. Μόνο μία περίπτωση έχει να κάνει με την επαγγελματική εκπαίδευση κοριτσιού από χήρα: η Agnes Charman από το Coventry μαθήτευσε στη Johanne Davy, χήρα και πολίτης της πόλης. Ωστόσο πρέπει να τονιστεί πως ακόμα και αυτό το παράδειγμα μπορεί να μην είναι απολύτως ενδεικτικό αυτού του σπάνιου φαινομένου της εκπαίδευσης μαθητών από χήρες, καθότι πολύ απλά η Johanne μπορεί να μην ήταν χήρα όταν ανέλαβε την Agnes. Αυτή την εξέλιξη μαρτυρά το παράδειγμα της Agnes Snell, κόρης του John Snell από τη περιοχή του Hove στο Kent, που μαθήτευσε στη Anneys Haunsarde, η οποία και έγινε χήρα αφότου είχε ξεκινήσει η εκπαίδευση. Εκτός από το να εξοικειώνονται με τις διάφορες πτυχές της δημιουργίας μεταξωτών υφασμάτων, κλωστών και κεντημάτων, οι νεαρές εκπαιδευόμενες μάθαιναν πώς να δημιουργούν ενδύματα, να ράβουν, να κατασκευάζουν προϊόντα από ύφασμα, να υφαίνουν, σε επαγγελματικό επίπεδο πάντα, ακόμα την πιο απαιτητική για την εποχή ειδικότητα της γραφής και της ανάγνωσης.⁸⁵

Οι κοπέλες εισέρχονταν στην διαδικασία της μαθητείας με τον ίδιο τρόπο που ίσχυε και για τους άνδρες. Η συμφωνία που επικύρωνε την έναρξη της μαθητείας θα μπορούσε να θεωρηθεί και μια καλή απόδειξη του στενού δεσμού που αναπτυσσόταν ανάμεσα στον δάσκαλο ή τη

⁸³ B. H. Hanawalt, *ό.π.*, σ. 39-40.

⁸⁴ B. H. Hanawalt, *ό.π.*, σ. 40.

⁸⁵ B. H. Hanawalt, *ό.π.*, σ. 40.

δασκάλα και τον μαθητή, καθώς από εδώ και πέρα οι πρώτοι λογίζονταν «ως γονείς στη θέση του γονέα» για τον εκπαιδευόμενο. Οι μαθητευόμενοι στο Λονδίνο του 14^{ου} και 15^{ου} αιώνα αναμφίβολα προέρχονταν από ένα κοινωνικό περιβάλλον με συνθήκες αρκετά όμοιες με αυτές οι οποίες ίσχυαν και για τους μάστορές τους. Στη συνέχεια, η εγγύτητα αυτής της στενής ήδη από την αφετηρία της σχέσης μεταξύ δασκάλου και μαθητευόμενου, εντεινόταν από τη συνεχή συμβίωση τόσο στον εργασιακό όσο και στον οικιακό χώρο οι οποίοι συναποτελούσαν το εργαστήριο και το μαγαζί, χωρίς ασφαλώς να λείπουν και τα παραδείγματα κακών σχέσεων ανάμεσα στα δύο μέρη. Αυτή η σημασία του δεσμού μεταξύ του μαθητευόμενου και του δασκάλου υποχρέωνε την περαιτέρω διασφάλισή του μέσω της ανάληψης των χειρισμών για την σύναψη του συμβολαίου από την οικογένεια και τον ευρύτερο φιλικό κύκλο, που δρούσαν ως εγγυητές της ποιότητας του εκπαιδευόμενου. Αντιστρόφως και ομοίως οι μέντορες από την άλλη, σίγουρα θα ενδιαφέρονταν να ενημερωθούν από πρώτο χέρι για την τιμιότητα και την καταλληλότητα του νέου μαθητή.⁸⁶

Ήταν οι γονείς που συνήθως κανόνιζαν τις μαθητείες για τα παιδιά τους. Ο John Jurden τοποθέτησε τη κόρη του, την Joan, υπό τη μαθητεία μίας γυναίκας που ήταν κατασκευάστρια πορτοφολιών, και ο John Sewyn έστειλε τη κόρη του, Isabel, σε μία κεντήτρια. Πλάι στους πατέρες, και οι μητέρες αναλάμβαναν τη διαδικασία του κανονισμού των μαθητειών των θυγατέρων τους. Οι κοπέλες που τελούσαν υπό το συχνό θεσμό της προστασίας, ήταν αναμενόμενο να εκπαιδεύονται και από τους προστάτες τους, όπως η Matilda, κόρη του Bartholomew από το Astwode. Και ο φιλικός περίγυρος μπορούσε να συμβάλει στην σύναψη μίας μαθητείας. Η Ellen Semy, κόρη του John Semy, ανέλαβε να μάθει την επεξεργασία μαλλιού, ενώ στην εύρεση της συγκεκριμένης μαθητείας συνέβαλε μία μοναχή, ονόματι Elizabeth Thorne από το Elstowe. Απ' ότι φαίνεται, το ζεύγος υπό το οποίο η Ellen μαθήτευσε, είχε συγγενικούς δεσμούς με την μοναχή, καθότι το επίθετο του άνδρα ήταν και αυτό Thorne. Ο πατέρας μίας εκπαιδευόμενης παραπονέθηκε πως μία γυναίκα έβαλε τη κόρη του στη μαθητεία πλάι σε έναν μεταλλουργό χωρίς τη γνώση και την έγκρισή του για ένα διάστημα δεκατεσσάρων ετών. Η περιέργη αυτή υπόθεση αποτελεί ιδιαίζουσα περίπτωση και από άλλες απόψεις όπως θα δειχθεί πιο κάτω, ωστόσο είναι ενδεικτική της απουσίας εγρήγορσης ορισμένες φορές από μεριάς γονέων όσον αφορά στη τύχη των τέκνων τους. Η Margaret παρόλα αυτά, κανόνισε η ίδια τις λεπτομέρειες της σύναψης του συμβολαίου μαθητείας της.⁸⁷

⁸⁶ B. H. Hanawalt, *ό.π.*, σ. 40-41.

⁸⁷ B. H. Hanawalt, *ό.π.*, σ. 41.

Ήταν υποχρεωτικό για το μάστορα και τη σύζυγο του να μετέχουν της ελευθερίας της πόλης, να αναγνωρίζονται δηλαδή ως πολίτες της. Σε μία περίπτωση, ένα ζευγάρι ονόματι Thomas και Alice Glanton, παριστάνοντας ότι ήταν ελεύθεροι πολίτες της πόλης, δέχτηκαν τις Alice και Agnes Saumple, κόρες δύο ανδρών(αδερφών πιθανώς) από την Νορθρουμβρία, ως εκπαιδευόμενες στη τέχνη του κεντήματος. Το ζεύγος τελικά αποδείχθηκε πως δεν απολάμβανε τις ελευθερίες της πόλης, και πως τα δύο κορίτσια «τα πήραν για εκπαίδευση με εξαπάτηση και κοροϊδία». Παρόλο που τα συμβόλαια είχαν συναφθεί με καθόλα νόμιμο τρόπο, στη συνέχεια ακυρώθηκαν επειδή τα κορίτσια δεν μπορούσαν να αποκτήσουν την ελευθερία της πόλης από δυο μάστορες που ούτε οι ίδιοι την κατείχαν. Μία ειδική ανάκριση αποκάλυψε πως η Margery Broham, ράφτρα, «είχε μια κοπέλα που έπρεπε να μείνει μαζί της για ένα ορισμένο διάστημα που ανερχόταν σε χρόνια, ως μαθητευόμενη» παρόλο που η Margery, μη κατέχοντας την ελευθερία της πόλης τη δεδομένη στιγμή, δεν μπορούσε να αναλάβει μαθητείες.⁸⁸

Μολονότι οι σχετικές πληροφορίες είναι αρκετά ελλιπείς, η σύνθεση μιας σχετικής εικόνας δεν είναι αδύνατη. Για την πόλη του Λονδίνου πάντα, η πλειοψηφία των μαθητευόμενων προερχόταν από την ίδια την πόλη, με τους υπόλοιπους να προέρχονται ο καθένας και από μια διαφορετική πόλη όπως το Hackney, Coventry, Reading, Northumberland, Warwickshire, Bristol, Norfolk, Northampton, και Kent. Η διάρκεια των συμβολαίων τους ωστόσο διέφερε ριζικά από περίπτωση σε περίπτωση. Ένα αστικό διάταγμα των αρχών του 14^{ου} αιώνα όριζε τη διάρκεια της μαθητείας στα επτά έτη τουλάχιστον. Για τους άνδρες μαθητευόμενους, η απαιτούμενη διάρκεια θητείας ήταν υψηλότερη. Μόνο δεκαέξι περιπτώσεις που αφορούσαν γυναικείες μαθητείες αναφέρουν διάρκεια θητείας, που κυμαινόταν από τέσσερα χρόνια μέχρι δεκαπέντε, με την επτάχρονη θητεία να αποτελεί τη πιο συνηθισμένη. Οι αρχές τήρησαν το κανόνα της επταετίας που ως ελάχιστη περίοδος έπρεπε να διακρίνει έναν ολοκληρωμένο κύκλο μαθητείας, όπως φαίνεται στη περίπτωση της κόρης του John Catour από το Reading που στάλθηκε να εκπαιδευτεί στον Elis Mympre, ράφτη στο επάγγελμα, για διάρκεια πέντε ετών. Ο πατέρας υποστήριξε πως ο Mympre αδυνατούσε να παρέχει στη κόρη του την ορισθείσα τροφή και εκτός των άλλων την κακομεταχειριζόταν και τη χτυπούσε. Το δικαστήριο αποφάσισε πως ο κατηγορούμενος έπρεπε να πληρώσει στον μηνυτή του την ορισθείσα αποζημίωση για τη λύση της μαθητείας. Η υπόθεση όμως δεν τελείωσε εδώ. Ο Elis Mympre ρωτήθηκε από το δήμαρχο και τις αρχές γιατί το συμβόλαιο προέβλεπε ότι η μαθητεία θα είχε διάρκεια πέντε ετών, ενώ ο νόμος ξεκάθαρα όριζε ως ελάχιστη διάρκεια τα

⁸⁸ B. H. Hanawalt, *ό.π.*, σ. 41.

επτά έτη, και επιπλέον, γιατί δεν είχε καταθέσει το αποδεικτικό του συμβολαίου. Ο Elis από τη μεριά του δεν μπόρεσε να υπερασπιστεί τη θέση του με αποτέλεσμα την ακύρωση των συμβολαίων μαθητείας.⁸⁹

Οι αστικές αρχές έθεσαν την ηλικία ένταξης στη μαθητεία στα δεκατέσσερα έτη, τα αγόρια ωστόσο εισέρχονταν και στην ηλικία των δεκαέξι και των δεκαοκτώ τον δέκατο πέμπτο αιώνα. Πιθανώς τα κορίτσια να εκπαιδεύονταν σε πιο νεαρή ηλικία, ωστόσο, η αρχή της εισόδου στα δεκατέσσερα έτη ίσχυε και για αυτά. Για παράδειγμα, ο Reginald Lightfoot, παραπονέθηκε ότι η κόρη του, η Katherine, εντάχθηκε στη διαδικασία της μαθητείας παρά τη θέλησή της, καθώς και του πατέρα της πλάι στον Thomas Blounvyle και τη σύζυγό του και ότι το κορίτσι ήταν ανήλικο. Ο δήμαρχος αιτήθηκε από το δικαστήριο να βρει τα στοιχεία που αποδείκνυαν πως αυτό ήταν νεαρότερο από δεκατεσσάρων ετών. Όταν οι ισχυρισμοί του πατέρα για την ηλικία της κόρης του αποδείχθηκαν αληθείς, το δικαστήριο έκρινε πως ήταν ακατάλληλη για επαγγελματική εκπαίδευση.⁹⁰

Το αντίτιμο για την μαθητεία γινόταν ολοένα και πιο υψηλό και ελεγχόμενο από τις συντεχνίες τον 15^ο αιώνα, οι γυναικείες μαθητείες ωστόσο φαίνονται να μην είναι τόσο αυστηρά ορισμένες. Αντ' αυτού, οι μαθητείες που απευθύνονταν σε ορφανά κορίτσια είχαν να επιδείξουν πολλά και διαφορετικά ποσά πληρωμών. Παρά την έλλειψη των σχετικών πληροφοριών φαίνεται ότι το ύψος της συνδρομής για τις γυναίκες εκπαιδευόμενες ήταν χαμηλότερο σε σχέση με αυτή που απαιτούνταν για τους άντρες.⁹¹

Η πιο συνήθης μορφή παραπόνων αναφορικά με την παραβίαση συμφωνητικού γυναικείας μαθητείας ήταν η αποτυχία επίσημης δήλωσής του. Αυτές οι υποθέσεις πάντα τελείωναν με τους μαθητές να απαλλάσσονται από τις υποχρεώσεις τους χωρίς πρόστιμο. Ασφαλώς η επίδειξη ανοχής πρέπει να ήταν πολύ συνηθισμένο φαινόμενο στις περιπτώσεις εκείνες κατά τις οποίες το συμβόλαιο έπρεπε να ακυρωθεί για λόγους «ανωτέρας βίας» όπως αυτόν του γάμου για παράδειγμα. Πιθανώς έτσι, ο μαθητής να προλάβαινε να μάθει αρκετά πράγματα για τη σχετική τέχνη, ενώ ο μάστορας και η σύζυγος και βοηθός του ενδεχομένως να λάμβαναν ικανοποιητικές υπηρεσίες από τους μαθητευόμενους τους σε συντομότερο χρονικό διάστημα και ασφαλώς με μικρότερο κόστος.⁹²

Ορισμένα παράπονα ωστόσο αφορούσαν και πιο σοβαρές κατηγορίες, όπως της σωματικής βίας. Η Joan, κόρη του John Jurdan, συνάντησε τον δήμαρχο υποστηρίζοντας πως δεν είχε

⁸⁹ B. H. Hanawalt, *ό.π.*, σ. 41-42.

⁹⁰ B. H. Hanawalt, *ό.π.*, σ. 42.

⁹¹ B. H. Hanawalt, *ό.π.*, σ. 42.

⁹² B. H. Hanawalt, *ό.π.*, σ. 42.

δηλωθεί η μαθητεία της και πως ο μάστορας και η μαστόρισσα που την είχαν αναλάβει «την τιμωρούσαν και την εξουσίαζαν σε υπερβολικό βαθμό». Ένα άλλο κορίτσι απευθύνθηκε και αυτό στο δήμαρχο για τον ίδιο λόγο, έχοντας ως αποτέλεσμα την καλύτερη μεταχείριση της από τον μάστορα και τη μαστόρισσά της και πως αυτοί «έπρεπε να της βρουν φαγητό και νερό, και να μην την χτυπούν με ραβδί ή μαχαίρι». Το μεσαιωνικό εθιμοτυπικό ανεχόταν από τη μία την χρήση σωματικής βίας στην εκπαίδευση και μόρφωση ενός παιδιού, μαθητή, υπηρέτη, μαθητευόμενου, ακόμα και συζύγου, από την άλλη απαγόρευε την υπερβολική χρήση αυτής.⁹³

Παράπονα σχετικά με περιστατικά σεξουαλικής παρενόχλησης που να αφορούν γυναίκες εκπαιδευόμενες ήταν ασυνήθιστα συγκριτικά με το κλάδο των υπηρετιών. Αυτό είχε να κάνει με το γεγονός πως οι μαθητευόμενες βρίσκονταν κοινωνικά πολύ κοντά στη θέση των μαστόρων τους, ενώ παράλληλα προστατεύονταν από τα συμβόλαιά τους και κρατούσαν επαφή με τους δικούς τους. Όχι πως όλοι αυτοί οι παράμετροι δρούσαν πάντα ως αποτρεπτικοί παράγοντες για κάποιους. Ο Alsoun Bostone καταδικάστηκε να στέκεται στο κύφωνα ένα συγκεκριμένο αριθμό ωρών «έχοντας προσλάβει για άσεμνους σκοπούς τη νεαρή και αθώα μαθητευόμενη του».⁹⁴

Το παράδειγμα της Agnes, κόρης του William Tikhyll, είναι ενδεικτικό των ακραίων καταστάσεων που ορισμένες φορές μπορούσαν να προκύψουν γύρω από τη διαδικασία του κανονισμού των όρων μιας μαθητείας. Αρχικά, ο πατέρας παραπονέθηκε στο δήμαρχο ότι μία γυναίκα που δεν κατείχε την ελευθερία της πόλης δήλωσε την Agnes ως μαθητευόμενη της ενάντια στη θέληση της ίδιας και αυτού. Ο William Celler, μεταλλουργός, στον οποίο και η κοπέλα επρόκειτο να μαθητεύσει για δεκατέσσερα έτη, έφυγε από τη πόλη αποδεσμεύοντας την χωρίς ωστόσο να της παράσχει εντωμεταξύ την απαραίτητη ποσότητα γνώσεων που θα της εξασφάλιζαν μία ικανοποιητική γνώση της τέχνης του. Η νεαρή κοπέλα κατόπιν περιήλθε στη προστασία της Joan, συζύγου του William Celler, αναγκάζοντας τον δήμαρχο να τις καλέσει και να εμφανιστούν ενώπιον του. Η Joan εμφανίστηκε, όπως και η Agnes, και υποβλήθηκαν σε ερωτήσεις χωριστά. Η Joan κατόπιν παραδέχτηκε, ότι μία γυναίκα που δεν ήταν πολίτης, η Thomasine March, κανόνισε τις λεπτομέρειες της μαθητείας και πως η Agnes ήταν ανήλικη και δεν είχε επίσημα δηλωθεί ως μαθητευόμενη. Υποτίθεται πως η Joan θα μάθαινε στην Agnes την τέχνη της κατασκευής πλακών για το λανάρισμα μαλλιού και λοιπών υφασμάτων. Η Agnes ομολόγησε πως είχε επικυρώσει το συμβόλαιο «υπό την απειλή

⁹³ B. H. Hanawalt, *ό.π.*, σ. 43.

⁹⁴ B. H. Hanawalt, *ό.π.*, σ. 43.

ξυλοδαρμού» και πως ήθελε να επιστρέψει στο πατέρα της. Τελικά το συμβόλαιό της ακυρώθηκε.⁹⁵

Προβλήματα μπορούσαν να ανακύψουν και όταν η ιδιότητα της μαστόρισσας άλλαζε. Η Agnes Wawton, κόρη του Thomas Wawton, ενός χαμηλόβαθμου μέλους της αγγλικής ευγένειας, παραπονέθηκε στο δήμαρχο πως η Alice Virily, αποσύρθηκε από τη πόλη χωρίς να αναθέσει την ολοκλήρωση της μαθητείας σε κάποια άλλη.⁹⁶

Το μερίδιο της ευθύνης ωστόσο σε περιπτώσεις ανάκυψης τέτοιων τριβών, δεν βάραινε πάντα τον μάστορα και τη μαστόρισσα. Η Elizabeth Peyton, που μαθήτευσε πλάι στον John Westancotes, ομολόγησε ότι η δήλωση παραπόνων που κατέθεσε εναντίον του ήταν αναληθής. «Στα λυγισμένα της γόνατα και με χέρια υψωμένα παρακάλεσε με ταπεινότητα τη συγχώρεσή αυτού του John για τις κατηγορίες που με κακία είχε εξαπολύσει εναντίον του». Το είδος των κατηγοριών δεν αναφέρεται. Αυτός τελικά τη συγχώρεσε.⁹⁷

Μπορεί η εξέταση της φρασεολογίας που χρησιμοποιείται στα νομοθετήματα, τις διατάξεις και τα συμβόλαια μαθητείας να δημιουργεί μια αίσθηση ισότητας αναφορικά με τη μεταχείριση των μαθητευόμενων του γυναικείου φύλου, η εντύπωση, ωστόσο που προκύπτει από την αντίστοιχη εστίαση στα πρακτικά των δικών είναι ότι η μαθητεία κατείχε μικρότερο κύρος, όταν αφορούσε γυναίκες σε σχέση με τους άνδρες. Από τα διαθέσιμα στοιχεία προκύπτει ότι οι μαθητείες των γυναικών δεν ισοδυναμούσαν με μία ανεξάρτητη επαγγελματική πορεία και ότι η εγγραφή σε αυτές χαρακτηριζόταν από χαλαρότητα. Στις περιπτώσεις εκείνες, κατά τις οποίες οι μαθητευόμενες δεν δηλώνονταν ή κακοποιούνταν, η συμφωνία ακυρωνόταν, ενώ σε ανάλογα περιστατικά, τα αγόρια συνέχιζαν τη μαθητεία τους σε διαφορετικό μάστορα ή δηλώνονταν στους επίσημους καταλόγους μαθητείας τους οποίους η πόλη διατηρούσε. Είναι πολύ πιθανό ότι τα κορίτσια καταπιάνονταν με τη διαδικασία της μαθητείας πρωτίστως γιατί αυτή τους εγγυόταν ένα συμπληρωματικό εισόδημα στο πλαίσιο του γάμου πάντα, ή γιατί τις καθιστούσε πιο ελκυστικές στο κυνήγι του γάμου. Μολονότι η σπανιότητα των στοιχείων είναι δεδομένη, μπορεί να ανιχνευθεί μία απόπειρα εκ μέρους ορισμένων γυναικών να κατακτήσουν την πολύτιμη ιδιότητα του πολίτη μέσω της επιτυχούς ολοκλήρωσης μιας μαθητείας και να καταπιαστούν με κάποιο επάγγελμα ως μόνες γυναίκες, σύζυγοι και χήρες. Πιθανώς η ολοκλήρωση της περιόδου των επτά ετών που οι κανονισμοί όριζαν ως το ελάχιστο χρονικό όριο που απαιτούνταν για να θεωρείται μία μαθητεία εκπληρωμένη, να μην θεωρείτο απαραίτητη για να μαθευτεί μία τέχνη που θα εξασκείτο στο

⁹⁵ B. H. Hanawalt, *ό.π.*, σ. 43.

⁹⁶ B. H. Hanawalt, *ό.π.*, σ. 43.

⁹⁷ B. H. Hanawalt, *ό.π.*, σ. 43.

σπίτι. Η Agnes Coke συμφώνησε όταν μαθήτευε στον William Kaly και τη γυναίκα του με τον όρο να μείνει μαζί τους για επτά χρόνια, πως εάν αυτή ήθελε να παντρευτεί στη διάρκεια της μαθητείας της, θα μπορούσε είτε να την ολοκληρώσει είτε να την διακόψει, πληρώνοντας ως αποζημίωση τέσσερα μάρκα στους εκπαιδευτές της.⁹⁸

3. Η συμμετοχή των γυναικών στις συντεχνίες ζυθοποιίας

Η μεσαιωνική γυναίκα, χρειάστηκε να εμπλακεί και αυτή ολοκληρωτικά στην παραγωγική διαδικασία προς βιοπορισμό της ίδιας αλλά και του νοικοκυριού της, αναγκαζόμενη παράλληλα να υπομείνει όλους εκείνους τους περιορισμούς τους οποίους η μεσαιωνική κοινωνία της είχε επιβάλει. Οι περιορισμοί αυτοί που ίσχυαν και για τον εργασιακό της χώρο και διαμόρφωναν τις επαγγελματικές της προοπτικές ήδη από την παιδική της ηλικία, όπως επιχειρήθηκε να δείχθεί, συγκρατούσαν τις δυνατότητες ανέλιξής της, πλην όμως δεν στάθηκαν ικανοί να την αποκλείσουν εντελώς από τη δυνατότητα δραστηριοποίησης της στους περισσότερους από τους επαγγελματικούς τομείς της εποχής. Ακολούθως και στα επαγγέλματα εκείνα που παρουσίαζαν συντεχνιακή οργάνωση, η ανδροκρατούμενη φύση αυτής τα καθιστούσε ακόμα πιο αφιλόξενα από το συνηθισμένο για την ανάπτυξη της γυναικείας επαγγελματικότητας. Και εδώ, ωστόσο, μπορούν να βρεθούν οι περιπτώσεις εκείνες των γυναικών οι οποίες δραστηριοποιήθηκαν σχεδόν σε όλα τα συντεχνιακά επαγγέλματα.

Ένα πολύ κατάλληλο πεδίο ανάδειξης της ενεργούς γυναικείας παρουσίας εντός των επαγγελματικών συντεχνιών στην Αγγλία του ύστερου Μεσαίωνα, είναι δυνατόν να αναζητηθεί στο χώρο της παραγωγής ζήθου για προώθηση στην αγορά. Ο τομέας αυτός παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για το συγκεκριμένο θέμα γιατί εκτός μίας ισχυρής και εξαιρετικά δυναμικής γυναικείας παρουσίας την οποία έχει να επιδείξει στους κόλπους του, αποτελεί και εξαιρετικό παράδειγμα για την σκιαγράφηση του ρόλου που οι γυναίκες έπαιζαν εντός των επαγγελματικών συντεχνιών συνολικά και του τρόπου με τον οποίο μεταβλήθηκε με την πάροδο του χρόνου, όντας εξαρτώμενος από τις γενικότερες αλλαγές που σημειώθηκαν στο κόσμο της εργασίας και της οικονομίας.

Για αρχή, οι λόγοι που καθιστούσαν τόσο αξιοσημείωτη την ενασχόληση με τη παραγωγή μύρας για τα μεσαιωνικά χρόνια, πρέπει αν μη τι άλλο να αναζητηθούν στις ιδιαίτερες ιστορικές συνθήκες που χαρακτήριζαν την εν λόγω εποχή. Η κατανάλωση μύρας στη

⁹⁸ B. H. Hanawalt, *ό.π.*, σ. 44.

σύγχρονη εποχή γίνεται για την γεύση της και για την αίσθηση ευφορίας που το περιεχόμενο αλκοόλ της επιφέρει. Αντ' αυτού, στην Αγγλία του ύστερου Μεσαίωνα και της πρώιμης νεοτερικότητας η μύρα γνώριζε ακόμα πιο ευρεία κατανάλωση σε σχέση με το σήμερα, καθώς αυτή αποτελούσε ένα ρόφημα που καταναλωνόταν σχεδόν από όλους και με συνεχή ρυθμό. Ο μεσαιωνικός άνθρωπος αναμφίβολα μπορούσε και αυτός να εκτιμήσει την αξία μιας καλής αλκοολούχας μύρας, ωστόσο για αυτόν δεν αποτελούσε μόνο πηγή απόλαυσης αλλά και βασικό συστατικό της καθημερινής του διαίτας. Πολύ μεγάλες ποσότητες μύρας καταναλώνονταν ως απάντηση στην ακαταλληλότητα, απουσία ή και βλαπτικότητα που χαρακτήριζαν τα ροφήματα που γενικά ήταν διαθέσιμα προς κατανάλωση. Σε έναν κόσμο πολύ διαφορετικό από τον σημερινό, όπου το νερό συχνά ήταν μολυσμένο, το γάλα μετατρεπόταν σε τυρί και βούτυρο και το κρασί ήταν απλησίαστο για τον απλό λαό, η μύρα αποδείχτηκε η πιο εύκολη και ασφαλής λύση σε αυτό το τρέχον και μαζικό πρόβλημα. Οι κάτοικοι της Αγγλίας κατανάλωναν και αυτοί μύρα σε πολύ μεγάλες ποσότητες. Ο βασιλιάς της Αγγλίας, Εδουάρδος ο Α΄, έπρεπε να προμηθεύει τους στρατιώτες του με ένα γαλόνι μύρας ανά μέρα, και η δοσολογία αυτή φαίνεται να είναι συνηθισμένη και έξω από το πεδίο της μάχης αφού εμφανίζεται σε καταγραφές νοικοκυριών, σε μοναστικούς καταλόγους σίτισης, ακόμα και στις παροχές των νοσοκομείων προς τους φτωχούς τους τρόφιμους. Ασφαλώς, οι πολύ φτωχοί αναγκάζονταν εκτός των άλλων να στερηθούν και αυτή τη κοινή μύρα, οι περισσότεροι αγρότες και εργάτες ωστόσο φαίνεται πως την κατανάλωναν σε συχνή βάση.⁹⁹

Η κατανάλωση μύρας σε τέτοιο μαζικό και καθολικό επίπεδο μόνο από την παραγωγή της σε έναν αντίστοιχο βαθμό μπορούσε να ικανοποιηθεί. Εάν ολόκληρος ο πληθυσμός της Αγγλίας έπινε ένα τέταρτο του γαλονιού σε μύρα κάθε μέρα, περισσότερα από 17 εκατομμύρια βαρέλια με αυτή θα έπρεπε να παραχθούν κάθε μέρα. Στις αρχές του 14^{ου} αιώνα, η παραγωγή μύρας ήταν μια σχετικά απλή διαδικασία που δεν απαιτούσε τη χρήση εξειδικευμένων γνώσεων και εργαλείων. Ως αποτέλεσμα αυτής της μη απαιτητικότητας που την χαρακτήριζε, η παραγωγή μύρας κατέληξε να βασίζεται στην εμπλοκή χιλιάδων ανεξάρτητων μικροπαραγωγών και όχι στη παρουσία ενός εξειδικευμένου και οργανωμένου κλάδου παραγωγής μύρας. Η μεσαιωνική παραγωγή και κατανάλωση της μύρας παρόλη τη μαζικότητα που την χαρακτήριζε λόγω του βασικού ρόλου που το αγαθό αυτό είχε για τη ζωή του μεσαιωνικού ανθρώπου, ήταν δυσανάλογη ως προς την εμβέλεια σε σχέση με τη μέθοδο

⁹⁹ Judith Bennett, *Ale, Beer, and Brewsters in England. Women's Work in a Changing World, 1300-1600*, Οξφόρδη, Oxford University Press, 1996, σ. 16-17.

παρασκευής της. Η ενασχόληση με την παραγωγή μύρας ήταν μία διαδικασία περιστασιακή, μικρής εμβέλειας και αποσπασματική.¹⁰⁰

Αυτή η περιφερειακή διάσταση που η παραγωγή μύρας έλαβε από την αρχή ευνόησε την αναπόφευκτη σύμπλευση της με την κατηγορία εκείνη του πληθυσμού που εξ ορισμού είχε τεθεί από την μεσαιωνική κοινωνία στο περιθώριο: τις γυναίκες. Στις αρχές του 14^{ου} αιώνα τουλάχιστον, ο τομέας παραγωγής μύρας ήταν στη κυριολεξία γυναικοκρατούμενος. Ασφαλώς και οι άντρες συμμετείχαν στη κατασκευή και προώθηση της μύρας. Ωστόσο λίγοι ήταν αυτοί που δραστηριοποιούνταν στο χώρο εντελώς μόνοι, αφού συνήθως συνεργάζονταν με κάποια γυναίκα. Ιδίως την περίοδο πριν την εμφάνιση της επιδημίας πανώλης στην Αγγλία, το μεγαλύτερο ποσοστό στην παραγωγή της μύρας, είτε αυτή προοριζόταν για οικιακή είτε για εμπορική χρήση, προερχόταν από γυναικεία χέρια. Πως εξάγεται αυτό το συμπέρασμα; Εφόσον η παρασκευή μύρας ήταν μία ασχολία μικρής εμβέλειας και σχετικά απλή, που μπορούσε να υλοποιηθεί εντός των πλαισίων του νοικοκυριού, εκτός από την κύρια παρουσία της γυναίκας, αναμφίβολα συμπεριελάμβανε και την εμπλοκή ολόκληρης της οικογένειας. Σύζυγοι, παιδιά και υπηρετικό προσωπικό ήταν υπεύθυνοι για την απόκτηση προμηθειών και νερού, τη συλλογή καυσόξυλων, την παρακολούθηση της φωτιάς, τη παροχή συμβουλών για τη γεύση και τα βότανα, την προσέλκυση πελατών, την ποσοτική μέτρηση του προϊόντος και τη συλλογή των εσόδων. Απ' ότι φαίνεται, όμως, το βάρος της διαχείρισης και του συντονισμού όλων αυτών των επιμέρους καθηκόντων είχε εναποτεθεί στους ώμους των γυναικών. Μαρτυρίες ιδιωτικής προέλευσης που να συνηγορούν σε αυτή την κατανομή εργασίας και την ηγετική αυτή θέση που η γυναίκα είχε αποκτήσει στο χώρο δεν σώζονται, ωστόσο σε δημόσιους καταλόγους αφήνεται να εννοηθεί πως η παραγωγή μύρας ήταν αποκλειστικά γυναικεία υπόθεση. Για παράδειγμα, σε διάφορες τελωνειακές απογραφές ο όρος *femina* ή άλλοι παρεμφερείς όροι χρησιμοποιούνται με καταχρηστικό τρόπο αντί του παραγωγού μύρας, οδηγώντας στο συμπέρασμα πως για τους ανθρώπους της εποχής η γυναίκα και η ζυθοποιία ήταν σχεδόν ταυτόσημες. Η καταχώρηση του Domesday book για το Hereford αποπνέει και αυτή την ίδια εντύπωση, αφού και εδώ αυτό που υπονοείται είναι ότι η κατασκευή της μύρας συντελείτο μόνο από γυναίκες. Αυτά δεν είναι μεμονωμένα τεκμήρια, καθώς και διατάγματα του 13^{ου} αιώνα που περιείχαν κανονισμούς για την οργάνωση του εμπορίου μύρας, πολλές φορές εκλάμβαναν τους παραγωγούς της ως αποκλειστικά γένους θηλυκού.¹⁰¹

¹⁰⁰ Judith Bennett, *ό.π.*, σ. 17-18.

¹⁰¹ Judith Bennett, *ό.π.*, σ. 24-26.

Ο τομέας της παραγωγής μεσαιωνικής μύρας, ένας χώρος τα κυριότερα χαρακτηριστικά του οποίου ήταν η μικρή κλίμακα, οι χαμηλές επενδύσεις, το εξίσου χαμηλό προσδόκιμο κέρδους, και η μη απαίτηση εξειδικευμένων γνώσεων και πρακτικών, μπορούσε να αποδειχθεί ιδιαίτερα πρόσφορος για την ικανοποίηση των άμεσων οικονομικών αναγκών των παντρεμένων γυναικών. Η γρήγορη αλλοίωση και δύσκολη μεταφορά που χαρακτηρίζουν τη μύρα ως αγαθό, την καθιστούσαν ακατάλληλη για επιχειρήσεις μεγάλης κλίμακας και με κεντρική οργάνωση. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα, την δημιουργία ενός ευκαιριακού κλίματος που μπορούσε να επιτρέψει στις γυναίκες την ενασχόληση τους με τη δημιουργία μύρας και την επαγγελματική διάθεσή της σε ρυθμούς λιγότερο εντατικούς και μαζικούς, ωστόσο εξίσου ανταγωνιστικούς και προσοδοφόρους. Επιπλέον, η παραγωγή μύρας απαιτούσε δεξιότητες, εργαλεία και εγκαταστάσεις οι οποίες τουλάχιστον για τα δεδομένα της εποχής μπορούν να χαρακτηρισθούν ως εφόδια υλικής και γνωσιακής φύσεως αποκλειστικά γυναικεία. Σύν αυτά, η συγκεκριμένη εργασία δεν απαιτούσε συνεχή ενασχόληση ή συστηματική αφιέρωση χρηματικών πόρων και χρόνου για την εξοικείωση με αυτήν, αποτελώντας για τις γυναίκες μία φθηνή, γρήγορη και ευλύγιστη πηγή εισοδήματος, ιδανική δε να συνδυαστεί και με άλλα καθήκοντα και υποχρεώσεις που σίγουρα εκείνες διέθεταν κατά τη διεύθυνση του νοικοκυριού. Ήταν ο συνδυασμός όλων αυτών των παραπάνω συνθηκών, που εντοπίζονταν αφενός στο τομέα της μεσαιωνικής παραγωγής μύρας, αφετέρου στο χώρο της εργασίας γενικότερα, καθώς και αυτών που ίσχυαν για το σύνολο της μεσαιωνικής κοινωνίας, που δημιούργησε την εξαιρετική εκείνη συγκυρία που επέτρεψε στις γυναίκες να ταυτιστούν τόσο χαρακτηριστικά με αυτόν τον επαγγελματικό κλάδο. Αυτό συνέβη εν μέρει επειδή όπως ειπώθηκε η βασική απουσία αυστηρά επαγγελματικής οργάνωσης που χαρακτήριζε την παρασκευή μύρας δημιούργησε μία διέξοδο για τη μεσαιωνική γυναίκα που συστηματικά αποκλειόταν από τις επίσημες και ανδροκρατούμενες εργασιακές δομές. Ο τρόπος αλλαγής των όρων υπό τους οποίους το γυναικείο στοιχείο δραστηριοποιούταν στη παραγωγή μύρας, φάνηκε όταν αργότερα ο συγκεκριμένος τομέας εισήλθε στη φάση της αυστηρότερης επαγγελματικής οργάνωσης, με προεξάρχουσες τις επαγγελματικές συντεχνίες. Η μετάβαση αυτή από μία κατάσταση ανοργάνωτης, σχεδόν ερασιτεχνικής ενασχόλησης και με μία περιστασιακή πηγή εσόδων, σε ένα επάγγελμα αυστηρά οργανωμένο και προσανατολισμένο στη μαζική αγορά, είναι ιδιαίτερα ενδεικτική για την ευρύτερη θέση που ο οργανωμένος πληθυσμός της μεσαιωνικής εργασίας επιφύλασσε για τη γυναίκα, με τις συντεχνίες ως αιχμή

του δόρατος, καθώς και για την συνολικότερη εξέλιξη αυτής ως αντίδραση στις γενικότερες αλλαγές που ο τομέας της εργασίας γνώρισε την εποχή εκείνη.¹⁰²

Στις αρχές του 15^{ου} αιώνα, το 1406 συγκεκριμένα, έλαβε χώρα ένα γεγονός που αφενός έμελλε στην πορεία να παίζει καταλυτικό ρόλο στην εξέλιξη του κλάδου της παραγωγής μύρας και στην συνολική διαμόρφωση αυτού, και αφετέρου αντανακλούσε την εμφάνιση και ενεργοποίηση διαδικασιών που ήδη άρχισαν να μεταβάλλουν την μεσαιωνική κοινωνία. Αυτό που συνέβη ήταν η απόφαση από μεριάς των αρχών της πόλης του Λονδίνου, να προβούν στην παραχώρηση της άδειας στο «μυστήριο»(*mystery*) των ζυθοποιών, ώστε να μπορεί να επιβλέπει όλες αυτές τις διαφορετικές κατηγορίες ανθρώπων που ασχολούνταν με την παραγωγή μύρας και την εμπορική προώθηση αυτής, από τους κλασικούς ζυθοποιούς μέχρι τους μάγειρες, τους φουρνάρηδες, τους πανδοχείς και τους πλανόδιους πωλητές. Αυτό που παρατηρείται εδώ, είναι η δημιουργία μίας κλασικής επαγγελματικής συντεχνίας, μέσω της παραχώρησης σε αυτήν ευρύτατων δικαιοδοσιών από την κεντρική εξουσία, και της απόκτησης όλων εκείνων των λειτουργιών που χαρακτήριζαν τις ενώσεις αυτού του είδους, κυρίως της δυνατότητας να ελέγχει και να οργανώνει τον οικείο επαγγελματικό της κλάδο. Οι ελεγκτικές και γενικότερες εποπτικές λειτουργίες της συντεχνίας επί αυτού του ευρέος και άμορφου χώρου της παραγωγής μύρας ενισχύθηκαν περαιτέρω μέχρι και την τελική απόκτηση το 1438 της βασιλικής αναγνώρισης. Αυτή τη καθιστούσε μία επίσημα αναγνωρισμένη επαγγελματική οργάνωση σε ολόκληρο το βασίλειο και προνομιακό και ισότιμο συνομιλητή με τις αρχές του Λονδίνου σε θέματα που είχαν να κάνουν με το εμπόριο μύρας όπως τις τιμές, την επίβλεψη, την ποιότητα, τα ποσοτικά μέτρα και τα συναφή. Ασφαλώς η οργάνωση του κλάδου της ζυθοποιίας σε επίπεδο συντεχνίας δεν μπορεί παρά να είναι ενδεικτική της εμφανούς στροφής που αυτός έλαβε από μία κατάσταση ευκαιριακής και ερασιτεχνικής απασχόλησης με μικρή παρουσία στην αγορά, σε έναν εμπορικό κλάδο οργανωμένο και ελεγχόμενο από μεγάλες επιχειρηματικές μονάδες, με εξειδικευμένο και συστηματικό τρόπο παραγωγής που απευθυνόταν σε μία συνεχώς διογκούμενη μαζική αγορά. Η μεταμόρφωση αυτή άρχισε να παρατηρείται από τον καιρό της εμφάνισης του «Μαύρου Θανάτου» στην Αγγλία και μετά.¹⁰³

Στο Λονδίνο και αλλού, οι συντεχνίες της ζυθοποιίας αλλά και γενικότερα, δεν προχώρησαν στην ένταξη στους κόλπους τους όλων των επαγγελματιών που ασχολούνταν με την προώθηση της μύρας. Πρέπει να υπενθυμιστεί ότι οι επαγγελματικές συντεχνίες, οι εμπορικές ασφαλώς

¹⁰² Judith Bennett, *ό.π.*, σ. 33-35.

¹⁰³ Judith Bennett, *ό.π.*, σ. 62.

αλλά και οι τεχνικές, αποτελούσαν συσσωματώσεις που συγκέντρωναν στις τάξεις τους όλα εκείνα τα μέλη της μεσαιωνικής κοινωνίας που είχαν αναδειχθεί σε ελίτ του εργασιακού πλήθους. Η συμμετοχή σε μια συντεχνία κατόπιν, υποσχόταν την περαιτέρω απόκτηση εξουσιών που ενίσχυαν περαιτέρω την ελίτ που την απάρτιζε καθώς και την θωράκιση αυτών των προνομίων από λοιπούς διεκδικητές που αποκλείονταν από αυτή. Ο γυναικείος πληθυσμός, κινούμενος στις παρυφές της εργασιακής διαδικασίας, βρισκόταν στον αντίποδα των ελίτ, που ο συντεχνιακός κόσμος έτεινε να προσελκύει. Διόλου παράξενο είναι επομένως το γεγονός ότι ανάμεσα σε αυτούς που αποκλείονταν από τις συντεχνίες των ζυθοποιών βρισκόταν και ο γυναικείος πληθυσμός. Από όλους τους παραγωγούς μύρας που εντοπίζονται στους καταλόγους τους οποίους οι αρχές του Λονδίνου συνέταξαν, οι μισές τουλάχιστον από τις γυναίκες δεν συνδέονταν με απολύτως κανένα τρόπο με τη συντεχνία, ένα ποσοστό πολύ υψηλότερο από αυτό που ίσχυε για τους άνδρες παραγωγούς, οπότε και μόνο ένας στους τέσσερις δεν είχε κάποια συντεχνιακή σχέση. Οι συντεχνίες στόχευαν να μετατραπούν σε προνομιακούς έως και αποκλειστικούς χώρους άσκησης των αντίστοιχων επαγγελματιών τους, αποκλείοντας παράλληλα την άσκηση τους σε όλους εκείνους που εξαρχής απαγόρευαν να εντάξουν στο δυναμικό τους. Οι ανύπαντρες γυναίκες και οι χήρες(εκτός από εκείνες που ήταν χήρες μελών συντεχνίας) βρέθηκαν στο επίκεντρο της πολιτικής αποκλεισμού που προωθούσαν. Στη πόλη του Chester, η συντεχνία των ζυθοποιών επιχείρησε να μονοπωλήσει την άσκηση του επαγγέλματος βλάπτοντας τις χήρες και τους φτωχούς πολίτες που αποκόμιζαν ένα μικρό εισόδημα από την ενασχόληση τους με αυτό. Στην Οξφόρδη, η συντεχνία περιόρισε πολύ το δικαίωμα στις χήρες να δραστηριοποιούνται εντός αυτής, ενώ απαγόρευε επίσης στις γυναίκες να παραδίδουν αυτές οι ίδιες τη παραγόμενη μύρα στους πελάτες. Σε όλες σχεδόν τις αγγλικές συντεχνίες που ειδικεύονταν στη παραγωγή μύρας, η συμμετοχή ήταν σε συντριπτικό βαθμό γένους αρσενικού ή αφορούσε έναν πολύ μικρό αριθμό γυναικών, παρόλο που ο συγκεκριμένος επαγγελματικός χώρος διέθετε ισχυρό γυναικείο χαρακτήρα. Ο αποκλεισμός των γυναικών ζυθοποιών από την εν λόγω ασχολία, στον οποίο προέβησαν οι συντεχνίες του κλάδου, είναι κάτι παραπάνω από εμφανές. Κοντολογίς, στην Αγγλία του 16^{ου} αιώνα, οι περισσότερες συντεχνίες στο χώρο της παραγωγής μύρας, αλλά και γενικότερα, ήταν αναμφισβήτητα οργανώσεις από άνδρες και για άνδρες.¹⁰⁴

Στο Λονδίνο των αρχών του 15^{ου} αιώνα ωστόσο, οι γυναίκες, και ιδίως όσες εξ αυτών ήταν συζευγμένες, ήταν πολύ ενεργές ως μέλη της πρώτης συντεχνίας ανά την επικράτεια που ανέλαβε να οργανώσει τη παραγωγή και το εμπόριο μύρας. Πράγματι, οι γυναίκες

¹⁰⁴ Judith Bennett, *ό.π.*, σ. 63-64.

αποτελούσαν περίπου το ένα τρίτο των συνολικών μελών της συγκεκριμένης συντεχνίας. Έχοντας ορίσει συνδρομή για την είσοδο και την παραμονή σε αυτή, η συντεχνία των ζυθοποιών του Λονδίνου δεχόταν μεγάλους αριθμούς χηρών, ανύπαντρων γυναικών και συζύγων, συνιστώντας η ίδια μοναδικό παράδειγμα για τις συντεχνιακές πρακτικές της πόλης.¹⁰⁵

Ποιες ήταν αυτές οι γυναίκες που δραστηριοποιούνταν στη λονδρέζικη συντεχνία των ζυθοποιών; Ορισμένες από αυτές ήταν εντελώς ανεξάρτητες: χήρες, μόνες γυναίκες και ορισμένες σύζυγοι που, ωστόσο, είχαν αυτόνομη συντεχνιακή παρουσία, καθώς ασκούσαν διακριτό επάγγελμα από εκείνο των συζύγων τους. Ωστόσο, οι περισσότερες οικιακές μονάδες παραγωγής μύρας που συμμετείχαν στη συντεχνία, διευθύνονταν από κοινού από ένα ζευγάρι. Το 1422 συγκεκριμένα, περισσότερες από τις μισές εισφορές που κατατέθηκαν για τη συμμετοχή στη συντεχνία προέρχονταν από τέτοια νοικοκυριά και συντάσσονταν από κοινού και από τους δύο συμβαλλόμενους παραγωγούς μύρας. Απ' ότι εξάγεται επίσης από τα διαθέσιμα στοιχεία, φαίνεται πως αυτές οι οικογενειακές μονάδες ήταν και οι πιο οικονομικά εύρωστες στο χώρο. Μπορεί ορισμένες γυναίκες ή και άνδρες να αποφάσισαν να εμπλακούν μόνοι τους, ωστόσο, το εμπόριο μύρας στο Λονδίνο των αρχών του 15^{ου} αιώνα ήταν αναμφίβολα οικογενειακή υπόθεση.¹⁰⁶

Περίπου το 20% των περιπτώσεων που αφορούσαν την κατάθεση εισφορών στη συντεχνία από κοινού από ένα ζεύγος, φαίνεται πως είχαν να κάνουν με γυναίκες που ασκούσαν το επάγγελμα της κατασκευής και πώλησης μύρας ανεξάρτητα από τους συζύγους τους. Οι γυναίκες αυτές που σίγουρα μπορούσαν να στηριχθούν στην οικονομική και προσωπική ενίσχυση των συζύγων τους, αν μη τι άλλο αποτελούν φαινό παράδειγμα ανεξάρτητης και επιτυχούς εμπορικής δραστηριότητας που περιελάμβανε την οργάνωση πολλών επιμέρους παραγωγικών καθηκόντων αλλά και την τελική προώθηση του προϊόντος στην αγορά με πλήρεις ανταγωνιστικούς όρους. Όλα αυτά και πάλι, ωστόσο, δεν φάνταζαν αρκετά για επιτρέψουν την είσοδο των γυναικών στη συντεχνία των ζυθοποιών σε εντελώς ισότιμη βάση με αυτή των ανδρών. Οι άνδρες τους ήταν πλήρη μέλη της συντεχνίας, απολαμβάνοντας όλα τα προνόμια που η συμμετοχή σε αυτή προσέφερε, ενώ οι σύζυγοί τους από την άλλη δεν ήταν μέλη με πλήρη δικαιώματα, έχοντας πρόσβαση μόνο σε έναν περιορισμένο αριθμό από τις ευκαιρίες που η συντεχνία προσέφερε. Η εστίαση στη συγκεκριμένη συντεχνία και στις διαφορετικές εμπειρίες που οι γυναίκες και οι άνδρες λάμβαναν εντός αυτής, έχει πολλά να

¹⁰⁵ Judith Bennett, *ό.π.*, σ. 64.

¹⁰⁶ Judith Bennett, *ό.π.*, σ. 66.

φανερώσει για το πώς αυτές αντιμετωπίστηκαν από τις επαγγελματικές συντεχνίες γενικότερα.¹⁰⁷

Για έναν νεαρό άντρα ο οποίος εκκινούσε τη καριέρα του ως ζυθοποιός, η εν λόγω συντεχνία προσέφερε ένα σύνολο πολύ ξεκάθαρων και έντονα ιεραρχημένων ευκαιριών. Όταν αυτός ολοκλήρωνε την κοπιαστική και χρονοβόρα διαδικασία της μαθητείας, και αφού πλήρωνε ένα αντίτιμο, αποκτούσε την ελευθερία της πόλης αλλά και της συντεχνίας, και έτσι αφενός γινόταν ελεύθερος πολίτης, και αφετέρου μπορούσε να ασκήσει ελεύθερα το επάγγελμα του ζυθοποιού, καθώς και να φορέσει την επίσημη ενδυμασία της συντεχνίας που πιστοποιούσε αυτή τη δυνατότητα. Ακόμα και έτσι ωστόσο, έστω και όντας ελεύθερο και αναγνωρισμένο μέλος της συντεχνίας, το πιο πιθανόν ήταν ο νέος επαγγελματίας να συνεχίζει να εργάζεται για άλλους ως εξειδικευμένος τεχνίτης και εφόσον παντρευόταν και δημιουργούσε το δικό του παρασκευαστήριο μύρας βασιζόμενο στο οικογενειακό παραγωγικό μοντέλο, να μπορέσει να ανέλθει στην συντεχνιακή ιεραρχία. Από εδώ και πέρα, και καταβάλλοντας πάλι ένα αντίτιμο μπορούσε να εισέλθει στην αδελφότητα των ζυθοποιών. Η είσοδος στην αδελφότητα συνοδευόταν από την υποχρέωση για καταβολή ετήσιας συνδρομής αλλά παράλληλα και με το δικαίωμα συμμετοχής στο ετήσιο δείπνο της συντεχνίας. Ορισμένοι πολύ επιτυχημένοι άντρες ζυθοποιοί μπορούσαν να προσβλέπουν στην περαιτέρω ανέλιξη τους, με το να γίνονται δεκτοί να συμμετέχουν στα ειδικά γεύματα που παρατίθενταν για τους πιο «ευγενείς» της συντεχνίας και αποκτώντας το δικαίωμα της εκλογής τους σε συντεχνιακά αξιώματα. Η ανέλιξη ενός νεαρού άνδρα ζυθοποιού εντός της συντεχνίας γνώριζε επί της ουσίας τρία επίπεδα: α) το πρώτο που χαρακτηριζόταν από την ελευθερία της συντεχνιακής απασχόλησης και επίδειξης των επίσημων διακριτικών της, β) το δεύτερο που αφορούσε όσους εισέρχονταν στην αδελφότητα των συντεχνιακών μελών και γ) το τελευταίο που περιλάμβανε τη συμμετοχή στη διοίκηση της συντεχνίας. Αντίστοιχα, για μια νεαρή γυναίκα με την ίδια αφετηρία, η κατάσταση και οι προοπτικές της φάνταζαν πολύ διαφορετικές ενώ επί της ουσίας μόνο το δεύτερο επίπεδο συντεχνιακής ανέλιξης μπορούσε να καταστεί προσιτό για αυτή(και αυτό εν μέρει).¹⁰⁸

Εκτός μερικών πολύ ελαχίστων εξαιρέσεων, το πρώτο στάδιο ήταν αποκλεισμένο για τις γυναίκες, πιθανότατα επειδή η απόκτηση της ελευθερίας της πόλης και η επίδειξη των επίσημων διακριτικών της συντεχνίας συνδέονταν τόσο στενά με την κατοχή αξιωμάτων, την συμμετοχή στο δημόσιο βίο και την άσκηση πολιτικής εξουσίας. Η συντεχνία ποτέ δεν

¹⁰⁷ Judith Bennett, *ό.π.*, σ. 67.

¹⁰⁸ Judith Bennett, *ό.π.*, σ. 67-68.

επιδίωξε να παρέχει την ελευθερία της πόλης στις γυναίκες που φιλοξενούσε. Από τα 24 άτομα που απέκτησαν την αστική ελευθερία μέσω της συντεχνίας ανάμεσα στο 1419 και το 1421, κανένα από αυτά δεν ήταν γένους θηλυκού. Αν και υπάρχει μία περίπτωση γυναίκας ζυθοποιού που αυτοπροσδιοριζόταν ως «ελεύθερη γυναίκα» της πόλης, η ιδιότητά της αυτή προερχόταν από τη χηρεία της και όχι από τη συντεχνία.¹⁰⁹

Ομοίως, η δημόσια διακήρυξη του ανήκειν σε έναν τόσο σημαντικό οργανισμό όπως μία συντεχνία, όπως αυτή κατέστη πιο ρητή και σαφής με την άδεια της ένδυσης με τα διακριτικά της συντεχνίας, σπάνια υιοθετούνταν από τις γυναίκες, ανεξαρτήτου συζυγικής κατάστασης. Με το να φορούν τα επίσημα διακριτικά, οι ζυθοποιοί δήλωναν τον ιδιαίτερο δεσμό και την αλληλεγγύη τους με τη συντεχνία, ενώ αυτά φέρονταν στις κηδείες των συντεχνιακών μελών, αλλά και κατά τη διάρκεια των διαφόρων υποχρεώσεων, συντεχνιακών αλλά και αστικών γενικότερα, που η συντεχνία διέθετε. Παρόλο που οι κανόνες για το ποιος μπορούσε να φορέσει τα διακριτικά της συντεχνίας δεν ορίζονταν ξεκάθαρα, από την πρακτική που ακολουθούταν ωστόσο, φαίνεται ότι μόνο οι άνδρες μπορούσαν να τα φέρουν και αυτό μόνο, όταν αποκτούσαν την ελευθερία της συντεχνίας. Μόνο λίγες γυναίκες μαρτυρούνται να φέρουν τα διακριτικά: έξι από το 1418 μέχρι την επόμενη χρονιά, καμία το έτος 1420 με 1421 και άλλες λίγες τα υπόλοιπα χρόνια. Ποιες ήταν αυτές οι γυναίκες, που συμπεριλαμβάνονταν μεταξύ των εκατοντάδων ανδρών που μπορούσαν να φέρουν τα διακριτικά; Σε ορισμένες περιπτώσεις δεν φαίνεται να σημειώνεται κάτι ασυνήθιστο όσον αφορά αυτές τις ξεχωριστές γυναίκες. Αντιθέτως, πρόκειται για συνηθισμένες γυναίκες που μαζί με τους συζύγους τους πλήρωναν την ετήσια συνδρομή. Κάποιες άλλες φορές ωστόσο, συναντώνται αυτά τα εξαιρετικά παραδείγματα γυναικών που διέθεταν συνεχή και ανεξάρτητη παρουσία στη συντεχνία και οι οποίες συνήθως ήταν ιδιοκτήτριες και διαχειρίστριες των δικών τους ζυθοποιείων.¹¹⁰

Το δεύτερο στάδιο το οποίο η συντεχνιακή ανέλιξη επιφύλασσε στους άνδρες-η είσοδος στην αδελφότητα, η ετήσια συνδρομή και η συμμετοχή στα επίσημα δείπνα- ήταν πιο προσιτό για τις γυναίκες. Οι γυναίκες σπάνια κατέβαλλαν χωριστό κόμιστρο εισόδου, υπήρχαν όμως και κάποια τέτοια σχετικά παραδείγματα: η Joan Scot εισήλθε στην αδελφότητα το 1421, η Gillian Scot και η Joan Sturmyn το 1429 και το 1430 αντίστοιχα. Αλλά γενικά η είσοδος στο δεύτερο στάδιο, εκείνο της εισόδου στην αδελφότητα της συντεχνίας, είχε να κάνει όχι τόσο με ανεξάρτητα μέλη, όσο με νοικοκυριά. Σε αυτές τις περιπτώσεις, που ήταν και οι πιο

¹⁰⁹ Judith Bennett, *ό.π.*, σ. 68.

¹¹⁰ Judith Bennett, *ό.π.*, σ. 68-69.

διαδεδομένες, σημειωνόταν η είσοδος ενός παρασκευαστηρίου στη συντεχνία, και απ' ότι φαίνεται από τα δηλωθέντα ονόματα, αυτό διοικούνταν από κοινού από παντρεμένα ζευγάρια. Γυναίκες όπως η Gilian Scot που μάλλον ήταν μόνη γυναίκα και η Joan Sturmyh, ο σύζυγος της οποίας ήταν ράφτης, ήταν ασυνήθιστα περιστατικά. Οι περισσότερες από αυτές εισέρχονταν στην αδελφότητα μαζί με τους συζύγους τους.¹¹¹

Η είσοδος στην αδελφότητα της συντεχνίας των ζυθοποιών του Λονδίνου, έθετε ως υποχρεωτικό όρο την καταβολή ετήσιας συνδρομής. Οι γυναίκες ήταν και αυτές υποχρεωμένες να τηρούν την ίδια υποχρέωση και όπως ειπώθηκε ένα μεγάλο ποσοστό από το συνολικό ποσό που καταβαλλόταν από τα συντεχνιακά μέλη είχε γυναικεία προέλευση, αφού τη δεκαετία του 1420 ένας στους τρεις συμμετέχοντες στη συντεχνία ήταν γυναίκα. Με την είσοδο στην αδελφότητα, εκτός από την υποχρέωση της συνδρομής, τα συντεχνιακά μέλη αποκτούσαν και το δικαίωμα συμμετοχής στο ετήσιο δείπνο της συντεχνίας, ένα σημαντικό γεγονός της συντεχνιακής ζωής στο οποίο μπορούσαν να πάρουν μέρος οι εκπρόσωποι και των δύο φύλων. Το 1421, 155 άτομα κλήθηκαν στο ετήσιο γεύμα, 36 γυναικών συμπεριλαμβανομένων που προσήλθαν με τους συζύγους τους καθώς και άλλες 6 που παρουσιάστηκαν μόνες τους. το ετήσιο αυτό δείπνο, αποκαλούμενο «το Δείπνο μας» στα αρχεία, συνήθως συμπεριελάμβανε κατανάλωση φαγητού, μουσική και δραματουργική ψυχαγωγία και την διεξαγωγή ορισμένων επιχειρηματικών συζητήσεων. Ορισμένες διεργασίες πολιτικής φύσεως ήταν και αυτές παρούσες, όπως εκλογές για τα αξιώματα της συντεχνίας και αποφάσεις για πολιτικές που η συντεχνία έπρεπε να ακολουθήσει. Εφόσον οι γυναίκες δεν μπορούσαν να εκλεγούν σε κάποιο συντεχνιακό αξίωμα, ούτε να αποκτήσουν πολιτική ελευθερία μέσω της συντεχνίας, είναι πολύ πιθανόν πως δεν συμμετείχαν στις πολιτικές συζητήσεις και διαδικασίες που λάμβαναν χώρα σε αυτά τα δείπνα. Είναι δε πολύ πιθανό, ότι οι γυναίκες δειπνούσαν σε χωριστά δωμάτια από τους άνδρες. Όπως και να έχει, οι γυναίκες, αν και παρούσες σε αυτά τα δείπνα, δεν παρίσταντο τόσο συχνά όσο οι άνδρες. Παρόλο που αποτελούσαν το ένα τρίτο των μελών της συντεχνίας των ζυθοποιών, στο ετήσιο δείπνο, ωστόσο, αποτελούσαν μόνο το ένα τέταρτο των παρευρισκόμενων. Οι μόνες γυναίκες και χήρες απουσίαζαν σχεδόν ολικά, κάτι που ήταν πολύ σύνηθες και για τις παντρεμένες γυναίκες. Αυτή η αυξημένη αποχή των γυναικών από το συγκεκριμένο δείπνο και όλες εκείνες τις πολιτικές λειτουργίες που αυτό συμπεριελάμβανε και ενίσχυε συμβολικά, είναι εξόχως ενδεικτική και του αντίστοιχου εξοβελισμού τους από τη πολιτική σφαίρα και το χώρο της εξουσίας γενικότερα.¹¹²

¹¹¹ Judith Bennett, *ό.π.*, σ. 69.

¹¹² Judith Bennett, *ό.π.*, σ. 69-70.

Το τρίτο και τελευταίο επίπεδο στην ιεραρχία της συντεχνίας, εκείνο το οποίο είχε να κάνει με τη συμμετοχή στις πολιτικές λειτουργίες της συντεχνίας, ήταν ολοκληρωτικά κλειστό έναντι των γυναικείων της μελών. Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1420, η συντεχνία διοικούνταν από τέσσερις μάστορες, η θητεία των οποίων διαρκούσε δύο έτη. Το 1429, η διάρκεια της θητείας μειώθηκε στο ένα έτος ούτως ώστε περισσότερα και πιο νέα μέλη να γευτούν τα προνόμια και το κύρος που η κατοχή την εν λόγω θέσης προσέφερε. Και όμως, καμία γυναίκα δεν εμφανίζεται να υπηρετεί σε αυτή τη διοικητική θέση. Σαν να μην αρκούσε αυτό, έκδηλη είναι η τάση για τις γυναίκες να μην συμμετέχουν γενικότερα στη λήψη των αποφάσεων που είχαν να κάνουν με τις γενικότερες πολιτικές που έπρεπε να χαράξει η συντεχνία, μιας και το 1388 μία αναφορά φαίνεται να ορίζει σαφώς πως η συντεχνία των ζυθοποιών ψήφισε κάποιους νέους κανονισμούς με τη σύμφωνη γνώμη μόνο των ανδρών ωστόσο.¹¹³

Η συντεχνία των ζυθοποιών του Λονδίνου κατέχει ξεχωριστή θέση στην ιστορία του γυναικείου εργατικού δυναμικού που έδρασε εντός των επαγγελματικών συντεχνιών, μιας και η ίδια, και σε αντίθεση με τις υπόλοιπες συντεχνίες, δεχόταν γυναικεία μέλη σε μεγάλους αριθμούς. Αυτές οι γυναίκες, όμως, αποτελούσαν μέλη με πλήρη συντεχνιακά δικαιώματα. Θα μπορούσαν κάλλιστα να περιγραφούν ως εργαζόμενα μέλη αλλά όχι και ως μέλη της επιχείρησης με πλήρη δικαιώματα. Τις περισσότερες φορές, οι γυναίκες δραστηριοποιούνταν εντός της συντεχνίας με άξονα τη δυνατότητα να μπορούν να εξασκούν το επάγγελμά τους, αλλά δεν συμμετείχαν στις τελετές και στα έθιμα, σκοπός ύπαρξης των οποίων ήταν η ενίσχυση και προώθηση της συλλογικής ταυτότητας της συντεχνίας. Αυτό το εθιμοτυπικό καθώς και οι συναφείς τελετουργίες ήταν ζωτικές για τη λειτουργία της συντεχνίας, αντίστοιχα και βαρύνουσας σημασίας και για ολόκληρη τη πόλη. Ωστόσο οι δραστηριότητες των γυναικών περιστρέφονταν καθαρά γύρω από χώρο της εργασίας, εκεί δηλαδή όπου και ήταν απαραίτητες για τη συντεχνία, ενώ αποκλείονταν από τις υπόλοιπες δραστηριότητες που είχαν να κάνουν με την ευρύτερη λειτουργία της συντεχνίας, ως επικύρωση αυτής της θεσμοθετημένης απαγόρευσης τους από τη μεσαιωνική κοινωνία στη συμμετοχή στη πολιτική ζωή και το δημόσιο βίο.

Τη δεκαετία του 1420, όταν και ιδρύθηκε αυτή η περίφημη συντεχνία των ζυθοποιών του Λονδίνου, η παραγωγή και διάθεση της μπίρας στην αγορά δεν είχαν ακόμα εμφανίσει στοιχεία καπιταλιστικής ανάπτυξης, για τα δεδομένα της εποχής εννοείται, ενώ και η σχετική τεχνολογία που χρησιμοποιούταν, ήταν ίδια από δεκαετίες. Η συντεχνία αποδείχθηκε ιδιαίτερα

¹¹³ Judith Bennett, *ό.π.*, σ. 71.

φιλόξενη για τις γυναίκες και όντας η ίδια ένας οργανισμός με σύνθετο δημόσιο προφίλ που επιχειρούσε να οργανώσει την ευρεία προώθηση της μύρας, σίγουρα αναγνώρισε τη δημόσια παρουσία και αυτών. Τις επόμενες δεκαετίες, η μετάβαση από μία αυξάνουσα παρουσία των ανδρών στο δημόσιο χώρο σε συνδυασμό με την αντίστοιχη μείωση της δημόσιας παρουσίας των γυναικών, όπως αυτή εκδηλωνόταν μέσω της συντεχνιακής δραστηριότητας, θα σημειώσει πλήρη εξέλιξη. Μέχρι το 1438, μόνο το 6% των μελών της συντεχνίας ήταν ανεξάρτητες γυναίκες, κα μόνο οι ανύπαντρες γυναίκες και οι χήρες πλήρωναν την συνδρομή από μόνες τους. Η προηγούμενη ισχυρή παρουσία των ανεξάρτητων παντρεμένων κατασκευαστριών μύρας φαίνεται ότι τώρα άρχισε να εκλείπει. Το 1500, οι γυναίκες σύζυγοι δεν πλήρωναν την επίσημη συνδρομή που απαιτούνταν από τα αναγνωρισμένα μέλη (ούτε από κοινού με τους άνδρες συζύγους τους), και όπως φαίνεται, οι μόνες γυναίκες που πλήρωναν συνδρομή ήταν οι χήρες. Αυτή η νέα διαμορφωθείσα κατάσταση, όπου μόνο μερικές χήρες δραστηριοποιούνταν στην συντεχνία ανάμεσα σε μία συντριπτικά ανδρική πλειοψηφία, συνεχίστηκε για ολόκληρο τον 16^ο αιώνα.¹¹⁴

Αυτή η βαθμιαία μα και ραγδαία εντεινόμενη έξοδος των γυναικών από τη δημόσια πτυχή της παραγωγής μύρας, η οποία άρχισε να παρατηρείται λίγο μετά την εμφάνιση των σχετικών συντεχνιών που οργάνωσαν το επάγγελμα, διόλου τυχαία δεν είναι. Οι ίδιες οι συντεχνίες συνέβαλαν δραστικά σε αυτή την ιδιωτικοποίηση της γυναικείας παρασκευής μύρας. Αν και νεοεμφανιζόμενοι οργανισμοί, οι συντεχνιακές αυτές οργανώσεις συνιστούσαν έναν χώρο εξουσίας ο οποίος και προέκτεινε σε νέα πεδία την εντεινόμενη τάση της πρόσδεσης της γυναικείας δραστηριοποίησης στο τομέα της μύρας στο πρόσωπο του άνδρα συζύγου. Καθώς η συντεχνία των ζυθοποιών συνήθιζε να διαφημίζει την «τιμή» και την «αξιοπρέπεια» του επαγγέλματος, έτεινε να προβάλλει την εργασία των ανδρών που παραδοσιακά ταυτίζονταν με αυτές τις αρετές και να αποκρύπτει την αντίστοιχη εργασία των γυναικών συναδέλφων τους. Έπειτα, ο τρόπος με τον οποίο η συντεχνία διοικούσε τον εαυτό της και διαπραγματευόταν με τις αστικές αρχές, αναπαρήγε και εντός της ίδιας την ξεκάθαρη ανδροκρατούμενη ιεραρχία που διέκρινε το χώρο της μεσαιωνικής εξουσίας εν τω συνόλω. Σαν να μην αρκούσαν αυτά, καθώς η συντεχνία είχε ως βασικό στόχο τον έλεγχο του εμπορίου μύρας, ήταν προφανής στην προτίμηση της να προωθεί τις μεγάλες επιχειρησιακές μονάδες ενώ παράλληλα αγνοούσε τις μικρότερες, που ήταν και αυτές που συνήθως διοικούνταν από γυναίκες. Και καθώς η συντεχνία επιζητούσε την ενίσχυση της θέσης της εντός της τοπικής κοινωνίας, πρόβαλε το αντρικό της στοιχείο εκεί όπου και σε αντίθεση με τις γυναίκες αυτό είχε την αποκλειστικότητα

¹¹⁴ Judith Bennett, *ό.π.*, σ. 73.

δράσης, το δημόσιο χώρο και τις τελετές και λειτουργίες που έπαιρναν μέρος εντός αυτού. Κοντολογίς, οι συντεχνίες των ζυθοποιών, ακολουθώντας το παράδειγμα και των υπολοίπων συντεχνιών, υπονόμειαν διαρκώς την εργασία των γυναικών, είτε αυτές ήταν σύζυγοι, είτε χήρες, είτε μόνες γυναίκες.¹¹⁵

Η αργή εμπορευματοποίηση της κατασκευής μύρας, επίσης συνέβαλε στην περιθωριοποίηση της ζυθοποιίας από γυναικεία χέρια. Καθώς η επιτυχής παραγωγή μύρας προϋπέθετε ολόένα και περισσότερους πόρους, αποτελεσματική οργάνωση και περισσότερη αφοσίωση από άποψη χρόνου, οι παντρεμένες γυναίκες ανταποκρίθηκαν πιο επιτυχώς στην πρόκληση σε σχέση με τις ανύπαντρες συναδέλφους τους καθώς μπορούσαν να στηριχθούν στην ποικιλότητα ενίσχυση των συζύγων τους. Αυτή η αναγκαία, λόγω των συνθηκών, είσοδος των ανδρών στο χώρο της ζυθοποιίας οδήγησε στην πορεία στον παραμερισμό των γυναικών ζυθοποιών. Η κατασκευή μύρας ως επάγγελμα δεν μπορούσε να διεξαχθεί χωρίς και την επίδειξη νομικών, συμβολαιογραφικών και διοικητικών ικανοτήτων, χαρακτηριστικά που λόγω και των θεσμοθετημένων μεσαιωνικών περιορισμών, εξέλιπαν τις περισσότερες φορές στις γυναίκες σε σχέση με τους άνδρες. Με το να προβαίνουν στη σύναψη δανείων, με το να προσλαμβάνουν και να διευθύνουν το υπηρετικό προσωπικό και με το να διαπραγματεύονται τις τιμές, οι άνδρες βοηθούσαν τις συζύγους τους, ταυτόχρονα όμως μάθαιναν και οι ίδιοι τα μυστικά του επαγγέλματος και επίσης αποκτούσαν δημόσια αναγνώριση στο χώρο. Παράλληλα, η πώληση μύρας άρχισε να μετατρέπεται σε μία ασχολία με μεγάλες προοπτικές κέρδους καθώς και πιο επαγγελματική στη διεξαγωγή της, πράγμα που την καθιστούσε πιο ελκυστική και για τον ανδρικό πληθυσμό. Έχοντας εκτιμήσει τις δυνατότητες κέρδους που αναφαίνονταν, οι άνδρες αποφάσισαν να εμπλακούν σε αυτόν τον άλλοτε παραδοσιακά γυναικοκρατούμενο χώρο, παραμερίζοντας τις γυναίκες μέσω των πλεονεκτημάτων που διέθεταν στην άσκηση του επαγγέλματος λόγω της έμφυλης θέσης τους.¹¹⁶

4. Οι γυναικείες συντεχνίες υφασμάτων: Η ηπειρωτική Ευρώπη και η περίπτωση της Αγγλίας

Η κατάσταση της χηρείας, έστω και διαμέσου της αστάθμητης φύσεως της, μπόρεσε να ευνοήσει τις προοπτικές των μεσαιωνικών γυναικών, επιτρέποντας τους να αξιοποιήσουν

¹¹⁵ Judith Bennett, *ό.π.*, σ. 74-75.

¹¹⁶ Judith Bennett, *ό.π.*, σ. 75.

απερίσπαστες τον πλούτο και τα εφόδια ενός νοικοκυριού ή και μιας επιχείρησης. Αυτό μπορούσε να ισχύσει και στο περιβάλλον των συντεχνιών, οπότε και οι γυναίκες χήρες στέκονταν στο ανώτερο σκαλί της ιεραρχίας από την άποψη της εργασιακής ανέλιξης και της τελικής αναγνώρισης που μία γυναίκα μπορούσε να σημειώσει εντός αυτού του απαιτητικού και ανδροκρατούμενου χώρου. Ακόμα και εδώ, ωστόσο, τα προβλήματα δεν εξέλιπαν για τις γυναίκες μέλη των συντεχνιών, ακόμα και για την ισχυρή ομάδα των χηρών. Η εξουδετέρωση των συντεχνιακών προνομίων που απολάμβαναν οι χήρες από την αντίστοιχη ύπαρξη πολλών εμποδίων που επέσυρε η θέση τους, είχε ως αποτέλεσμα την μαζική απόσυρσή τους από τις συντεχνιακές υποθέσεις, αφήνοντας πίσω μόνο ένα μικρό αριθμό που τελικά συνέχιζε να δραστηριοποιείται εντός του συγκεκριμένου εργασιακού χώρου. Εφόσον ο αριθμός εξειδικευμένων γυναικών που εμφανιζόταν να λειτουργεί σε κάθε συντεχνιακό επάγγελμα ήταν ανάλογος με το επίπεδο της αντίστοιχης αποδοχής που συναντούσαν σε καθένα από αυτά, αναντίρρητα η ισχυρή παρουσία τους στις τέχνες που ανέκαθεν χαρακτηρίζονταν ως γυναικείες, πιστοποιούσε με αυτό τον τρόπο την ύπαρξη ενός μοναδικού καθεστώτος ακόμα πιο προνομιακού από αυτό των χηρών. Σε τρεις μεσαιωνικές πόλεις μάλιστα, εκείνες της Κολωνίας, του Παρισιού και της Rouen, παρατηρείται το μοναδικό για τα ευρωπαϊκά δεδομένα του Μεσαίωνα φαινόμενο της οργάνωσης του εν λόγω πεδίου σε αυστηρά γυναικείες συντεχνίες. Οι επίμαχες μορφές εργασίας αφορούσαν ένα ευρύτατο κύκλο επαγγελμάτων που περιελάμβανε εκτός των άλλων και την αναμενόμενη ενασχόληση με την επεξεργασία των υφασμάτων, αφού οι γυναίκες θεωρούνταν πιο κατάλληλες για τον χειρισμό τους λόγω των λεπτεπίλεπτων χεριών τους και της αυξημένης επιδεξιότητάς τους. Επιπλέον τα υφασμάτινα προϊόντα ως επί το πλείστον απευθύνονταν στο γυναικείο αγοραστικό κοινό, η παραγωγή των οποίων αποτελούσε βασική πτυχή των ασχολιών της γυναίκας σε όλα τα επίπεδα της μεσαιωνικής κοινωνίας.¹¹⁷ Η κομβικής φύσης συμβολή του εμπορίου υφασμάτων για την συνολική ανάπτυξη του ακμάζοντος ευρωπαϊκού εμπορίου καθώς και η πολυτέλεια των υλικών που χρησιμοποιούνταν, καθιστούσε επιτακτικό τον έλεγχο της παραγωγής τους από αυτές τις γυναικείες συντεχνίες.

Στη περίπτωση της Κολωνίας, η συντεχνιακή χειραφέτηση των γυναικών δεν ήταν παρά ένα από τα πολλά παράγωγα της ταχείας οικονομικής ανάπτυξης της μεγαλύτερης και σημαντικότερης γερμανικής πόλης που βρισκόταν γεωγραφικά στο κέντρο της Ευρώπης και διέθετε έναν πληθυσμό της τάξεως των 40.000 κατοίκων, αρχιεπισκοπή, πανεπιστήμιο και μία

¹¹⁷ D. Herlihy, *Women, family and society in medieval Europe*, Οξφόρδη, Berghahn press, 1995, σ. 74.

ανθούσα βιοτεχνία προσανατολισμένη προς το ακμάζον εξαγωγικό εμπόριο.¹¹⁸ Τρεις ήταν οι αποκλειστικά γυναικείες συντεχνίες οι οποίες η ισχυρή αυτή πόλη περιελάμβανε: οι συντεχνίες των επεξεργαστών λινών υφασμάτων, των κλωστριών χρυσών κλωστών και των επεξεργαστών μεταξιού. Οι εταιρείες αυτές παρήγαν εξαγωγήματα προϊόντα υψηλής ποιότητας και αξίας για την πόλη τους, ενώ οι γυναίκες που τις απάρτιζαν δρούσαν ως ανεξάρτητες και εξειδικευμένες τεχνίτριες, αξιοποιώντας τα εργαστήρια, τους μαθητές και τις πρώτες ύλες που οι ίδιες διέθεταν. Ήταν επιπλέον αδέσμευτες από τις επιβολές των εμπόρων, καθώς μπορεί να εξαρτιόνταν από αυτούς για την διακίνηση των προϊόντων τους, ωστόσο, ουδόλως μετατράπηκαν σε υπαλλήλους της εμπορικής ελίτ. Και όταν πολλές φορές λάμβαναν ως σύζυγο έναν τέτοιο εκπρόσωπο της εμπορικής τάξης, συνέχιζαν να διατηρούν την ξεχωριστή τους συντεχνιακή ταυτότητα και απασχόληση.¹¹⁹

Στη πόλη της Rouen, δραστηριοποιούνταν τουλάχιστον πέντε γυναικείες συντεχνίες, οι οποίες και αυτές ειδικεύονταν στην επεξεργασία πολυτελών υφασμάτων, ιδίως αυτών από λινό, μιας και το ίδιο αποτελούσε ένα από τα κύρια εξαγωγήματα υλικά της πόλης. Φαίνεται ότι εκτός των άλλων τα γυναικεία μέλη είχαν μία σχετική πρόσβαση στην πολιτική εξουσία της τοπικής κοινωνίας μέσω της άδειας που τους παραχωρείτο να υπηρετήσουν ως συντεχνιακοί αξιωματούχοι. Παρόλα αυτά, λίγα πράγματα είναι γενικότερα γνωστά για την ιστορία των συντεχνιών αυτής της πόλης.¹²⁰ Στον αντίποδα, από άποψη τεκμηρίων αναφορικά με τις γυναικείες συντεχνίες βρισκόταν η πόλη του Παρισιού. Πέραν της ιδιότητας του της μεγαλύτερης πόλης της δυτικής Ευρώπης το 1300, με έναν πληθυσμό της τάξεως των 200.000, το Παρίσι μπορούσε να υπερηφανεύεται και για την αλληλένδετη κατοχή λεπτομερών φορολογικών καταλόγων και συντεχνιακών απογραφών, σε μία απόπειρα του γαλλικού Στέμματος να επεκτείνει την επιρροή του στη μεσαιωνική μεγαλούπολη.¹²¹ Η εικόνα που παρέχουν αυτά τα έγγραφα για τους εργαζόμενους του Παρισιού γενικά, αλλά και για τις περιβόητες γυναικείες συντεχνίες ειδικότερα είναι διαφωτιστική. Από τις περίπου εκατό συντεχνίες που είχαν έδρα στην πόλη, οι επτά ήταν αποκλειστικά ή κατά πλειοψηφία γυναικείες. Η δομή των συντεχνιών αυτών είχε την ίδια μορφή με εκείνη των αντίστοιχων αντρικών. Γυναίκες στη θέση του ελεγκτή ήταν επιφορτισμένες με την εφαρμογή των συντεχνιακών κανονισμών όπως, εκείνον ο οποίος όριζε ότι οι κλώστριες δεν μπορούσαν να

¹¹⁸ M. C. Howell, *Women, Production and Patriarchy in late medieval cities*, Σικάγο, the University of Chicago press, 1986, σ. 99.

¹¹⁹ M. C. Howell, *ό.π.*, σ. 124-133.

¹²⁰ M. C. Howell, *ό.π.*, σ. 481.

¹²¹ D. Herlihy, *Women, family and society...*, *ό. π.*, σ. 69-70.

απασχολούν περισσότερες από τρεις εκπαιδευόμενες ταυτόχρονα και για λιγότερο από επτά χρόνια. Η πολύχρονη και αυστηρή μαθητεία σε αυτά τα γυναικεία επαγγέλματα, εντούτοις, πράγματι απέδιδε καρπούς, καθώς οδηγούσε στην απόκτηση του τίτλου της μαστόρισσας, ανεξάρτητα από τη γαμήλια κατάστασή ή άλλη συγγενική σχέση με κάποιον άντρα, γεγονός σπάνιο γενικά στον ευρύτερο συντεχνιακό χώρο. Κύριο αντικείμενο εξειδίκευσης των παρισινών συντεχνιών ήταν η επεξεργασία μεταξιού. Έχοντας αναλάβει το ρόλο της επεξεργασίας αυτού του ακριβού υλικού, τα μέλη τους έγνεθαν και ύφαιναν το μετάξι, δημιουργώντας πολύτιμα υφάσματα, ρούχα και αξεσουάρ, όπως κεντητές τσάντες, μαξιλαροθήκες, εκκλησιαστικά καλύμματα, καπέλα και γάντια, κεντημένα με χρυσές διακοσμήσεις και μαργαριτάρια.¹²² Στην ανοδική πορεία της γυναικείας καταξίωσης μέσω της αστικής χειραφέτησης με όχημα την συντεχνιακή συμμετοχή, αναμφίβολα οι γυναικείες συντεχνίες καταλάμβαναν τη πρώτη θέση. Οι συντεχνιακές αυτές ενώσεις που άκμασαν στις μεσαιωνικές πόλεις της Rouen, της Κολωνίας και του Παρισιού συνιστούσαν το επιφανέστερο παράδειγμα γυναικείας οργάνωσης και ελέγχου επάνω σε ένα επάγγελμα εγνωσμένου κύρους και ισχύος. Ήλεγχαν τα «μυστικά» της τέχνης τους, εκπαίδευαν μαθητευόμενους, όριζαν τιμές και ποιοτικά χαρακτηριστικά και απασχολούσαν ειδικευμένους τεχνίτες. Η επιρροή τους επάνω στο κλάδο ήταν πραγματική.

Οι συντεχνίες αυτές αναπτύχθηκαν στους κόλπους της υστερομεσαιωνικής ηπειρωτικής Ευρώπης. Ανάλογες συνθήκες που επέτρεπαν την εμφάνιση αυτού του εξαιρετικά σπάνιου φαινομένου δραστηριοποίησης αποκλειστικά γυναικείων συντεχνιών μέσα σε έναν συντεχνιακό κόσμο που αναπαρήγε και μεγέθυνε τον ελιτίστικο και ανδροκρατούμενο χαρακτήρα της οργανωμένης εργασίας, υπήρχαν και στην Αγγλία. Το εμπόριο και η κατασκευή υφασμάτων βρίσκονταν και εδώ σε πλήρη ανάπτυξη και οι γυναίκες που ανέκαθεν ασχολούνταν με την επεξεργασία τους, ήταν πάντα παρούσες και διαθέσιμες να συνεχίσουν το ίδιο έργο υπό τις νέες επαγγελματικές προοπτικές που ξεπρόβαλαν. Η εστίαση ωστόσο στην αγγλική περίπτωση, εφόσον αυτή αντιπαραβληθεί και με τα ηπειρωτικά της αντίστοιχα, είναι δυνατόν να αποδώσει, λόγω της ξεχωριστής πορείας που ακολούθησε, μία σφαιρικότερη εικόνα της συνολικότερης σχέσεως ανάμεσα στις γυναίκες εργαζόμενες και τον συντεχνιακό επαγγελματικό τομέα.

Παρόλο που οι διαθέσιμες μαρτυρίες κάνουν λόγο για την ύπαρξη γυναικών που ασχολούνταν με την επεξεργασία μεταξωτών υφασμάτων την περίοδο της βασιλείας του

¹²² D. Herlihy, *ό. π.*, σ.73-75, E. Dixon, «Craftswomen in...», *ό. π.*, σ. 220-225, J. M. Archer, *Working women in thirteenth century Paris*, Αριζόνα, αδημοσίευτη διδακτορική εργασία, 1995, σ. 120-123.

Εδουάρδου του Γ', είναι από τον επόμενο αιώνα οπότε και θα αρχίσουν να εμφανίζονται με κάποιους αριθμούς και με την άσκηση ενός σχετικού μονοπωλίου στο επάγγελμά τους. Οι Λονδρέζες οι οποίες ασχολούνταν με την επεξεργασία του μεταξιού, εμφανίστηκαν στο προσκήνιο αργότερα από τις διάσημες συνάδελφους τους στο Παρίσι, ωστόσο μέχρι το 1368 ήταν προφανές ότι το επάγγελμα τους είχε αποκτήσει οργάνωση και βάρος για να μπορούν να υποβάλουν αίτηση στο δήμαρχο εναντίον ενός Λομβαρδού εμπόρου που επιχειρούσε να ελέγξει τη διακίνηση του εμπορεύσιμου ακατέργαστου αλλά και χρωματιστού μεταξιού. Έπειτα, στη διάρκεια του δεύτερου μισού του 15^{ου} αιώνα και υπό τη μορφή ενιαίου σώματος, ευθύνονταν για την υποβολή σωρείας αιτήσεων στο Κοινοβούλιο, καταφέρνοντας τελικά να κατοχυρώσουν την προστασία του επαγγέλματος τους από τον έξωθεν ανταγωνισμό, κάτι που απασχολούσε και έβλαπτε και πολλά άλλα επαγγέλματα τον καιρό εκείνο. Η πρώτη αίτηση στο Κοινοβούλιο, χρονολογούμενη το 1455, «εστάλη από τις γυναίκες του μεταξιού των τεχνών και της απασχόλησης της δουλειάς του μεταξιού», επαγγέλματα που από καιρό ήταν γυναικεία μέσα στη πόλη. Το 1482, μία άλλη αίτηση περιγράφει ότι αυτοί που την υπέβαλλαν ήταν «άνδρες και γυναίκες της ιερής τέχνης της δουλειάς του μεταξιού από την πόλη του Λονδίνου αλλά και από άλλες πόλεις, κωμοπόλεις και χωριά της αγγλικής επικράτειας». Αν μη τι άλλο αυτή η φράση υπονοεί πως η ανάπτυξη και οργάνωση αυτού του γυναικείου κλάδου επεξεργασίας υφασμάτων είχε αποκτήσει μεγάλη έκταση σε ολόκληρο το αγγλικό βασίλειο, ωστόσο και εδώ η περίπτωση του Λονδίνου είναι η ιδανικότερη για τη πληρέστερη παρουσίαση αυτού, καθώς τα διαθέσιμα στοιχεία είναι αφθονότερα από οπουδήποτε αλλού. Τα κορίτσια που μαθήτευαν πλάι στις Λονδρέζες γυναίκες που δούλευαν το μετάξι, μπορεί να προέρχονταν από περιοχές τόσο μακρινές όσο το Warwickshire και την Υόρκη, και εάν έχοντας τελειώσει τη μαθητεία τους αποφάσιζαν να επιστρέψουν στο τόπο καταγωγής τους, ωστόσο, εργάζονταν όχι υπό το καθεστώς που ίσχυε για τη τέχνη που είχαν μάθει στο Λονδίνο αλλά σύμφωνα με τους κανόνες εργασίας που ίσχυαν για τις ντόπιες εργαζόμενες. Είναι στο Λονδίνο επομένως, που μπορούν να μελετηθούν με μεγαλύτερη ευκολία αυτές οι γυναίκες που το 1455 υποστήριζαν πως μέσω της τέχνης τους «ζούσαν με πλήρη αξιοπρέπεια, και πως έτσι συντηρούσαν πολλά νοικοκυριά, και πως πολλές νεαρές γυναίκες και άλλες σε μεγάλους αριθμούς μαζεύονταν πλάι τους για να μάθουν την ίδια τέχνη και το ίδιο επάγγελμα και με ηθικό τρόπο». Η γενικευτική αυτή εικόνα, όπως ακριβώς αποδιδόταν μέσω των αιτήσεων που κατατίθενταν στο Κοινοβούλιο, έστω και με αυτόν τον εξωραϊστικό τόνο που διέθεταν προς

καλύτερη εξυπηρέτηση των σκοπών τους, μπορεί ωστόσο γενικά να επιβεβαιωθεί και από άλλες μαρτυρίες.¹²³

Ο θεσμός της μαθητείας, αυτός ο τόσο ξεχωριστός και χαρακτηριστικός καρπός των συντεχνιών των τεχνιτών, είχε καταφέρει να αναδειχθεί σε δομικό στοιχείο ολόκληρου του κόσμου της βιοτεχνίας. Μιμούμενες πλήρως τα ανδροκρατούμενα επαγγέλματα και τους κανόνες που τα διείπαν, οι γυναίκες του μεταξιού αντέγραψαν ολόκληρη τη διαδικασία της μαθητείας και την εισήγαν και στο δικό τους επάγγελμα. Ακολουθώντας την προβλεπόμενη διαδικασία, η επίδοξη εκπαιδευόμενη δεσμευόταν από ένα συμβόλαιο που συναπτόταν μεταξύ των γονιών ή του προστάτη και της μαστόρισσας. Δύο τέτοια συμφωνητικά σχετικά με την τύχη δύο κοριτσιών από το Yorkshire και το Lincolnshire αντίστοιχα, που τοποθετήθηκαν υπό την επίβλεψη πολιτών του Λονδίνου και των γυναικών συζύγων τους για να μάθουν τη τέχνη της γυναίκας που εργαζόταν στο χώρο της επεξεργασίας μεταξιού, μπορούν να σταθούν πολύ χρήσιμα στη προσέγγιση της διαδικασίας της μαθητείας των κοριτσιών στο συγκεκριμένο επαγγελματικό χώρο. Η προβλεπόμενη περίοδος μαθητείας και για τις δυο περιπτώσεις οριζόταν στα επτά έτη ενώ οι υποχρεώσεις που βάραιναν τις γυναίκες μαθητευόμενες, ήταν παρόμοιες με εκείνες που ίσχυαν αντίστοιχα και για τους άνδρες μαθητευόμενους. Ήταν στις υποχρεώσεις της κοπέλας να προστατεύει τα συμφέροντα του μάστορα και της μαστόρισσας της, να μην σπαταλάει τα υλικά και τα προϊόντα τους χωρίς την άδεια αυτών, να συμπεριφέρεται άψογα και να μην αποσύρεται παράνομα από την υπηρεσία της. Οι μελλοντικοί της εκπαιδευτές από την άλλη, λάμβαναν την υπόσχεση να «διδάξουν, να αναλάβουν και να καθοδηγήσουν την μαθητευόμενη τους, ή να την ωθήσουν να διδαχθεί» στη τέχνη της συζύγου, να την συμμορφώνουν και να της παρέχουν φαγητό, ένδυση, υπόδηση, ένα κρεβάτι, καθώς ότι άλλο κρινόταν πως αυτή θα χρειαζόταν. Σε κανένα από τα δύο συμφωνητικά δεν γίνεται κάποια νύξη για την ανάγκη καταβολής πληρωμής για την εκπαίδευση. Αυτό μπορεί να τεκμηριωθεί από ένα νομοσχέδιο που κατατέθηκε προς το τέλος της βασιλείας του Ερρίκου του Η΄. Ένας άνδρας κατήγγειλε για οφειλόμενα χρέη της τάξεως των 5 λιρών μια γυναίκα που υποτίθεται πως του τα όφειλε ως πληρωμή για τη μαθητεία της σε αυτόν. Αυτή με τη σειρά της, μέσω της κατάθεσης της, ισχυρίστηκε πως αυτός ο ισχυρισμός εναντιωνόταν στο περιεχόμενο της σχετικής συμφωνίας που η μητέρα της είχε συνάψει αναφορικά με την τέλεση της μαθητείας, αφού αυτή όριζε ότι η μαστόρισα θα της μάθαινε «τη τέχνη και το μυστήριο μιας γυναίκας του μεταξιού», στα οποία αυτή ήταν «ικανή και επιδέξια», παρέχοντας στο κορίτσι «φαγητό και ποτό και όλα τα απαραίτητα». Για αυτή την

¹²³ M. K. Dale, «The London silkwomen of the fifteenth century», *ό.π.*, σ. 324-325.

εκπαίδευση του κοριτσιού η μητέρα ήταν υποχρεωμένη να καταβάλει 20 στερλίνες ετησίως και κατά τη διάρκεια της μαθητείας της κόρης της. Η περίοδος της μαθητείας ήταν πολύ μικρότερη από αυτή που συνήθως απαιτούνταν από τους μαθητευόμενους. Στη πραγματικότητα η λέξη μαθητευόμενος (*apprentice*) δεν εμφανίζεται σε αυτές τις περιπτώσεις. Ήταν απαιτούμενο από την άλλη από αυτές τις τεχνίτριες του μεταξίου που δέχονταν εκπαιδευόμενες, να τηρούν τους σχετικούς κανονισμούς που η πόλη είχε ορίσει για το επάγγελμά τους. Αυτό είναι έκδηλο, όταν αυτές οι μαστόρισσες εμφανίζονται ανάμεσα στις γυναίκες εναντίον των οποίων κατατίθεντο κατηγορίες ενώπιον του δημάρχου και των λοιπών αστικών αρχών, τις περιπτώσεις εκείνες κατά τις οποίες οι εκπαιδευόμενες τους ζητούσαν τη διακοπή της υπηρεσίας τους διότι δεν τις είχαν εγγράψει στους επίσημους καταλόγους εντός του ορισθέντος χρονικού διαστήματος που ήταν ένα έτος και μία ημέρα.¹²⁴

Εκτός από το να μαθαίνουν τα μυστικά του επαγγέλματος, τα εκπαιδευόμενα κορίτσια αναλάμβαναν την διεκπεραίωση διάφορων εξωτερικών εργασιών ενώ τους ανατίθεντο και διάφορες χρηματικές δοσοληψίες. Πολλές φορές, όπως η Joan Wouldbarowe, που μαθήτευε υπό την Katherine Dore, επαγγελματία στην επεξεργασία μεταξίου, πρέπει να παρέδιδαν οι ίδιες το μετάξι ή να έκαναν ανάλογες αγορές. Βέβαια, η μαθητεία της συγκεκριμένης κοπέλας δεν είχε αίσιο τέλος. Όπως εκείνη υποστήριξε, η μαστόρισσά της επιχείρησε να την κρατήσει και να την κάνει να παραμείνει στην υπηρεσία της ακόμα και μετά το πέρας του συμφωνηθέντος χρόνου που προβλεπόταν για τη μαθητεία της, και πως μηχανεύτηκε τρόπους να την δεσμεύσει μέχρι τελικά να την υποχρεώσει να οφείλει σε αυτήν το ποσό των 12 λιρών και 13 σελινιών. Εξ αυτών, οι 8 λίρες ήταν η αξία του μεταξίου που η Joan είχε παραδώσει σε δύο γυναίκες που ωστόσο ήταν πελάτισσες και εργάτριες αυτής της Katherine. Χρόνια μετά και η διαμάχη δεν είχε ακόμα επιλυθεί. Η Joan, που τώρα ήταν ανεξάρτητη επαγγελματίας στην επεξεργασία του μεταξίου, απευθύνθηκε στις αρχές επειδή η πρώην μαστόρισα της κινήθηκε νομικά εναντίον της. Η Katherine από τη μεριά της συνέχισε να υποστηρίζει ότι η μαθητευόμενη της είχε παράνομα ιδιοποιηθεί ακατέργαστο αλλά και επεξεργασμένο μετάξι, αξίας 12 λιρών και 4 σελινιών. Η Joan υπερασπίστηκε τη θέση της, ισχυρίστηκε ότι η Katherine είχε από καιρό αποζημιωθεί για τα προϊόντα που είχε διαθέσει, και πως επιπλέον ήταν αυτή που της όφειλε το ποσό των 7 λιρών και 10 σελινιών που η ίδια η ασκούμενη είχε πληρώσει σε διαφορετικά άτομα στη διάρκεια της μαθητείας της κατόπιν εντολής της

¹²⁴ M. K. Dale, *ό.π.*, σ. 326-325.

μαστόρισσάς της. Η εκδίκαση της υπόθεσης που κράτησε δύο χρόνια, τελικά κρίθηκε υπέρ της πρώην μαθητευόμενης.¹²⁵

Το γεγονός ότι πολύ από αυτό το αρχαικό υλικό για το καθεστώς των μεσαιωνικών μαθητειών σώζεται σε έγγραφα δικογραφίας, μπορεί να αποβεί παραπλανητικό για μια συνολικότερη εκτίμηση του θεσμού, καθώς στα δικαστήρια ασφαλώς έφταναν οι περιπτώσεις εκείνες που ξεκάθαρα έπαιρναν συγκρουσιακή τροπή. Η διαθέσιμη εικόνα, ωστόσο, μπορεί να διευρυνθεί, εάν η εστίαση συντελεστεί και στις διάφορες διαθήκες, όπου και μπορούν να εντοπιστούν περιπτώσεις μαθητείας με θετική έκβαση. Η Isabel Fremely, γυναίκα που επεξεργαζόταν το μετάξι το 1456, όρισε πως ένα μέρος της κληρονομιάς της που αφορούσε μεταξωτά υφάσματα θα παραχωρούταν έξω από τον στενό οικογενειακό της κύκλο, συγκεκριμένα στη γυναίκα μαθητευόμενη της. Μια γυναίκα ορισμένης περιωπής, ονόματι Agnes Brundyssch, που αποκαλούσε τον εαυτό της «πολίτη και γυναίκα του μεταξιού» του Λονδίνου, θυμήθηκε σε ανάλογη περίπτωση πολλές από τις γυναίκες που είχαν περάσει από το νοικοκυριό της, ενώ στην μαθήτριά της έδωσε ορισμένα από τα υλικά της. Σε μία άλλη περίπτωση, μια μαθητευόμενη που ολοκλήρωσε τη θητεία της, παρέμεινε κατόπιν με την μαστόρισα της μέχρι που παντρεύτηκε και στη συνέχεια ασχολήθηκε γενικά με την επεξεργασία μεταξιού.¹²⁶

Ορισμένες γυναίκες που ασχολούνταν με την επεξεργασία μεταξιού, καταγράφονται στους φορολογικούς καταλόγους να εμπορεύονται αγαθά σε μεγάλες ποσότητες. Οι δραστηριότητες αυτών των γυναικών που δούλευαν το μετάξι και ακολούθως το εμπορεύονταν κιόλας, μπορούν να σκιαγραφηθούν μέσω της αίτησης της Jane Langton, χήρας που συμμετείχε σε δοσοληψίες με δύο εμπόρους από τη Γένοβα, και η οποία επικύρωνε τη συμφωνία να αποζημιώσει αυτούς με μεταξωτά προϊόντα αξίας 300 λιρών, στη θέση της νύφης της, Agnes που είχε πεθάνει στη διάρκεια απουσίας της σε μία εμποροπανήγυρη. Στη συγκεκριμένη περίπτωση, όπου και λαμβάνει χώρα μια αγορά τόσο μεγάλης κλίμακας, η Agnes Langton μπορεί να κατείχε το ρόλο του μεσάζοντα ενώ δεν υπάρχουν στοιχεία που να αποσαφηνίζουν εάν το μετάξι θα δεχόταν περαιτέρω επεξεργασία από την ίδια, ή αν απλά θα μεταπωλούταν. Η ίδια η Jane Langton εντούτοις, προσδιοριζόταν στη διαθήκη της η οποία χρονολογείται από το 1475 ως επαγγελματίας στην επεξεργασία του μεταξιού και όχι πολύ αργότερα από το προαναφερθέν συμβάν. Είναι άξιο αναφοράς ότι στην ίδια διαθήκη γίνεται λόγος για τον γιο της John και τη σύζυγο του, Elizabeth, που επίσης σχετιζόταν με την επεξεργασία μεταξιού,

¹²⁵ M. K. Dale, *ό.π.*, σ. 326-327.

¹²⁶ M. K. Dale, *ό.π.*, σ. 327.

καθώς αυτή η τελευταία πρέπει να ταυτίζεται με την γυναίκα που διέθετε το ίδιο όνομα και το 1503 προμήθευε με μεγάλες ποσότητες μεταξωτών προϊόντων την βασιλική οικογένεια.¹²⁷

Οι γυναίκες του συγκεκριμένου επαγγελματικού κλάδου εμφανίζονται αρκετά συχνά να ενεργούν ως ανεξάρτητα νομικά πρόσωπα (*femme sole* ή *woman sole*). Αυτή η ξεχωριστή και θεσμοθετημένη κατάσταση ήταν ιδιαίτερα διαδεδομένη στο Λονδίνο και αναγνωριζόταν πολλές φορές σε έγγραφα της Καγκελαρίας: «οι κανονισμοί της κοινότητας μέσα σε αυτή τη πόλη ορίζουν εδώ και πολύ καιρό πως οι γυναίκες των ανδρών που είχαν την ελευθερία της πόλης, είχαν με την άδεια των συζύγων τους και σε περίπτωση απουσίας αυτών την δυνατότητα να χρησιμοποιήσουν και να πωλήσουν όλων των λογίων τα προϊόντα τους προς την ανάπτυξη του νοικοκυριού και την επιβίωση αυτών». Αλλά σε καμία περίπτωση η πρακτική της υιοθέτησης από μεριάς όσων γυναικών εργάζονταν μόνες τους, της αναγνωρισμένης ιδιότητας της «*feme sole*» δεν ήταν ασυνήθιστη, όπως φαίνεται από τα σχετικά τεκμήρια που πιστοποιούν τη συνήθεια των γυναικών να δραστηριοποιούνται επιχειρηματικά επικαλούμενες αυτό το καθεστώς. Στην πόλη του Λονδίνου για παράδειγμα, οι γυναίκες μπορούσαν να προβούν σε δημόσια δήλωση πως προτίθεντο να εμπορευθούν τα προϊόντα τους ως ανεξάρτητες (*sole*) διακινήτριες. Το 1457, δύο γυναίκες που επεξεργάζονταν το μετάξι εμφανίστηκαν σε διαφορετικές χρονικές στιγμές ενώπιον του δημάρχου, βεβαιώνοντας πως ήταν ανεξάρτητες έμποροι και ότι επιζητούσαν στο μέλλον να δύνανται να απολαμβάνουν τα προνόμια που απέρρεαν από αυτή τους τη θέση που σχετιζόταν με το συγκεκριμένο επάγγελμα. Και στα συμπιλήματα του αγγλικού δικαίου που συντάσσονταν την εποχή εκείνη, καθίσταται σαφές πως η απόκτηση της ιδιότητας που ονομαζόταν «*feme sole*» από μια παντρεμένη γυναίκα θα της επέτρεπε να ασκήσει το επάγγελμα της εντελώς ανεξάρτητα και σε όλες τις εκφάνσεις αυτού. Βέβαια, όλες αυτές οι γυναίκες που ασχολούνταν με την επεξεργασία του μεταξίου, υποστήριζαν αφενός πως εργάζονταν και εμπορεύονταν τα προϊόντα τους εντελώς ανεξάρτητα από πιο παλιά, επομένως η δημόσια διακήρυξη ίσως εξυπηρετούσε την επίσημη σύνδεση τους με ένα μοναδικό επάγγελμα ή την ενασχόληση με τις πρότερες δραστηριότητες σε ακόμα μεγαλύτερο βαθμό τώρα. Σε περισσότερες από μία περιπτώσεις, ο δανειστής μίας γυναίκας του μεταξίου δεν μπορούσε να κινηθεί νομικά για να διεκδικήσει τα όποια ποσά αυτή μπορεί να του όφειλε επειδή ακριβώς η οφειλέτρια δεν καταγραφόταν ως ανεξάρτητη έμπορος. Ενώ σε μια άλλη υπόθεση, μία γυναίκα φαίνεται πως εξαπάτησε έναν δανειολήπτη για να του αποσπάσει ένα δάνειο, διαβεβαιώνοντας αυτόν πως ήταν νομικά ανεξάρτητη έμπορος μεταξίου, αλλά στη πραγματικότητα δεν υπήρχε κανένα

¹²⁷ M. K. Dale, *ό.π.*, σ. 327-328.

στοιχείο που να τεκμηριώνει αυτή της την δήλωση. Είναι εμφανές επομένως από τα δύο παραπάνω παραδείγματα, ότι οι γυναίκες μπορούσαν να αποκτήσουν το κύρος και τα μέσα εκείνα που τους επέτρεπαν να εξασκούν με μεγαλύτερη αποδοτικότητα τις επαγγελματικές τους ασχολίες μέσω αυτής της νομικής εξασφάλισης.¹²⁸

Η αγορά εισαγόμενου μεταξιού από Ιταλούς εμπόρους αλλά και από άλλες εθνότητες στην Αγγλία διευκολυνόταν πολλές φορές από τη διαμεσολάβηση ενός μεσάζοντα, μια πρακτική αρκετά κοινή για τους εμπόρους της εποχής. Η Isabel Norman «εμπορευόμενη η ίδια στο επάγγελμα της επεξεργασίας μεταξιού, αγόρασε χρυσάφι από την Κύπρο» από ένα γενουάτη έμπορο μέσω κάποιου David Galganete που κατείχε το ρόλο του μεσάζοντα μεταξύ των συμβαλλομένων. Το ότι αυτοί οι έμποροι συναλλάσσονταν απευθείας με τις γυναίκες του μεταξιού μπορεί να αποδειχθεί από τις μαρτυρίες των πρώτων, κυρίως Βενετών στη καταγωγή, όταν παραθέτουν τα ονόματα των γυναικών που αγόραζαν απευθείας το μετάξι τους από αυτούς. Το αγορασθέν μετάξι περιελάμβανε ακατέργαστο μετάξι σε πακέτα αλλά και με την οκά αλλά και άλλα τεμάχια μεταξιού διαφορετικών ειδών. Η ποιότητα ή και το μέγεθος των τεμαχίων του μεταξιού πρέπει να διέφερε σε μεγάλο βαθμό κάθε φορά, αφού τα τεμάχια που ο Leonard Conterin πωλούσε σε οκτώ διαφορετικές γυναίκες στη διάρκεια ενός χρόνου, δεν είχαν ποτέ την ίδια αξία. Περαιτέρω ενδείξεις αυτών των απευθείας συναλλαγών μπορούν να αντληθούν από διάφορες καταγεγραμμένες δικαστικές υποθέσεις όπου έμποροι που είχαν πωλήσει μετάξι σε γυναίκες έναντι μεγάλων ποσών παραπονιούνταν πως δεν εισέπρατταν τα οφειλόμενα ή ζητούσαν μεγαλύτερη ασφάλεια στις συναλλαγές τους αυτές.¹²⁹

Η γυναικεία βιομηχανία επεξεργασίας μεταξιού περιελάμβανε τρία στάδια, την μετατροπή του ακατέργαστου μεταξιού σε νήμα, την ύφανση των μικρότερων μεταξωτών προϊόντων (αλλά όχι ολόκληρων ενδυμάτων), και τη παραγωγή αγαθών πολλών και διαφορετικών κατηγοριών. Αρχικά οι γυναίκες αυτές ασχολούνταν με τη προπαρασκευή του ακατέργαστου μεταξιού, το οποίο και συνήθως προερχόταν από τα χέρια κάποιου Ιταλού εμπόρου εισαγωγέα. Αυτό μετά ήταν έτοιμο για περαιτέρω επεξεργασία, ή να διατεθεί προς πώληση, και πάλι κατόπιν επιπλέον μεταχείρισης, με την ουγκιά ή τη λίβρα, ως τελειωμένο ένδυμα, για το ράψιμο μεταξιού και για άλλους σκοπούς. Με τη τελευταία του μορφή, μαρτυρείται να αγοράζεται από ξεχωριστούς ιδιώτες, ή εμφανίζεται μέχρι και στις απογραφές της βασιλικής ματιοθήκης. Το χρώμα και η ποιότητα του προϊόντος ασφαλώς διέφεραν, όπως αποδεικνύεται από τις διαφορετικές πληρωμές που ο Οίκος της βασίλισσας κατέβαλε το 1419 σε μία γυναίκα

¹²⁸ M. K. Dale, *ό.π.*, σ. 328-329.

¹²⁹ M. K. Dale, *ό.π.*, σ. 329.

του μεταξιού που εκτός των άλλων τον προμήθευε με: «καλό μαύρο και μπλε μετάξι, καλό μαύρο μετάξι και απλό μαύρο και μπλε μετάξι». Πέραν της περιγραφής «καλό» και των όποιων διαφορών στη τιμή, δεν υπάρχουν επιπλέον στοιχεία που να αποκαλύπτουν τις όποιες διαφορές στη ποιότητα και τις προδιαγραφές του μεταξιού. Γενικά, το μετάξι που παραγόταν στην Αγγλία ήταν χαμηλότερης ποιότητας συγκριτικά με αυτό που προερχόταν από το Παρίσι. Επομένως το πιο ποιοτικό μετάξι που πωλούταν στην Αγγλία πριν την εφαρμογή των νόμων που απαγόρευαν την εισαγωγή επεξεργασμένου μεταξιού, πρέπει να προερχόταν από περιοχές έξωθεν της αγγλικής επικράτειας.¹³⁰

Επιπλέον τεχνικές επεξεργασίας στον συγκεκριμένο χώρο ήταν η ύφανση του μεταξιού σε κορσέδες, φιόγκους και δαντέλες, και η μετατροπή των υλικών σε προϊόντα χρήσιμα αλλά και με διακοσμητική αξία, όπως διακοσμητικές ταινίες για τα μαλλιά και λοιπά διακοσμητικά όλων των λογίων. Τέτοια προϊόντα, ιδίως τα πιο περίτεχνα και εξαιρετικά διακοσμημένα, ήταν ασφαλώς εξαιρετικά δημοφιλή στον βασιλικό οίκο ο οποίος και ορισμένες φορές παρείχε ο ίδιος τα υλικά για κάποια συγκεκριμένη παραγγελία. Πέραν αυτών των περίτεχνων κομψοτεχνημάτων που ήταν προϊόντα ανάμειξης ανάμεσα στο μετάξι, το χρυσό και το ασήμι που προερχόταν από τη Βενετία, τη Κύπρο ή αλλού, ορισμένες από αυτές τις γυναίκες τεχνίτριες πωλούσαν και τεμάχια ολοκληρωμένων ενδυμάτων, τα οποία σύμφωνα με τις πηγές πιθανότατα παράγονταν και αυτά στα εργαστήρια τους.¹³¹

Αν και ο αριθμός των «καλών και άξιων προς αναφορά σπιτικών» που ασχολούνταν με το συγκεκριμένο επάγγελμα είναι δύσκολο να υπολογιστεί με ακρίβεια, είναι εξαιρετικά βέβαιο πως οι γυναίκες της τέχνης ήταν άτομα περιωπής μέσα στη πόλη. Ένα κορίτσι μαθήτευσε πλάι σε μια γυναίκα που την αποκαλούσαν υφάντρια, ο πρώτος σύζυγος της οποίας ήταν χρυσοχόος και ο δεύτερος το ίδιο αλλά επιπλέον κατείχε και δημόσιο αξίωμα. Η γυναίκα ενός πολίτη και εμπόρου ψαριών φαίνεται να δαπανά μεγάλα ποσά για την αγορά βενετικών φιόγκων από έναν γενοβέζο έμπορο, ενώ η χήρα ενός άνδρα ονόματι William Horne, ιππότη και αστικού αξιωματούχου, έλαβε μετάξι υψηλής αξίας από τον John Fynkell, ιππότη, που δέχτηκε τον ισχυρισμό της πως η ίδια δραστηριοποιούταν ως «*feme sole*». Από αυτά τα παραδείγματα που αφορούν σε δοσοληψίες μεγάλου μεγέθους, θα μπορούσε να ειπωθεί πως τα νοικοκυριά μέσω των οποίων αυτές οι γυναίκες δραστηριοποιούνταν, πιθανώς να διέθεταν άτομα παραπάνω του κανονικού ούτως ώστε να διευκολυνθεί η ομαλότερη διεξαγωγή των καθηκόντων σε σταθερό επιχειρηματικό ρυθμό. Από το μέγεθος της κλίμακας στο οποίο ορισμένες από αυτές τις

¹³⁰ M. K. Dale, *ό.π.*, σ. 329-330.

¹³¹ M. K. Dale, *ό.π.*, σ.331.

γυναίκες εμπορεύονταν, καθίσταται προφανές πως η εργασία τους δεν μπορεί να θεωρηθεί απλή οικιακή εργασία. Πράγματι, οι γυναίκες αυτές φαίνεται πως εργάζονταν όχι ως απλές σύζυγοι ή χήρες αλλά ως εξειδικευμένες τεχνίτριες που εισέπρατταν μισθούς, ή ως έμποροι που προμήθευαν την αγορά.¹³²

Οι Λονδρέζες γυναίκες που ασχολούνταν με την επεξεργασία μεταξιού, αν μη τι άλλο εξασκούσαν ένα επάγγελμα υψηλών τεχνικών προδιαγραφών. Επεξεργαζόμενες το ακατέργαστο μετάξι, το μετέτρεπαν σε μεταξωτές ίνες. Ως υφάντριες, παρήγαν φιόγκους, δαντέλες και άλλα μικρά μεταξωτά προϊόντα. Ως επιδέξιες τεχνίτριες, δημιουργούσαν περίτεχνα μεταξωτά κομψοτεχνήματα και διακοσμητικά. Ως έμποροι μεταξιού, αναλάμβαναν μεγάλες και αποδοτικές παραγγελίες. Επιπλέον, η εργασία αυτών των τεχνιτριών του μεταξιού δεν ήταν άλλη μία οικιακή δραστηριότητα, κάτι που μπορούσαν να ασκήσουν μόνο ανάμεσα στα διαλείμματα από τις οικιακές υποχρεώσεις, την φροντίδα των παιδιών και την εργασία στο εργαστήριο του συζύγου. Οι νεαρές κοπέλες υπηρετούσαν μακρόχρονες μαθητείες για να μάθουν το επάγγελμα της επεξεργασίας μεταξιού και οι γυναίκες σύζυγοι πολύ συχνά συνέχιζαν να δραστηριοποιούνται στο χώρο, ανεξαρτήτου του επαγγέλματος που οι σύζυγοι τους ακολουθούσαν. Η επεξεργασία του μεταξιού θεωρούταν πως αποτελούσε «μυστήριο», μία ονομασία που η μεσαιωνική κοινωνία επιφύλασσε για όλα εκείνα τα εξειδικευμένα επαγγέλματα που διακρίνονταν από υψηλό επίπεδο τεχνικών απαιτήσεων και που πιστεύονταν πως διέθεταν μυστικά της τέχνης που μεταδίδονταν μόνο από μαστόρισα προς μαθητευόμενη. Οι γυναίκες που απασχολούνταν σε αυτό τον επαγγελματικό χώρο συγκέντρωναν πολλά από τα στοιχεία που χαρακτήριζαν μία εργασία υψηλού κύρους: διέθεταν περιζήτητες δεξιότητες, διηύθυναν εργαστήρια και αναλάμβαναν μαθητευόμενους, επένδυαν αξιοσημείωτα ποσά για αγορά πολύτιμων αγαθών σε μεγάλες ποσότητες, ενώ παρέμεναν σταθερά σε αυτό τους επάγγελμα για όλη τη διάρκεια του επαγγελματικού τους βίου. Όταν αναφαινόταν ανάγκη, συνασπίζονταν σε ενιαίο σώμα προς επίτευξη των κοινών τους στόχων, όσο μεγαλεπήβολοι και ήταν αυτοί. Σε τουλάχιστον έξι περιπτώσεις ανάμεσα στο 1368 και το 1504, οι Λονδρέζες γυναίκες του μεταξιού διεκδίκησαν την προστασία της τέχνης και του επαγγέλματος τους μέσω αιτήσεων(υποβληθέντων είτε στο Κοινοβούλιο είτε στο δήμαρχο του Λονδίνου), και τις περισσότερες φορές τα αιτήματα τους εκπληρώνονταν. Ακόμα και έτσι, και παρόλες τις περιζήτητες δεξιότητες τους, τις μεγάλες επενδύσεις, τις μακροπρόθεσμες δεσμεύσεις και τις κοινές τους δράσεις, χαρακτηριστικά μιας ασχολίας που παρέπεμπε σε επαγγελματική

¹³² M. K. Dale, *ό.π.*, σ.334.

οργάνωση συντεχνιακού επιπέδου, οι γυναίκες του Λονδίνου που επεξεργάζονταν το μετάξι ποτέ δεν οργανώθηκαν σε συντεχνία.¹³³

Το φαινόμενο αυτό δεν πρέπει από μόνο του να εκπλήσσει. Απεναντίας, ακόμα και αυτή η χαρακτηριστική περίπτωση απουσίας συντεχνιακής οργάνωσης σε ένα επάγγελμα που κατά τ' άλλα συγκέντρωνε όλες εκείνες τις ιδιότητες που θα μπορούσαν να του προσδώσουν συντεχνιακή υπόσταση, ήταν γεγονός πολύ συνηθισμένο. Στις περισσότερες μεσαιωνικές πόλεις ακόμα και τα πιο εξειδικευμένα και απαιτητικά γυναικεία επαγγέλματα ποτέ δεν οργανώνονταν σε συντεχνίες. Από αυτή την άποψη οι προαναφερθείσες περιπτώσεις των γυναικείων συντεχνιών επεξεργασίας υφασμάτων που έδρασαν στις πόλεις της Rouen, της Κολωνίας και του Παρισιού, και των οποίων η δράση έμοιαζε στις ασχολίες των γυναικών ομοτέχνων τους στην Αγγλία, είναι που συνιστούσαν τις πραγματικές εξαιρέσεις. Σε ποια αίτια πρέπει να αναζητηθούν επομένως οι λόγοι που δεν επέτρεψαν στις Αγγλίδες που ασχολήθηκαν με την επεξεργασία μεταξιού, να μην καταφέρουν να οργανωθούν σε συντεχνία όπως έπραξαν οι συνάδελφοί τους στα ηπειρωτικά; Τα παραδείγματα της Rouen, της Κολωνίας και του Παρισιού φαίνεται να προτείνουν πως γυναικείες συντεχνίες ήταν το πιο πιθανόν να οργανωθούν γύρω από επαγγέλματα που παρήγαν είδη πολυτελείας και κυρίως προς εξαγωγή. Απ' ότι φαίνεται επίσης, το κύρος με το οποίο ήταν ταυτισμένα αυτά τα επαγγέλματα βοήθησε και αυτό με τη σειρά του στο να περιβληθούν από έναν οργανισμό που παραδοσιακά εξέπεμπε ανάλογα ιδανικά όπως αυτόν της συντεχνίας. Οι Λονδρέζες τεχνίτριες μεταξιού παρήγαν και αυτές προϊόντα πολυτελείας και προέρχονταν από ισχυρές οικογένειες εμπόρων. Γιατί η περίπτωση τους ήταν διαφορετική; Εν αντιθέσει με τις συνάδελφους τους στη Κολωνία, οι γυναίκες τεχνίτριες στο Λονδίνο παρήγαν τα αγαθά τους προς διάθεση αυτών στη μικρότερη και φτωχότερη τοπική αγορά και επίσης δεν αντιπροσώπευαν ένα μικρό κομμάτι μίας τέχνης που ασκείτο σε οικογενειακό επίπεδο. Δεν ήταν όλες οι Λονδρέζες τεχνίτριες του μεταξιού παντρεμένες, και ακόμα και αν ήταν, η εργασία τους δεν ήταν συνυφασμένη με αυτή των συζύγων τους. Στη Κολωνία, η ίδρυση της συντεχνίας για την επεξεργασία των υφασμάτων, βασιζόταν ακριβώς σε αυτή την αδιάλυτη σχέση μεταξύ των επαγγελματικών ασχολιών ενός άνδρα και μίας γυναίκας εντός του νοικοκυριού. Απ' ότι φαίνεται, οι Λονδρέζες τεχνίτριες ήταν πιο ανεξάρτητες σε σχέση με το παράδειγμα της Κολωνίας, εντούτοις αυτό ήταν και που πιθανότατα τις εξοβέλισε από τις συντεχνιακές ζυμώσεις. Αυτός ο επιδεικνυόμενος βαθμός ανεξαρτησίας από την άλλη, σίγουρα δεν στάθηκε εμπόδιο στο εγχείρημα των γυναικών στο Παρίσι να οργανωθούν σε συντεχνία για την επεξεργασία των υφασμάτων, ωστόσο η

¹³³ M. Kowaleski, J. M. Bennett, «Crafts, guilds and women...», *ό.π.*, σ. 480-481.

παριζιάνικη οικονομία ήταν πιο προσανατολισμένη στη παραγωγή πολυτελών προϊόντων σε σχέση με αυτή του Λονδίνου. Η αξιοσημείωτη επιτυχία που οι γυναικείς συντεχνίες της επεξεργασίας υφασμάτων σημείωσαν στο Παρίσι, πρέπει ως ένα βαθμό να οφείλεται στα κυβερνητικά μέτρα που πάρθηκαν προς ενίσχυση και προστασία των επαγγελματιών τους ασχολιών, καθότι τα πολυτελή προϊόντα που αυτές παρήγαν είχαν ευρεία ζήτηση σε μεγάλη μερίδα των πιο πλούσιων και ισχυρών προσωπικοτήτων του γαλλικού βασιλείου. Η προγενέστερη εμφάνιση των συντεχνιών των τεχνιτών στο Παρίσι σε σχέση με το Λονδίνο, πιθανώς να ενήργησε και αυτή υπέρ των γυναικών εργαζομένων. Ακόμα και στο Παρίσι ωστόσο, μέχρι τον 15^ο αιώνα οι περισσότερες από αυτές τις ξεχωριστές γυναικείς συντεχνίες είχαν εκλείψει ή απορροφηθεί από τις αντίστοιχες αντρικές, ενώ οι γυναίκες που τις στελέχωναν φαίνεται πως σταδιακά άρχισαν να υποβιβάζονται σε συντεχνιακά μέλη δεύτερης κατηγορίας.¹³⁴

Ανεξάρτητα από τους λόγους που συνέβαλλαν στην μη δημιουργία συντεχνίας για τη προστασία των ασχολιών των γυναικών τεχνιτριών του μεταξιού στο Λονδίνο, η κατάληξη του επαγγέλματος τους ήταν εξαιρετικά δυσμενής. Τον 16^ο και 17^ο αιώνα, οι άνδρες σταδιακά κυριάρχησαν στο χώρο. Αυτή η μετάβαση αντανακλά αφενός εξωγενείς οικονομικές μεταβολές αλλά παράλληλα και την ευάλωτη επαγγελματικά θέση που οι γυναίκες του μεταξιού μέχρι τότε κατείχαν διότι μην κατέχοντας μια συντεχνία που θα οργάνωνε και θα προστάτευε το επάγγελμα τους, κατέληξαν να το απωλέσουν ολοκληρωτικά έναντι των ανδρών. Όταν οι άνδρες κυριάρχησαν στο συγκεκριμένο χώρο, ίδρυσαν μια συντεχνία που ακριβώς προστάτευε τα δικά τους συμφέροντα.¹³⁵

Το επάγγελμα των Λονδρέζων γυναικών τεχνιτριών του μεταξιού, αν και διέθετε όλα εκείνα τα χαρακτηριστικά που θα μπορούσαν να το μετατρέψουν σε συντεχνιακά προστατευόμενη απασχόληση, όπως το κύρος, τη δεξιοτεχνία, την αφοσίωση, τη προσήλωση και την ύπαρξη μεγάλων επενδύσεων εκτός των άλλων, εντούτοις αυτό δεν το κατάφερε ποτέ. Ο λόγος της συμπερίληψης αυτής της εκτενούς αναφοράς σε μια περίπτωση αποτυχίας σύστασης γυναικείας συντεχνίας, όταν μάλιστα το ευρύτερο θέμα είναι η δράση των μεσαιωνικών γυναικών εντός αυτών των οργανισμών, είναι ακριβώς πως μέσω της παράθεσης ενός τέτοιου παραδείγματος πλάι σε άλλα αντίστοιχα περιστατικά επιτυχούς σύστασης γυναικείων συντεχνιών, μπορεί να αποκαλυφθεί με πιο ολοκληρωμένο τρόπο το σύνολο των συνθηκών που διαμόρφωσαν την είσοδο ή μη καθώς και τη δράση αυτών μέσα στο συντεχνιακό χώρο.

¹³⁴ M. Kowaleski, J. M. Bennett, *ό.π.*, σ. 485-486.

¹³⁵ M. Kowaleski, J. M. Bennett, *ό.π.*, σ. 486.

Γενικά, μιας και τα περισσότερα επαγγέλματα που έτειναν να εμφανίζουν συντεχνιακή οργάνωση είχαν σαφή ανδροκρατούμενο χαρακτήρα, αυτό είχε ως αποτέλεσμα και την μετατροπή των επαγγελματικών συντεχνιών αντίστοιχα σε ως επί το πλείστον ανδροκρατούμενες οργανώσεις που εάν ανέχονταν γυναίκες στις τάξεις τους, τις δέχονταν ως μέλη δευτέρας κατηγορίας. Οι συντεχνιακές γυναίκες μπορεί να απολάμβαναν μερικά από τα θρησκευτικά, κοινωνικά και φιλανθρωπικά οφέλη που η συμμετοχή σε μία συντεχνία παρείχε, ωστόσο αποκλείονταν όχι μόνο από τις πολιτικές λειτουργίες των συντεχνιών αλλά και από πλήθος άλλων σημαντικών οικονομικών και κοινωνικών προνομίων. Σε ορισμένες περιπτώσεις όπως εξηγήθηκε, κάποιες επαγγελματικές δραστηριότητες με καθαρά γυναικείο αποτύπωμα που κατείχαν υψηλό κύρος ή εργαζόμενους με ανάλογες τεχνικές γνώσεις και δεξιότητες, μπορούσαν να αποκτήσουν συντεχνιακή δομή, ωστόσο τελικά λίγες τέτοιες συντεχνίες ιδρύθηκαν. Στις πόλεις της Rouen, του Παρισιού και της Κολωνίας πράγματι ιδρύθηκαν τέτοιες συντεχνίες, ακόμα και αυτές όμως διέθεταν μικρότερη αυτονομία από τις συντεχνίες των ανδρών. Στις περισσότερες άλλες πόλεις όμως, όπως αυτή του Λονδίνου, αυτές οι εξειδικευμένες τεχνίτριες δεν μπόρεσαν να οργανωθούν σε συντεχνίες, καθιστώντας τις ευάλωτες στον ανταγωνισμό.

5. Η συμμετοχή των γυναικών στις συντεχνίες των μεταλλουργών

Αυτό που επιχειρήθηκε μέχρι τώρα, ήταν μια προσπάθεια παρακολούθησης της γυναικείας συμβολής στις συντεχνίες τεχνιτών στην Αγγλία του ύστερου Μεσαίωνα μέσα από τη πορεία που αυτή ακολούθησε συγκεκριμένα στο χώρο παρασκευής μύρας από τη μία και αντίστοιχα στη ενασχόληση με την επεξεργασία μεταξωτών υφασμάτων. Ακόμα και έτσι, αυτά τα δύο παραδείγματα δεν μπορούν να αναδειχθούν ως κανόνας για την αποκάλυψη του ευρύτερου ρόλου που οι γυναίκες έπαιζαν εντός των συντεχνιών, ενός χώρου που όπως τονίστηκε, εκ φύσεως και επί τω συνόλω απείχε και αυτός με τη σειρά του από αυτό που γενικά συνιστούσε τον κανόνα για τις εργαζόμενες γυναίκες την εποχή εκείνη. Αφενός, ο χώρος της ζυθοποιίας αποτελούσε ένα πεδίο δράσης παραδοσιακά συνδεδεμένο με την γυναικεία οικιακή δραστηριότητα και ιδιαίτερα προνομιακό για τη περαιτέρω ανάπτυξη του υπό γυναικεία επίβλεψη, για όλους αυτούς τους λόγους που αναφέρθηκαν προηγουμένως, ενώ ακόμα και η ενασχόληση με την επεξεργασία μεταξωτών υφασμάτων, ένας επαγγελματικός κλάδος που εμφάνιζε πανομοιότυπα χαρακτηριστικά με τη κατασκευή μύρας, καθιστώντας και αυτόν ιδιαίτερο και ελκυστικό για τις γυναίκες εργαζόμενες, δεν οργανώθηκε ποτέ σε συντεχνία, στη περίπτωση της Αγγλίας τουλάχιστον. Αυτές οι δύο επαγγελματικές δραστηριότητες ανέκαθεν

διέθεταν ισχυρότατο γυναικείο χαρακτήρα και όταν κλήθηκαν να οργανωθούν σε συντεχνία ή στα πρότυπα αυτής, αναγκάστηκαν να προσαρμοστούν στα δεδομένα μιας εξουσίας και ενός κώδικα συμπεριφοράς ξεκάθαρα γένους αρσενικού, όπως αναπαράγονταν και οξύνονταν από αυτού του είδους τις επαγγελματικές ενώσεις. Στα λοιπά επαγγέλματα που μπορεί να έβριθαν σε μια μεσαιωνική πόλη ωστόσο, τα πράγματα συνήθως ήταν πολύ διαφορετικά: πολλά εξ' αυτών θεωρούνταν παραδοσιακά ανδρικές δραστηριότητες, και οι γυναίκες που ούτως ή άλλως έπρεπε να συμμετάσχουν στη παραγωγική διαδικασία, το έπραξαν αυτό ενεργώντας σε συντεχνιακά περιβάλλοντα με διαφορετικές συνθήκες από αυτές που επικρατούσαν στα δύο προηγούμενα παραδείγματα.

Μία περίπτωση που μπορεί να αποκαλύψει το χαρακτήρα της συμβολής των γυναικών εντός των συντεχνιών που ήλεγχαν ένα πατροπαράδοτα «αντρικό» επάγγελμα, ήταν εκείνη του κλάδου των κατασκευαστών πανοπλιών. Αυτό που κάνει αρχικά εντύπωση είναι ότι τα διαθέσιμα στοιχεία δεν μπορούν να παράσχουν ούτε ένα παράδειγμα ευκρινούς προσδιορισμού και αναγνώρισης κάποιας γυναίκας ως ανεξάρτητης κατασκευάστριας πανοπλιών. Οι γυναίκες, φαίνεται να ήταν πανταχού παρούσες στις δραστηριότητες της συγκεκριμένης συντεχνίας, όχι ως ανεξάρτητες επαγγελματίες και αναγνωρισμένα συντεχνιακά μέλη όπως ειπώθηκε, αλλά μέσω πιο κλασικών και αναμενόμενων ρόλων, όπως εκείνων της συζύγου, της κόρης και της υπηρέτριας που βοηθούσαν τον κύριο συντελεστή της επιχείρησης που ήταν ο άνδρας μάστορας. Ο λόγος για τον οποίο τόσες γυναίκες συνέβαλαν στην διεκπεραίωση όλων αυτών των καθηκόντων τα οποία ένα εργαστήριο κατασκευής πανοπλιών εκτελούσε, είναι ότι η λειτουργία του συγκεκριμένου κλάδου, αλλά και κάθε άλλου επαγγελματικού κλάδου την εποχή εκείνη βασιζόταν στο περίφημο οικοτεχνικό μοντέλο παραγωγής, οπότε και ολόκληρο το νοικοκυριό έπαιζε καθοριστικό ρόλο για την επιτυχή λειτουργία της επιχείρησης την οποία διέθετε.

Ποιος ήταν ο ρόλος των θυγατέρων εντός αυτού του τύπου οικογενειακής επιχείρησης με συντεχνιακό κάλυμμα; Στο Λονδίνο, επί παραδείγματι, όπου και τα εργαστήρια παραγωγής πανοπλιών είχαν αναλάβει το βαρύ φορτίο της κάλυψης των αναγκών του Αγγλικού Στέμματος για σχετικό εξοπλισμό στον Εκατονταετή πόλεμο και στα μέτωπα στη Σκωτία, επιστράτευσαν πρωτίστως τα μέλη των οικογενειών τους, η εργασία των οποίων, εκτός των άλλων πλεονεκτημάτων που προσέφερε, ήταν και άμισθη. Στις λιγότερες εκείνες περιπτώσεις που μπορεί να εντοπιστεί, έστω, η παρουσία των θυγατέρων μέσα στις συντεχνίες των κατασκευαστών πανοπλιών, αυτές φαίνονται να παραμένουν στις πατρογονικές τους εστίες και μετά την ενηλικίωση τους, πιστοποιώντας εμμέσως αυτή τους τη συμβολή στην εκτέλεση των λειτουργιών του οικογενειακού εργαστηρίου. Σε πολλές περιπτώσεις δε, εμφανίζονται να

διατηρούν ισχυρούς δεσμούς με τα οικογενειακά εργαστήρια των γονέων τους ακόμα και όταν αυτές παντρεύονταν, πιστοποιώντας και με αυτό τον τρόπο την αναντίρρητα σημαντική και συνεχή δράση τους εκεί. Τα καθήκοντα που οι κόρες των κατασκευαστών πανοπλιών αναλάμβαναν, σίγουρα είχαν να κάνουν με εργασίες λιγότερο απαιτητικές από σωματικής άποψης, όπως την δημιουργία των αλυσιδωτών και υφασμάτων επενδύσεων, την ολοκλήρωση των αρχικών και των τελικών σταδίων που περιελάμβανε η κατασκευή της πανοπλίας, και όταν ενηλικιώνονταν, ενδεχομένως τη διαχείριση του οικογενειακού μαγαζιού, εάν αυτό υπήρχε.¹³⁶

Μία ιδιαίτερα χαρακτηριστική περίπτωση η οποία αποκαλύπτει τις προοπτικές τις οποίες μια γυναίκα διέθετε εντός της συντεχνίας των κατασκευαστών πανοπλιών, ήταν εκείνη του Adam Hecche που πέθανε το 1403 και άφησε στη κόρη του Αγνή «όλα τα εργαλεία της τέχνης της κατασκευής αλυσιδωτών θωράκων για πανοπλίες», ενώ ο γιος του κληροδότησε τα εργαλεία σφυρηλάτησης. Αυτός ο καταμερισμός των παραχωρηθέντων εργαλείων μεταξύ των δύο τέκνων διόλου τυχαίος ήταν, καθότι η απείρως πιο κοπιώδης σωματικά φύση της κατασκευής και επισκευής πανοπλιών και γενικότερου οπλισμού σε σχέση με την κατασκευή των αλυσιδωτών επενδύσεων, οδήγησε τον πατέρα στην λήψη της απόφασης να κατευθύνει το γιο του στην ανάληψη της πρώτης ασχολίας, παρά την κόρη του. Επιπλέον, το γεγονός πως η κατασκευή της αλυσιδωτής εξάρτησης γινόταν ολοένα και λιγότερο δημοφιλής από τον καιρό του «Μαύρου Θανάτου» και μετά, ως διπλή απόρροια της ανόδου των ημερομισθίων και της εντατικής εργασίας που η συγκεκριμένη τέχνη απαιτούσε, συνέβαλε εξίσου στη τοποθέτηση της κόρης σε αυτό το επάγγελμα που πλέον παρείχε ένα συμπληρωματικό εισόδημα στα πλαίσια του νοικοκυριού.¹³⁷

Η γυναίκα ως σύζυγος, όπως και ως κόρη προγενέστερα, έπρεπε να συνεχίζει να συνδράμει στην εργασία του κύριου οικονομικού συντελεστή του νοικοκυριού ο οποίος ήταν αρσενικού φύλου, γενικότερα αλλά και στις ασχολίες του άντρα κατασκευαστή πανοπλιών συγκεκριμένα. Αναμφίβολα, οι άνδρες που στο συγκεκριμένο επαγγελματικό χώρο διέθεταν συζύγους οι οποίες μπορούσαν να συλλέξουν τις πρώτες ύλες, να συνδράμουν στο επάγγελμά τους, ή να συμβάλλουν στον αποδοτικότερο καταμερισμό των επιμέρους ασχολιών που συνέθεταν την παραγωγική διαδικασία του νοικοκυριού, πλεονεκτούσαν σε σχέση με τους άγαμους συναδέλφους τους. Μία σύζυγος η οποία μπορούσε να επιμεληθεί ορισμένα από τα πολλά

¹³⁶ B. Kirkland, «Now thrive the armourers». *The development of the Armourers' Crafts and the Forging of Fourteenth-century London*, University of York, αδημοσίευτη διδακτορική εργασία, 2015, σ. 121, 123.

¹³⁷ B. Kirkland, *ό.π.*, σ. 125.

τεχνικά στάδια τα οποία εμπεριέχονταν στο συγκεκριμένο επάγγελμα, θα επιτύγχανε μικρότερο χρόνο παραγωγής, επομένως και μεγαλύτερα κέρδη σε συντομότερο διάστημα για την επιχείρηση. Τα πολύτιμα εφόδια τα οποία οι γυναίκες προσέφεραν στους άντρες και κύρια μέλη της εν λόγω συντεχνίας, δεν εξαντλούνταν στη προσφορά αυτής της συνολικής αρωγής στις τεχνικές υποθέσεις εντός και εκτός του εργαστηρίου, που ασφαλώς από μόνη της ήταν καθοριστικής σημασίας. Πλάι σε αυτή την έμπρακτη ενίσχυση, οι γυναίκες σύζυγοι είχαν να επιδείξουν και τα πολλές φορές εκτεταμένα περιουσιακά στοιχεία τα οποία είχαν αποκτήσει είτε μέσω της προίκας είτε ως κληρονομήματα από προηγούμενους γάμους σε περίπτωση χηρείας, και τα οποία μπορούσαν να αξιοποιήσουν τώρα στα εργαστήρια σιδηρουργίας των νέων συζύγων τους. Ούτε πρέπει να παραγνωρισθούν και οι γνωριμίες και η δικτύωση που μια τέτοια γυναίκα είχε αποκτήσει μέσω της χρόνιας ενασχόλησης της με το συγκεκριμένο επάγγελμα, από παιδί ακόμα, έστω και με αυτόν τον άτυπο τρόπο. Αυτό μπορεί να καταδειχθεί μέσω της περίπτωσης της Agnes Nayer, κόρης ενός επιτυχημένου κατασκευαστή πανοπλιών, του Peter Nayer, η οποία παντρεύτηκε τον επίσης κατασκευαστή πανοπλιών αλλά και μετανάστη από την Νορθρουμβρία, William de Glendale. Το ενδιαφέρον εδώ είναι ότι η αναντίρρητη επιτυχία την οποία ο άνδρας σύζυγος είχε σημειώσει μέχρι το 1363, χρονιά που μαρτυρείται να κατασκευάζει πανοπλίες για τον βασιλιά και να χορηγεί δάνεια ύψους 500 λιρών, δεν οφειλόταν σίγουρα στις μηδαμινές γνωριμίες που του είχε αποφέρει η ιδιότητα του ως μετανάστης, αντιθέτως οφειλόταν στις αντίστοιχες γνωριμίες που η ντόπια και σχετική με το επάγγελμα γυναίκα του διέθετε. Συν αυτό, η Agnes είχε κληρονομήσει μία τεράστια περιουσία από τους συγγενείς της τεχνίτες στη κατασκευή πανοπλιών που απεβίωσαν τον καιρό του «Μαύρου Θανάτου», και την οποία έθεσε στη διάθεση του τεχνίτη συζύγου της. Ο William μπορεί να ήταν αυτός που αναγνωριζόταν ως ο καθ' αυτό επαγγελματίας πανοπλιών και τελικά αναδείχθηκε ως ένας επιτυχημένος επαγγελματίας στο χώρο, χωρίς όμως την οικονομική στήριξη, την αναμφισβήτητη παροχή τεχνογνωσίας και κάθε λογής έμπρακτης συνδρομής και των σχετικών γνωριμιών που παρείχε η σύζυγος, είναι αμφίβολο το τι θα είχε να καταφέρει στο τέλος.¹³⁸

Οι ενήλικες γυναίκες δραστηριοποιούνταν εντός αυτού του ξεκάθαρα ανδροκρατούμενου συντεχνιακού χώρου στο πλευρό και προς αρωγή των συζύγων τους, ωστόσο στην πολύ πιθανή περίπτωση που αυτοί απεβίωναν, οι ίδιες καλούνταν να αντιμετωπίσουν τα νέα δεδομένα και να επαναχαράξουν την πολιτική που θα ακολουθούσαν εντός της συντεχνίας. Αυτό συνέβη στην περίπτωση της Christina de Siende, η οποία κληρονόμησε το εργαστήριο κατασκευής

¹³⁸ B. Kirkland, *ό.π.*, σ. 132-133.

πανοπλιών του συζύγου της, όταν αυτός ο τελευταίος απεβίωσε. Η παραχώρηση του εργαστηρίου στην Christina είναι από μόνη της ενδεικτική της αποδοχής που τύγχανε εκ μέρους του εκλιπόντος συζύγου της ως προς την ικανότητα της ίδιας να μπορεί να διευθύνει από μόνη της την οικογενειακή επιχείρηση, ή να την παραχωρήσει σε κάποιον που θα το έκανε για λογαριασμό της σε περίπτωση που ξαναπαντρευόταν. Το γεγονός πως η διαθήκη όριζε πως τα εργαλεία της τέχνης θα περιέρχονταν στον μαθητευόμενο του εκλιπόντος μάστορα, προφανώς σήμαινε πως η Christina δεν θα ήταν αυτή που θα αναλάμβανε τις καθαυτό σωματικές και βαριές ασχολίες του σιδηρουργείου. Αντ' αυτού, αυτά τα καθήκοντα θα τα έφερνε εις πέρας ο άνδρας μαθητευόμενος, για την ολοκλήρωση της μαθητείας του οποίου, ωστόσο, υπεύθυνη θα ήταν τώρα η Christina.¹³⁹

Σε περίπτωση δεύτερου γάμου με μια χήρα που είχε αναλάβει μια επιχείρηση τέτοιου είδους(μια πρακτική που ούτως ή άλλως αποτελούσε για τις ίδιες μονόδρομο), ο νέος σύζυγος είχε το δικαίωμα να ασκήσει το επάγγελμα του προηγούμενου συζύγου «είτε αυτός ήταν επιδέξιος στη τέχνη είτε όχι». Με αυτό τον τρόπο επί της ουσίας υπονοούταν πως η συντεχνία εκλάμβανε ως αυτονόητο το γεγονός της κατοχής των σχετικών εκείνων γνώσεων και της τεχνικής κατάρτισης ιδιαίτερα υψηλού επιπέδου από μεριάς των γυναικών και των θυγατέρων των κατασκευαστών πανοπλιών, που θα τους επέτρεπαν να διευθύνουν την επιχείρηση των επίσημων αρρένων μελών σε περίπτωση θανάτου τους, καθώς και να εκπαιδεύουν με πλήρη ορθότητα μαθητευόμενους, παιδιά, υπηρετικό προσωπικό αλλά και τους νέους συζύγους στο επάγγελμα. Όταν μία γυναίκα παντρευόταν, αυτομάτως τίθετο υπό την προστασία του ανδρός της, και υπό νομική έννοια, αφού και σε όλες τις υποθέσεις που είχαν νομικό χαρακτήρα ή προεκτάσεις, αυτή εκπροσωπείτο από τον σύζυγο της. Όπως εξηγήθηκε προηγουμένως ωστόσο, ενίοτε ήταν επιτρεπτό σε μία μεσαιωνική γυναίκα, ιδίως στην Αγγλία, να ενεργεί ως ανεξάρτητο και αναγνωρισμένο νομικό πρόσωπο, ως «*femme sole*» δηλαδή, και να διευθύνει την δική της επιχείρηση. Συνακολούθως, αν και τέτοια παραδείγματα γυναικών που επιχειρηματικά δρούσαν ανεξάρτητα δεν είναι και πολυάριθμα, εντούτοις στη πόλη του Λονδίνου μπορούν να ανιχνευθούν σχετικές περιπτώσεις. Για παράδειγμα, η Alice, σύζυγος του εμπόρου Thomas από το Cantebrugge, η οποία ακριβώς επιδιόταν σε αυτή την επαγγελματική ασχολία ανεξάρτητα από τον σύζυγο της, είτε στη μαζική παραγωγή πανοπλιών είτε στο εμπόριο αυτών. Το 1324, η Alice έπεσε θύμα κλοπής, όταν τέσσερις άνδρες εισέβαλλαν στο χώρο ιδιοκτησίας της και υπό την απειλή μαχαιριών της απέσπασαν εμπορεύματα περίπου 100 κιλών, ενώ μεμονωμένα προϊόντα ήταν ιδιαίτερα μεγάλης αξίας. Το

¹³⁹ B. Kirkland, *ό.π.*, σ. 135-136.

μέγεθος και η αξία των κλοπιμαίων είναι εξίσου δηλωτικά για την ύπαρξη ενός εξίσου μεγάλου και δυναμικού εργαστηρίου.¹⁴⁰

Παρόλα αυτά, στοιχεία που να κάνουν λόγο για γυναίκες κατασκευάστριες πανοπλιών οι οποίες αναγνωρίζονταν στο χώρο ή και γενικότερα ως τέτοιες, ή να τιτλοφορούνταν ως καθαυτό «κατασκευάστριες πανοπλιών» αντί να προσδιορίζονται με το επώνυμο του συζύγου, δεν μπορούν να εντοπιστούν. Είναι προφανές ότι εντός του συντεχνιακού χώρου της δημιουργίας πανοπλιών οι γυναίκες θεωρούνταν μέλη δεύτερης κατηγορίας και επ' ουδενί δεν κατείχαν τα ίδια προνόμια με τους άνδρες συναδέλφους τους. Ακόμα και στο προηγούμενο παράδειγμα της Alice, η οποία και κατείχε ένα μεγάλο εργαστήριο παραγωγής πανοπλιών, προσδιοριζόταν μέσω του γάμου της με τον σύζυγο της και όχι ως ανεξάρτητη τεχνίτης ή έμπορος. Και αυτό ίσχυε, μολονότι η Alice έπρεπε να δραστηριοποιείται εντός της σχετικής συντεχνίας, έστω και εξαιτίας του συζύγου της, αφού οι επιχειρηματικές δραστηριότητες μεγάλης εμβέλειας με τις οποίες καταπιανόταν, σίγουρα απαιτούσαν τις υποδομές και τις διασυνδέσεις που η συμμετοχή στη συντεχνία των κατασκευαστών πανοπλίας προσέφερε.¹⁴¹

Μεταξύ των μεταλλουργικών επαγγελμάτων, εκείνο της κατασκευής πανοπλιών ήταν από τα πιο απαιτητικά τεχνικά αλλά και σωματικά. Γι' αυτό και σε άλλες μεταλλουργικές δραστηριότητες που χαρακτηρίζονταν από μικρότερη ένταση, όπως εκείνες της μεταλλουργίας διάφορων άλλων αντικειμένων, της κατασκευής μαχαιριών και της συντήρησης των όπλων, οι γυναίκες απαντώνταν συχνότερα. Στους διασωθέντες καταλόγους εισφορών της συντεχνίας των σιδηρουργών του Λονδίνου τον 15^ο αιώνα, μπορούν να εντοπισθούν και οι αντίστοιχες συνδρομές που καταβάλλονταν από συντεχνιακά μέλη γυναικείου φύλου ενώ οι κανονισμοί τους οποίους οι σιδηρουργοί της Υόρκης εξέδωσαν το 1490, ήταν σαφείς στην υποχρεωτική εφαρμογή τους τόσο από τους άνδρες όσο και από τις γυναίκες που δραστηριοποιούνταν στο συγκεκριμένο χώρο. Το 1429, ένας μαθητευόμενος στο Λονδίνο, μήνυσε τη προηγούμενη μαστόρισσα του, Beatrix Goscelyn, τη χήρα ενός σιδηρουργού που «σύμφωνα με τους νόμους, τα ήθη και τη θέληση του αποβίωσαντα όφειλε να διατηρήσει το νοικοκυριό του και να εκπαιδεύσει τους μαθητευόμενους του», παρόλα αυτά όμως η ίδια πούλησε την επιχείρηση και αποδέσμευσε τον μαθητή. Και σε αυτό το χώρο, οι γυναίκες υπηρέτριες πολλές φορές λάμβαναν την σχετική επαγγελματική κατάρτιση, οι γυναίκες σύζυγοι βοηθούσαν τους άνδρες στις επαγγελματικές τους υποχρεώσεις, και ως χήρες πολλές φορές αναλάμβαναν την οικογενειακή επιχείρηση και μετά θάνατο αυτών. Στις αρχές του 14^ο αιώνα επί παραδείγματι,

¹⁴⁰ B. Kirkland, *ό.π.*, σ. 138-139.

¹⁴¹ B. Kirkland, *ό.π.*, σ. 140.

ένας σιδηρουργός ονόματι William le Ferour άφησε όλα τα εργαλεία της τέχνης του στην υπηρέτρια του. Οι κανονισμοί τους οποίους η συντεχνία των χυτηρίων της Υόρκης συνέταξε το 1390, προέβλεπαν πως τα εργαζόμενα μέλη της μπορούσαν να διδάξουν στις συζύγους τους τα μυστικά του επαγγέλματος, ενώ η ζωτική παρουσία της συζύγου για την επιτυχή λειτουργία της επιχείρησης επιβεβαιώνεται από την απόφαση της συντεχνίας να παραχωρήσει σε ένα μέλος της την άδεια να μπορεί να διατηρήσει δύο μαθητευόμενους κατ' εξαίρεση καθότι το ίδιο ως άγαμο δεν μπορούσε να στηριχθεί στη συμβολή μιας συζύγου. Σε μία αξιοσημείωτη περίπτωση στην Υόρκη του 1487, απαντάται μια χήρα που καταγράφεται να δραστηριοποιείται στο εμπόριο μεταλλικών προϊόντων ενώ ήταν και υποψήφια για συντεχνιακό αξίωμα, πράγμα εξαιρετικά σπάνιο ακόμα και για την πιο επιτυχημένη και αναγνωρισμένη γυναίκα με συντεχνιακή ιδιότητα.¹⁴²

Για να επιτευχθεί μια ικανοποιητικότερη αποτίμηση της συνολικής παρουσίας που η μεσαιωνική γυναίκα κατείχε στον ιδιαίτερο για την ίδια συντεχνιακό χώρο της επεξεργασίας μετάλλων, πρέπει καταρχάς να λαμβάνεται υπ' όψιν ότι οι γυναίκες εκείνες που διηύθυναν σιδηρουργεία, είναι σχεδόν σίγουρο πως δεν βρίσκονταν να σφυροκοπούν με τα ίδια τους τα χέρια τις δύσκαμπτες ύλες της εργασίας τους. Στο Λονδίνο για παράδειγμα, λίγες είναι οι φορές που μπορούν να ανιχνευθούν γυναίκες που δούλευαν οι ίδιες το μέταλλο των πανοπλιών που αναλάμβαναν, και όταν αυτό ίσχυε, η εργασία τους φαίνεται να μην χαρακτηρίζεται ως υψηλού επιπέδου ή δεν θεωρείται τόσο αναγνωρισμένη όσο αυτή των ανδρών συναδέλφων τους. Γι' αυτό και η γυναικεία συνδρομή στη παραγωγή πανοπλιών περιοριζόταν στη κατασκευή των αλυσιδωτών και υφασμάτων επενδύσεων που έντυναν εσωτερικά τις πανοπλίες ή στη διαχείριση του μαγαζιού πλάι στους άνδρες συζύγους και γονείς των νοικοκυριών, και όχι στη σφυρηλάτηση των πανοπλιών, το βασικότερο και απαιτητικότερο στάδιο στο συγκεκριμένο κλάδο. Και παρόλο που οι σχετικές απεικονίσεις γυναικών σιδηρουργών στα θεατρικά έργα και τη λογοτεχνία της εποχής δεν μπορούν να λαμβάνονται πάντα στα σοβαρά, καθότι αυτές παρουσιάζονται να αναγκάζουν τους ίδιους τους τούς πελάτες να χτυπούν το βαρύ σφυρί της δουλειάς τους που οι ίδιες δεν μπορούν να χειριστούν, ή να φτιάχνουν τεράστια και παραμορφωμένα καρφιά για τη Σταύρωση του Χριστού, εντούτοις από αυτές τις αναπαραστάσεις πηγάζει σταθερά ένα μοτίβο περί γυναικείας ακαταλληλότητας όσον αφορά το συγκεκριμένο επάγγελμα¹⁴³

¹⁴² P. J. P. Goldberg, *Women, work...*, ό.π, σ. 127-128.

¹⁴³ P. J. P. Goldberg, ό.π, σ. 143-145, H. Swanson, «The illusion of economic structure. Craft guilds in late medieval English towns», *Past & Present*, Volume 121, Issue 1, 1988, σ. 39-40.

6. Η συμμετοχή των γυναικών στις υπόλοιπες συντεχνίες των τεχνιτών

Όσον αφορά την παρουσία των γυναικών στις υπόλοιπες συντεχνίες των τεχνιτών, αυτές γίνονταν δεκτές σε όλα σχεδόν τα συντεχνιακά επαγγέλματα, ένεκα και της έλλειψης αμιγώς γυναικείων συντεχνιών στην Αγγλία αφού η συμβιβαστική λύση ήταν αναπόφευκτα να εισέλθουν στις παραδοσιακά ανδροκρατούμενες συντεχνίες. Αυτή η αποδοχή η οποία από την μία τεκμαίρεται από τους διάφορους συντεχνιακούς και λοιπούς αστικούς κανονισμούς και από την άλλη προκύπτει αντίστροφα από την απουσία σχετικών απαγορεύσεων στην είσοδο γυναικών στις αγγλικές συντεχνίες, δεν παύει παρόλα αυτά να έχει μια πολύ θεωρητική διάσταση. Πρακτικά, μια σειρά από εμπόδια δυσχέραιναν την ένταξη των γυναικών στις συντεχνίες, όπως η άρνηση να λάβουν την ιδιότητα του πολίτη ως επίσημα συντεχνιακά μέλη, η έλλειψη των απαραίτητων οικονομικών πόρων και διασυνδέσεων, όπως και το γενικότερο πολιτισμικό πλαίσιο που περιόριζε τις γυναικείες φιλοδοξίες περί ενασχόλησης μιας μεγαλεπήβολης επαγγελματικής «καριέρας».¹⁴⁴

Όπως και να έχει, ορισμένα παραδείγματα ανεξάρτητης γυναικείας δραστηριότητας συναντώνται και σε διάφορες άλλες τεχνικές συντεχνίες, κυριολεκτικά όμως μετρημένα στα δάχτυλα. Μπορεί οι γυναίκες να διέπρεπαν στο μικροεμπόριο ειδών καθημερινής ανάγκης και τροφίμων, όταν όμως αυτές οι ασχολίες αποκτούσαν συντεχνιακή κάλυψη, (συνήθως κατόπιν πρωτοβουλίας των αρχών, και έχοντας ως στόχο τη αναγκαία παρακολούθηση της τροφοδοσίας της πόλης) οι γυναίκες παραμερίζονταν. Κανένας από τους πάγκους που πουλούσαν κρέας στο Norwich δεν πιστοποιείται να ανήκει σε γυναίκα, και μόνο μια χήρα φαίνεται πως πουλούσε η ίδια το κρέας αμέσως μετά τον θάνατο του συζύγου της.¹⁴⁵ Ομοίως και με την κατά τ' άλλα οικιακή ασχολία του ψησίματος ψωμιού και άλλων συναφών τροφίμων, όταν αυτή αποκτούσε περισσότερο εμπορικό και συντεχνιακό χαρακτήρα, ο εξοβελισμός των γυναικών είναι δεδομένος. Η περίπτωση της Οξφόρδης, όπου και το 1239 ανάμεσα στους 30 επαγγελματίες αρτοποιούς που αντέδρασαν στην επιβολή ενός φόρου, βρισκόταν μόνο μια ανεξάρτητη γυναίκα αρτοποιός και άλλες δύο συζευγμένες γυναίκες που καταγράφονταν μαζί με τους συζύγους τους, είναι ενδεικτική.¹⁴⁶

¹⁴⁴ K. Lacey, «Women and work in fourteenth and fifteenth century London», στο: L. Charles και L. Duffin (επιμ.), *Women and work in preindustrial England*, Λονδίνο, Croom Helm Publishing, 1985, σ. 46.

¹⁴⁵ P. J. P. Goldberg, *Women, work...*, ό.π., σ. 108.

¹⁴⁶ P. J. P. Goldberg, ό.π., σ. 145.

Ασφαλώς η παρουσία των γυναικών είναι αισθητή στον οικείο για αυτές χώρο της επεξεργασίας υφασμάτων, ακόμα και τώρα που αυτός αποκτούσε μια πιο επιχειρηματική διάσταση καθώς και συντεχνιακή δομή, όπως επιχειρήθηκε να φανεί με το παράδειγμα της γυναικείας επεξεργασίας μεταξιού. Καθώς, όμως, η διαδικασία της επεξεργασίας υφασμάτων και της δημιουργίας αμφίεσης και άλλων συναφών προϊόντων διακατεχόταν από πολλά στάδια που το καθένα από αυτά αντιμετωπιζόταν διαφορετικά από τις συντεχνίες, οι γυναίκες επαγγελματίες τύγγαναν διαφορετικής μεταχείρισης ανά ειδικευση. Η γυναικεία παρουσία πιστοποιείτο γενικά στα αρχικά στάδια επεξεργασίας του υφάσματος όπως αυτά της κλώσης του νήματος και αντίστοιχα σπάνιζε στην τελική επεξεργασία. Αρκετές γυναίκες απασχολούνταν στις συντεχνίες ως κλώστριες, αν και η συγκεκριμένη μορφή απασχόλησης συνήθως είχε τον χαρακτήρα ανειδίκευτης εργασίας, που εκτελείτο στο σπίτι και αμειβόταν με το κομμάτι. Η συγκεκριμένη ασχολία, και λόγω των πενιχρών εισοδημάτων που απέφερε, ήταν συνώνυμη της εξαθλίωσης και της κοινωνικής και ηθικής υποτίμησης. Λέγεται πως η παρακμή της βιοτεχνίας υφασμάτων στην Υόρκη οφειλόταν στην έλλειψη σε προσφορά κλωστριών, μιας και αυτές ήταν τόσο φτωχές που δεν μπορούσαν να ανταποκριθούν στο υψηλό κόστος ζωής της πόλης.¹⁴⁷ Η ενασχόληση με την ύφανση από την άλλη, μολονότι και αυτή πατροπαράδοτα θεωρούμενη ως μια γυναικεία εργασία που λάμβανε χώρα εντός του οικιακού πλαισίου, όταν στρεφόταν προς την μαζική αγορά, κατέληγε να μετατρέπεται σε μία ανδροκρατούμενη τέχνη. Στο Λονδίνο δεν μαρτυρείται τη περίοδο αυτή η ύπαρξη τέτοιων υφαντριών, στην Υόρκη από την άλλη οι κανονισμοί της συντεχνίας όριζαν πως μια γυναίκα μπορούσε να εργαστεί ως κλώστρια εφόσον αυτή «αποδείκνυε τη τέχνη της», κάτι που αποδεικνύεται από τις πολλές αναφορές για χήρες κλώστριες που δραστηριοποιούνταν στη πόλη και την μέριμνα που λάμβαναν οι αποβιώσαντες σύζυγοι για την συνέχιση της ασχολίας τους από τις συζύγους τους. Στις πόλεις του Nottingham και του Canterbury, γυναίκες καταγράφονται να λαμβάνουν άδεια από τις αρχές για να ασκήσουν το επάγγελμα της κλώστριας. Η ειδικότητα της βαφής των υφασμάτων ήταν και αυτή μια ως επί το πλείστον ανδρική ασχολία τουλάχιστον σε συντεχνιακό επίπεδο, όμως και εδώ ορισμένες μεμονωμένες περιπτώσεις γυναικείας εμπλοκής μπορούν να εντοπιστούν, όπως οι γυναίκες μαστόρισσες της συντεχνίας των βαφέων υφασμάτων στην Υόρκη, που το 1472 επικύρωναν τους νέους κανονισμούς του κλάδου.¹⁴⁸

¹⁴⁷ P. J. P. Goldberg, *ό.π.*, σ. 118-120, D. Hutton, «Women in Fourteenth Century Shrewsbury», στο: L. Charles και L. Duffin (επιμ.), *Women and work in preindustrial England*, Λονδίνο, Croom Helm Publishing, 1985, σ. 89-90.

¹⁴⁸ K. Lacey, «Women and work...», *ό.π.*, σ. 53, P. J. P. Goldberg, *Women, work...*, *ό.π.*, σ. 120-121.

Η προώθηση τροφίμων και οικιακών προϊόντων καθώς και η ενασχόληση με την επεξεργασία υφασμάτων αποτέλεσαν δύο επαγγελματικούς κλάδους οι οποίοι, όπως τόσοι άλλοι, έτσι και οι ίδιοι κλήθηκαν να προσαρμοστούν στις νέες επιχειρηματικές και συντεχνιακές συνθήκες. Ακολούθως το γυναικείο φύλο, και όντας παραδοσιακά συνδεδεμένο με αυτούς τους δυο τομείς, αναγκάστηκε και εκείνο να αντιμετωπίσει τα νέα δεδομένα και να συνεχίσει να εργάζεται σε εντελώς διαφορετικές συνθήκες. Η έλλειψη φιλοξενίας που κάποια άλλα επαγγέλματα με σαφώς ανδροκρατούμενο χαρακτήρα παραδοσιακά επεδείκνυαν απέναντι στις γυναίκες απασχολούμενες εντάθηκε, όταν οργανώθηκαν και αυτά με τη σειρά τους υπό την επίβλεψη της ανδρικής επαγγελματικής και αστικής ελίτ. Επαγγελματικές ασχολίες, στις οποίες οι γυναίκες αποθαρρύνονταν από το να εμπλακούν ήταν καταρχάς όσες απαιτούσαν μεγάλη μυϊκή δύναμη ή θεωρούνταν ιδιαίτερα σκληρές. Ομοίως και στις συντεχνίες που ανέλαβαν τελικά την οργάνωση των εν λόγω σκληροτράχηλων επαγγελμάτων, η γυναικεία επαγγελματική δραστηριοποίηση ως αξιοπερίεργο γεγονός και καταφανής εξαίρεση εκλαμβάνεται και σίγουρα όχι ως κάτι το σύνηθες. Αναφορές για γυναίκες στην Αγγλία επί παραδείγματι που απασχολούνταν στον κατασκευαστικό ή ξυλουργικό τομέα, είναι πολύ σπάνιες. Μόνο οι ενδεδειγμένες φορολογικές απογραφές στις αγγλικές πόλεις μπορούν να αποκαλύψουν μερικές τέτοιες περιπτώσεις αφού συχνά περιέχουν ονόματα γυναικών βοηθών σε κτίστες και λοιπούς τεχνίτες στο χώρο των κατασκευών. Το 1400, η χήρα ενός Υορκέζου τουβλοποιού, πιθανότατα συνέχισε να εξασκεί το επάγγελμα του ανδρός της, μιας και η ύπαρξη των κλιβάνων πιστοποιείται μέχρι και τον δικό της θάνατο. Ακολούθως, η συντεχνία της Υόρκης φαίνεται πως επέτρεπε στη χήρα ενός ξυλουργού να ασκεί το επάγγελμα του, κάτι που υποδηλώνεται από την άδεια που τους έδινε να συνεχίσουν να απασχολούν το προσωπικό των ανδρών συζύγων τους.¹⁴⁹

Ο χώρος της επεξεργασίας δερμάτων, ένεκα των αντίξοων επαγγελματικών συνθηκών και της τραχύτητας που τον διέκριναν, κρίθηκε και αυτός ακατάλληλος για τη δραστηριοποίηση γυναικών επαγγελματιών, παρόλη τη στενή του συνάφεια με το τομέα της επεξεργασίας υφασμάτων και ενδυμάτων και την έντονη παρουσία του γυναικείου στοιχείου που εντοπιζόταν εκεί. Ορισμένες γυναίκες μπόρεσαν να απασχοληθούν στο συγκεκριμένο τομέα, κυρίως στο πρώτο στάδιο της ένωσης των κομματιών από δέρμα και στην αποκάθαρση τους αλλά και στην επεξεργασία των γούνινων προϊόντων. Αυτό ακριβώς έκανε η Matilda Paine, η μία εκ των τριών μόνο τέτοιων περιπτώσεων γυναικών επαγγελματιών που διασώζονται στο μεσαιωνικό Λονδίνο, η οποία μετά το θάνατο του ανδρός της, δεν επαναπαύτηκε με το να

¹⁴⁹ P. J. P. Goldberg, *ό.π., σ.*, 130-131.

ξαναπαντρευτεί ούτως ώστε να παραχωρήσει την επιχείρηση στο νέο της σύζυγο, αντιθέτως αποφάσισε να ασκήσει η ίδια το επάγγελμα. Το ότι αυτό κατάφερε να το φέρει εις πέρας με επιτυχία πιστοποιείται από την λειτουργία της οικογενειακής επιχείρησης μέχρι και τον δικό της θάνατο. Αυτό με σειρά του προϋπέθετε και υποδήλωνε την κατοχή από τη μεριά της Matilda, όλων εκείνων των εξειδικευμένων δεξιοτήτων που κρίνονταν απαραίτητες για την εκπλήρωση των καθηκόντων της, όπως την έρευνα και απόκτηση δερμάτων καλής ποιότητας, καθώς και όμοιων χαρακτηριστικών και χρώματος ούτως ώστε αυτά να συνδυασθούν επιτυχώς για την παραγωγή γουνών. Η αναγνώριση της Matilda σε αυτό το ανδροκρατούμενο χώρο, πιστοποιείται από την πρόβλεψη στις διαθήκες άλλων συναδέλφων της για την τοποθέτηση των μαθητευόμενων τους υπό δική της επίβλεψη.¹⁵⁰ Ακόμα και στην ακόμα πιο απαιτητική τεχνική της βυρσοδεψίας, όπου οι χήρες ως επί το πλείστον αποθαρρύνονταν από το να συνεχίσουν να εξασκούν το επάγγελμα των συζύγων τους, οι μαρτυρίες για γυναίκες που συνέχισαν να εξασκούν τη τέχνη ως ανεξάρτητες επαγγελματίες που αναγνωρίζονταν ως τέτοιες από τη συντεχνία δεν εκλείπουν, είναι όμως λιγοστές και δεν παρέχουν σχεδόν καμία λεπτομέρεια για το καθεστώς αυτών.¹⁵¹

Πως θα μπορούσε να συνοψιστεί επομένως ο ρόλος που οι γυναίκες κατείχαν μέσα σε αυτές τις πιο κλασικές και ανδροκρατούμενες επαγγελματικές συντεχνίες(ιδίως σε σχέση με τους ιδιάζοντες για τη γυναικεία απασχόληση χώρους της επεξεργασίας μύρας και μεταξωτών υφασμάτων) και υπό ποια οπτική θα πρέπει αυτός να ιδωθεί; Το κυριαρχούμενο από άνδρες περιβάλλον αυτών των συντεχνιών αποτελεί μια ιδανική ευκαιρία για την σκιαγράφηση της γενικότερης μοίρας που ο μεσαιωνικός κόσμος της εργασίας επιφύλασσε στη γυναίκα: οι λειτουργίες που αυτή επιτελούσε μέσα στο συγκεκριμένο εργασιακό περιβάλλον και τα όρια που περιόριζαν τη δράση της, υπαγορεύονταν από την ύπαρξη του νοικοκυριού και της θέσης που αυτό κατείχε για τη μεσαιωνική κοινωνία. Η ολοκληρωτική εμπλοκή ολόκληρου του έμφυχου δυναμικού που απάρτιζε το νοικοκυριό στη παραγωγική διαδικασία, από τα μέλη της οικογένειας μέχρι το υπηρετικό προσωπικό και τους μαθητευόμενους, εάν αυτοί υπήρχαν, κρίνονταν απαραίτητη για την εξασφάλιση ακόμα και της ίδιας της επιβίωσης του μεσαιωνικού ανθρώπου. Σε αυτό το χώρο που δημιουργήθηκε από τη ζωτική σύγκλιση ανάμεσα στο οικογενειακό παραγωγικό μοντέλο και στο μεσαιωνικό κόσμο της εργασίας, κλήθηκε να

¹⁵⁰ E. Veale, «Matilda Penne, Skinner (1392-1393)», στο: C. M. Barron και A. Sutton (επιμ.), *Medieval London widows, 1300-1500*, London, The Hambledon Press, 1994, σ. 47-49.

¹⁵¹ D. Keene, «Tanner's widows (1300-1500)», στο: C. M. Barron και A. Sutton (επιμ.), *Medieval London widows, 1300-1500*, London, The Hambledon Press, 1994, σ. 17-27, D. Hutton, «Women in Fourteenth Century Shrewsbury», *ό.π.*, σ. 93.

δράσει και η γυναίκα, υπό τις εντολές και τις επιταγές του επίσημου κόσμου της εργασίας. Αυτός ο τελευταίος, ως επί το πλείστον ανδροκρατούμενος, έθετε για τη ίδια τα αυστηρά εκείνα πλαίσια δράσης, που παρεμπιπτόντως ταυτίζονταν με τα όρια εντός των οποίων οι άντρες ιθύνοντες στον εργασιακό τομέα επέτρεπαν στη γυναίκα να δραστηριοποιείται, πρωτίστως προς εξυπηρέτηση των δικών τους συμφερόντων και φιλοδοξιών. Ο συντεχνιακός κόσμος, επιστράτευε όλες εκείνες τις γυναίκες που κινούνταν εντός του οικιακού πλαισίου και τις τοποθετούσε σε πόστα που ενδεχομένως να κρίνονταν δευτερευούσης σημασίας, επ' ουδενί όμως περιττά για την ολοκλήρωση των συνολικών απαιτήσεων που το επάγγελμα διέθετε, τις απομάκρυνε ωστόσο από τις βασικές ασχολίες που βρίσκονταν στο επίκεντρο αυτού, και οι οποίες επέφεραν αναγνώριση και ισχύ. Οι γυναίκες δρούσαν εδώ ως μέλη του νοικοκυριού και όχι ως ανεξάρτητες επαγγελματίες με τις δικές τους φιλοδοξίες, εξ' ου και οι συνεχείς αναφορές σε χήρες, η λήψη του συντεχνιακού πόστου των οποίων οφειλόταν στην μεταβίβαση της επαγγελματικής ιδιότητας από τον σύζυγο και σε καμία περίπτωση στη αναγνώριση των προσωπικών τους προσπαθειών και ικανοτήτων. Επιβεβαιώνεται και εδώ επομένως, αυτό το συνηθισμένο φαινόμενο της εμπλοκής των γυναικών στο κόσμο της εργασίας με μία μορφή περιορισμένη και ελεγχόμενη, αλλά και ζωτικής σημασίας από την άλλη για την εύρυθμη λειτουργία αυτού.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΕΣ ΣΥΝΤΕΧΝΙΕΣ ΚΑΙ ΑΝΕΙΔΙΚΕΥΤΕΣ ΕΡΓΑΖΟΜΕΝΕΣ: Ο ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ ΥΠΗΡΕΤΡΙΑΣ

Οι επαγγελματικές συντεχνίες, όπως εξηγήθηκε, ήταν ενώσεις, που λόγω των γνωρισμάτων της κοινωνικής αναγνώρισης, του πλούτου και της ισχύος με τα οποία ήταν συνυφασμένες οι ασχολίες που εκπροσώπευαν καθώς και των μονοπωλίων που μπορούσαν να επιβάλουν, ανέδειξαν τα μέλη τους σε ελίτ του εργασιακού χώρου της εποχής. Η προσέγγιση που επιχειρήθηκε μέχρι τώρα αναφορικά με την παρουσία των γυναικών μεταξύ της επίλεκτης ομάδας των επαγγελματιών που κατείχαν αυτή τη προνομιακή ιδιότητα, είχε ως γνώμονα την εστίαση σε εκείνα τα γυναικεία μέλη που κατείχαν σε μεγαλύτερο ή πολύ συχνά και σε μικρότερο αυτά τα ανάλογα προνόμια. Το παράδειγμα της συντεχνίας των κατασκευαστών πανοπλίας ωστόσο, όπως και αυτά που ακολούθησαν, μαρτυρούν και μια άλλη πτυχή αυτού του χαρακτήρα που η δραστηριότητα της γυναίκας έλαβε μέσα στο συντεχνιακό χώρο. Οι επαγγελματικές συντεχνίες μπορεί να βασίζονταν στην εργασία των επισήμων μελών τους και ως συσσωματώσεις τέτοιων να νοούνταν, ωστόσο η ολοκλήρωση των αναρίθμητων καθηκόντων που οι συντεχνιακοί επαγγελματίες είχαν αναλάβει, απαιτούσαν την επιστράτευση ενός εργατικού δυναμικού πολυποίκιλου και πολλαπλάσιου, που κινούταν έξω από τα συντεχνιακά πλαίσια. Μέσα σε αυτό το πιο ταπεινό και ανειδίκευτο εργατικό προσωπικό ασφαλώς απαντώνταν και οι γυναίκες. Το μεγαλύτερο ποσοστό αυτών των άσημων γυναικών κατέληγαν να απασχολούνται ως υπηρέτριες, και υπό αυτή την επαγγελματική ιδιότητα ζητούνταν και απασχολούνταν και στις επαγγελματικές συντεχνίες.

Γενικά, η δυσανάλογη παρουσία γυναικών στις πόλεις πολύ συχνά αποδιδόταν στα πλήθη των υπηρετριών που δρούσαν εντός των μεσαιωνικών πόλεων, από τα αστικά μέγαρα μέχρι τη καρδιά των συντεχνιών, που σε ορισμένες αγγλικές πόλεις ενδεχομένως να συνιστούσαν ακόμα και το ένα τρίτο του συνολικού πληθυσμού.¹⁵² Φυσικά, ο μεγάλος αυτός αριθμός γυναικών υπηρετριών δεν απορροφούταν ολόκληρος από τις συντεχνίες, και λόγω μεγέθους αλλά και επειδή η φύση της συντεχνιακής εργασίας απαιτούσε την συμβολή υπηρετριών που κατείχαν συγκεκριμένα χαρακτηριστικά. Το κύρος μιας υπηρέτριας διέφερε ανάλογα με την ηλικία αυτής, τις γνώσεις και τις δεξιότητες της. Οι ασχολίες μιας υπηρέτριας μπορεί να ήταν τόσο ταπεινές όσο αυτής της κουβαλήτρας νερού ή διαφορετικά να περιστρεφόταν γύρω από

¹⁵² S. Shahar, *Fourth estate*, ό.π., σ. 203-205, H. Leyser, *Medieval women*, ό.π., σ. 156.

τη βοήθεια που όφειλε να προσφέρει στη κυρία του σπιτιού ή τη διαχείριση ενός νοικοκυριού για μια νεόνυμφη γυναίκα ή για μια χήρα. Ορισμένες υπηρέτριες μπορεί να παρέμεναν σε ένα σπίτι για χρόνια. Πολλές άλλες όμως προσλαμβάνονταν για βραχεία χρονικά διαστήματα και αποχωρούσαν μετά από ένα ή δύο έτη εργασίας. Μερικές εξ' αυτών αποκτούσαν και πολύτιμες δεξιότητες ενώσω εργάζονταν σε κάποιο σπίτι, κάτι που τις καθιστούσε ιδανικές προς απασχόληση σε κάποιο συντεχνιακό χώρο ή για έναν επωφελή γάμο.¹⁵³

Μια σύγκριση ανάμεσα στη διαδικασία της μαθητείας και του επαγγέλματος του υπηρέτη, ιδίως όταν αυτές οι δύο μορφές απασχόλησης συνυπήρχαν μέσα στο συντεχνιακό χώρο, μπορεί να αποδειχθεί πολύ χρήσιμη για το καθορισμό των ιδιαιτεροτήτων που η φύση της υπηρεσίας διέθετε. Σε σχέση με τους μαθητευόμενους μιας συντεχνίας, το απασχολούμενο υπηρετικό προσωπικό ήταν ευκολότερο στη διαχείριση του, καθότι τα συμβόλαια των τελευταίων μπορεί να διαρκούσαν για ένα χρόνο ή και λιγότερο ενώ συνήθως δεν συνοδεύονταν από τον αντίστοιχο γονικό και οικογενειακό έλεγχο στον οποίο μπορεί να υποβαλλόταν ο μάστορας στη περίπτωση ενός μαθητή του. Ο θεσμός της μαθητείας εξάλλου, ήταν μία μορφή εκπαίδευσης με ξεκάθαρα ελιτίστικο χαρακτήρα και βασιζόμενος σε ένα συμβόλαιο με σαφώς ορισθέντες κανόνες για τη φύση, τη διάρκεια, και την συμπεριφορά που έπρεπε να επιδειχθεί, ενώ προς εξασφάλιση της απρόσκοπτης ολοκλήρωσης του προβλέπονταν και αμοιβαίες χρηματικές εγγυήσεις ανάμεσα στον μάστορα και τον μαθητή. Συντεχνίες, δήμαρχοι, οικογένεια και φίλοι, όλοι παρακολουθούσαν στενά την διεξαγωγή της μαθητείας και ήταν έτοιμοι να διαμαρτυρηθούν και να επέμβουν σε περίπτωση που έκριναν σκόπιμο. Οι συνηθισμένοι υπηρέτες από την άλλη, πολλές φορές ήταν απομονωμένοι από την οικογένεια τους που βρισκόταν σε κάποιο απομακρυσμένο σημείο στην ύπαιθρο, επομένως δεν μπορούσαν να ελπίζουν σε κάποια επέμβαση των συγγενών τους όταν υπήρχε ανάγκη.¹⁵⁴

Στα συμβόλαια σύναψης της υπηρετικής απασχόλησης εμπεριέχονταν και ο προβλεπόμενος χρόνος διάρκειας αυτής, που συνήθως οριζόταν στο ένα έτος, αλλά μπορεί να διαρκούσε και λιγότερο ή περισσότερο. Ο υπηρέτης προέβαινε σε συμφωνία με τον μάστορα ή τη μαστόρισσα. Στους όρους μπορεί να περιλαμβάνονταν και η παροχή κάποιου ιδιωτικού χώρου, ενδυμασίας και μισθού. Τα καθήκοντα του απλού υπηρετικού προσωπικού περιελάμβανε εργασίες όλων των ειδών, την εξασφάλιση προμηθειών, καθαριότητες και γενικά την ικανοποίηση όλων των θεμιτών αναγκών του μάστορα και της μαστόρισσας. Ορισμένοι βοηθούσαν στο μαγαζί ή στις ασχολίες του τεχνίτη αφεντικού του.¹⁵⁵

¹⁵³ B. H. Hanawalt, *The wealth of wives*, ό.π., σ. 187.

¹⁵⁴ B. H. Hanawalt, ό.π., σ. 187.

¹⁵⁵ B. H. Hanawalt, ό.π., σ. 188.

Όπως και με όλες τις διαπροσωπικές σχέσεις, η σχέση ανάμεσα σε έναν μάστορα ή μαστόρισσα και έναν υπηρέτη μπορούσε να κυμαίνεται από άριστη μέχρι κάκιστη. Όταν αυτή ήταν επιτυχής, ισχυροί φιλικοί δεσμοί μπορούσαν να δημιουργηθούν. Σε αυτές τις περιπτώσεις, οι υπηρέτες έπαιρναν μέχρι και τα ονόματα των αφεντικών τους ή ακόμα και διακινδύνευαν τις ζωές τους για αυτά. Οι εργοδότες από τη πλευρά τους, μπορεί να εμφανίζονταν στα δικαστήρια προς υπεράσπιση των υπηρετών τους, ή να προβούν σε παραχωρήσεις μεγάλης αξίας προς αυτούς στις διαθήκες τους, μέχρι και τη μεταβίβαση των συντεχνιακών τους εργαστηρίων. Μέρος αυτής της στενής σχέσης ωστόσο ήταν και η επιβολή τιμωριών από το μάστορα ή τη μαστόρισσα, που συχνά διέθεταν σωματική διάσταση. Άλλη μια παράμετρος της σχέσης μεταξύ μιας υπηρέτριας και του αφέντη της συγκεκριμένα, ήταν η σεξουαλική, καθότι ο τελευταίος μπορούσε να ασκήσει παράτυπα την δικαιοδοσία του που εκπορευόταν από την κατεχόμενη ιδιότητα της κεφαλής της οικογενειακής επιχείρησης, μέλη της οποίας ήταν και οι υπηρέτριες, για να αποκομίσει σεξουαλικά οφέλη με παράνομο και ανήθικο τρόπο.¹⁵⁶

Οι κοινωνικές νόρμες έθεταν ως απαραίτητη ιδιότητα την οποία κάθε επιτυχημένος άνδρας έπρεπε να κατέχει, αυτή του ικανού κυβερνήτη σε όποιο τομέα εκείνος δραστηριοποιούταν. Σε ένα ως επί το πλείστον ανδροκρατούμενο περιβάλλον όπως εκείνο των συντεχνιών, τέτοιες αξίες ήταν διαρκώς παρούσες, ενισχυμένες και από τον γενικότερο πατερναλιστικό χαρακτήρα των συγκεκριμένων ενώσεων. Όταν ο William Rotheley αρνήθηκε να παραχωρήσει ένα δωμάτιο για να διανέμει η υπηρέτρια του, οι χρυσοχόοι συνάδελφοι του όχι μόνο του απέδωσαν πρόστιμο αλλά τον επέπληξαν συνάμα «διότι ενάντια σε κάθε ανθρωπιά αυτός την έδιωξε από το σπίτι του και επειδή την ανάγκασε να κοιμηθεί έξω για δύο ημέρες και στη συνέχεια να δανειστεί λεφτά για να μείνει σε πανδοχείο, ατιμάζοντας την αδελφότητα». Το συγκεκριμένο συντεχνιακό μέλος όχι μόνο έπεσε σε δυσμένεια λόγω αυτής της ανικανότητας του να ηγηθεί, αλλά απ' ότι φαίνεται η αποτυχία του στο να διοικήσει το σπιτικό του με ηθικό τρόπο, έφερε πραγματική αναστάτωση στη συντεχνία.¹⁵⁷

Περιπτώσεις που αφορούσαν σε εξαπάτηση των υπηρετών με στόχο τη παράνομη δέσμευση τους δεν ήταν διόλου ασυνήθιστες. Η Elizabeth Pycely, κάτοικος Λονδίνου και μόνη γυναίκα, ανέφερε στις αρχές πως είχε διατελέσει υπηρέτρια υπό τον Richard Fote, πωλητή υφασμάτων στο επάγγελμα, για ολόκληρο το ορισθέν διάστημα που όριζε το συμβόλαιο της και πως αυτός της όφειλε μισθό αξία 4 λιρών. Όταν του ανακοίνωσε πως θα αποχωρούσε και πως ήθελε να

¹⁵⁶ B. H. Hanawalt, *ό.π.*, σ. 187-188, 193.

¹⁵⁷ B. H. Hanawalt, *ό.π.*, σ. 193.

λάβει το οφειλόμενο ποσό, ο εργοδότης της αντέτεινε πως ήταν η υπηρέτρια που του όφειλε τις 4 λίρες. Την κράτησε αιχμάλωτη στο σπίτι του για τέσσερις μέρες και την υποχρέωσε να πλαστογραφήσει ένα έγγραφο που όριζε πως αυτή ήταν που του όφειλε το επίμαχο ποσό. Την εξανάγκασε να τοποθετήσει την υπογραφή της στο έγγραφο χάριν αυθεντικότητας και μετά την μήνυσε. Πολλές τέτοιες διαμάχες που περιστρέφονταν γύρω από οφειλόμενους μισθούς, φαίνεται πως είχαν ως βαθύτερο αίτιο την απαίτηση των αφεντικών να συνεχίσουν να απασχολούν τις υπηρέτριες τους και μετά το πέρας της ορισθείσας περιόδου εργασίας τους, ιδίως τις εποχές που η προσφορά αποδοτικής και αξιόπιστης εργασίας μπορεί να σπάνιζε. Όχι πως οι υπηρέτριες δεν μπορούσαν να βρεθούν και αυτές ορισμένες φορές στο ρόλο του θήτη. Ο χαρακτήρας του επαγγέλματος της οικιακής βοηθού ήταν τέτοιος που επέτρεπε τον εντοπισμό οποιουδήποτε αντικειμένου με αξία μέσα στο σπίτι, καθώς και την πρόσβαση στα διάφορα κλειδιά. Ο John Hilton, κατασκευαστής εργαλείων από κασσίτερο, προέβη στη προηγούμενη διαπίστωση με το δύσκολο τρόπο όταν κλήθηκε να διαχειριστεί τη συμπεριφορά της υπηρέτριας του. Η συγκεκριμένη, ονόματι Agnes είχε παρουσιαστεί στον πρώτο ως άγαμη. Όταν ωστόσο ο John απουσίαζε σε μία εμποροπανήγυρη, η Agnes άδραξε την ευκαιρία, ανοίγοντας το σεντούκι του και αποσπώντας λεία που την πήρε μαζί της πίσω στο σύζυγο της στο Δουβλίνο.¹⁵⁸

Τα προβλήματα δεν εξέλειπαν ούτε και στις περιπτώσεις εκείνες που οι ρόλοι αντιστρέφονταν. Η Margaret Pounce, χήρα στην ιδιότητα, και ο υπηρέτης της, ονόματι John Hochum, προχώρησαν σε εκατέρωθεν καταγγελίες. Η Margaret κατήγγειλε πως είχε προσλάβει τον Hochum, έναν υαλοποιό, για τη διάρκεια ενός έτους και πως ο ίδιος είχε δουλέψει τελικά μόνο δέκα εβδομάδες για αυτή. Υποστήριξε επίσης, πως της όφειλε και χρήματα για ένα δάνειο που του είχε παραχωρήσει και το οποίο δεν είχε αποπληρωθεί. Ο υπηρέτης από την άλλη ισχυρίστηκε πως όσο εργάστηκε σε αυτήν, επέδειξε το αρμόζον ήθος και τη δέουσα προσοχή, αλλά η εργοδότης του του όφειλε χρήματα και δεν τον πλήρωνε. Αυτή με τη σειρά της τον μήνυσε για καταπάτηση ξένης περιουσίας όταν ο υπηρέτης της επιχείρησε να αρπάξει χρηματικά ποσά μέσα από το σπίτι της.¹⁵⁹

Παρόλο το μέγεθος και το βάρος της συμβολής των υπηρετών στο κόσμο της εργασίας, η ίδια, ένεκα και των ταπεινών καταβολών που είχε, τείνει να παραγνωρίζεται, ιδίως όταν τοποθετείται σε συντεχνιακά πλαίσια. Ο ελιτίστικος χαρακτήρας των συντεχνιών έτεινε να αποκρύπτει τις πιο σεμνές μορφές εργασίας που διενεργούνταν στους κόλπους τους αλλά

¹⁵⁸ B. H. Hanawalt, *ό.π.*, σ. 196.

¹⁵⁹ B. H. Hanawalt, *ό.π.*, σ. 197.

ωστόσο δεν ήταν λιγότερο απαραίτητες για την λειτουργία αυτών. Η ανάλυση της φύσης του επαγγέλματος της υπηρέτριας, με την απόκρυψη και την υποτίμηση που την συνόδευε όντας μια μορφή εργασίας που λάμβανε μέρος εντός του συντεχνιακού χώρου και η οποία όμως δεν απτόταν απευθείας των εργασιών του στενού συντεχνιακού κύκλου των αναγνωρισμένων μελών του, συνδέεται απευθείας με την επόμενη ενότητα, όπου και αναλύεται άλλη μία μορφή απασχόλησης εντός της συντεχνίας, εξίσου υποτιμημένη αλλά υπέρμετρα σημαντική για τη φύση του συντεχνιακού επαγγέλματος εν γένει αλλά και για τη σκιαγράφηση του συνολικότερου ρόλου που ο κόσμος της εργασίας επεφύλασσε για τη γυναίκα, μέσα και έξω από τη συντεχνία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ
Η ΣΥΝΤΕΧΝΙΑΚΗ ΓΥΝΑΙΚΑ ΚΑΙ ΤΟ ΟΙΚΟΤΕΧΝΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ
ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ

Η μέχρι τώρα προσέγγιση στο θέμα της σχέσης που αναπτύχθηκε μεταξύ των επαγγελματικών συντεχνιών και των γυναικών που απασχολήθηκαν από αυτές, συντελέστηκε με άξονα τη δυναμική που προέκυψε από τη συνάντηση του κόσμου της εμπορικής και τεχνικής ελίτ με τη καταπιεσμένη μορφή της μεσαιωνικής γυναίκας εργαζόμενης. Και αρκετές φορές, όπως επιχειρήθηκε να δειχθεί, πράγματι η συντεχνιακή σταδιοδρομία αποτέλεσε τη μοναδική διέξοδο απόκτησης οικονομικής ισχύος και κοινωνικής καταξίωσης για τις φιλόδοξες γυναίκες που δεν ανήκαν στην αριστοκρατία. Τα αναγνωρισμένα συντεχνιακά μέλη μπορεί τα ίδια να απάρτιζαν μια προνομιακή επιχειρηματική ομάδα, ωστόσο όπως εξηγήθηκε, και άλλες μορφές εργασιακής απασχόλησης αξιοποιήθηκαν για την εκπλήρωση των επαγγελματικών τους δραστηριοτήτων, εντελώς διαφορετικές από το εργασιακό καθεστώς που οι συντεχνίες συνιστούσαν. Το πολυάριθμο υπηρετικό προσωπικό, ανειδίκευτο αρκετές φορές και τοποθετημένο στη βάση της επαγγελματικής ιεραρχίας, αποτελούμενο από άνδρες μα και πολλές γυναίκες, προσέφερε με αδιάλειπτο ρυθμό τις πολύτιμες υπηρεσίες του στο συντεχνιακό σκοπό. Δεν ήταν όμως μόνο οι υπηρέτριες η μόνη μη προνομιούχα εργατική δύναμη γένους θηλυκού που στελέχωσε τις επαγγελματικές συντεχνίες. Οι περιγραφές για το χαρακτήρα της συμβολής της ειδικευμένης γυναίκας τεχνίτριας στους φιλόξενους για την ίδια χώρους της παρασκευής μπύρας και επεξεργασίας μεταξωτών υφασμάτων μπορεί να μην στάθηκαν ιδανικές για την αποκάλυψη αυτής της πτυχής, τα επόμενα κλασικά παραδείγματα ανδροκρατούμενων συντεχνιών ωστόσο, μπορούν να αποκαλύψουν και μια άλλη μορφή ανεπίσημης και μη αναγνωρισμένης μορφής γυναικείας εργασιακής συμβολής. Ο συχνά εχθρικός και σύμφωνα με τις νοοτροπίες της εποχής ασύμβατος προς τη παρουσία της γυναίκας κόσμος των επαγγελματικών συντεχνιών, μπορεί να μην δέχθηκε τις γυναίκες ως μέλη με θέση ισότιμη με αυτή των ανδρών, ωστόσο μέσα από τα στοιχεία που παρατέθηκαν, αναφαίνεται μια σταθερά αξιοποίηση αυτών υπό την ιδιότητα των συζύγων, των θυγατέρων και των χηρών. Πως μπορεί να ερμηνευθεί αυτή η έντονη οικογενειακή διάσταση που η παρουσία των γυναικών κατείχε μέσα στις ασχολίες των συντεχνιών; Η απάντηση έχει να κάνει με τη γενικότερη μορφή του κυρίαρχου παραγωγικού μοντέλου την εποχή εκείνη.

Οποιαδήποτε προσέγγιση στις οικονομικές και παραγωγικές δομές της δυτικής μεσαιωνικής κοινωνίας σε ουδεμία περίπτωση δεν μπορεί να αγνοήσει το θεμελιώδη ρόλο που το νοικοκυριό κατείχε. Μάλιστα, ο βαθμός σύνδεσης μεταξύ αυτών των δύο κόσμων, του νοικοκυριού από τη μία και εκείνου της εργασίας από την άλλη, είναι και που συμβάλει στην εγχάραξη της γενικότερης τομής ανάμεσα σε μία κοινωνία με προκαπιταλιστικό χαρακτήρα και σε μία με καπιταλιστικές λειτουργίες. Σε μία καθαυτό προκαπιταλιστική κοινωνία όπως η μεσαιωνική, αυτό σήμαινε πως το νοικοκυριό κατείχε ακόμα δεσπύζουσα θέση εντός της συνολικότερης οικονομικής και παραγωγικής διαδικασίας, λειτουργώντας ως μια ανεξάρτητη οικονομική μονάδα επιφορτισμένη με την κατανομή και την αξιοποίηση των χρήσιμων πόρων, όπως και την αξιοποίηση των διαθέσιμων εργατικών χεριών για την δημιουργία των αγαθών από το ίδιο, που θα εξασφάλιζαν την επιβίωση του, είτε αυτά προορίζονταν για αυτοκατανάλωση είτε για προώθηση στην αγορά. Στη μεσαιωνική πραγματικότητα, νοικοκυριό και παραγωγή ήταν έννοιες αδιάσπαστες. Δεν είναι υπερβολικός επομένως ο ισχυρισμός που θέλει τον οίκο το ζωτικότερο κύτταρο της μεσαιωνικής οικονομίας.¹⁶⁰

Μεταξύ των δυνάμεων που το νοικοκυριό έπρεπε να αξιοποιήσει για την εκπλήρωση των στόχων του, συγκαταλεγόταν και το εργατικό προσωπικό το οποίο για τα συγκεκριμένα δεδομένα ασφαλώς ταυτίζονταν πρωτίστως με τα μέλη της οικογένειας που το συγκροτούσε ανά περίπτωση. Η επιστράτευση του ανθρώπινου δυναμικού που η οικογένεια συνιστούσε, απετέλεσε για τον οίκο πρωτεύον μέλημα για την εξασφάλιση της επιβίωσης του. Τα μέλη του νοικοκυριού αναλάμβαναν από πολύ νεαρά την διεκπεραίωση των διαφόρων καθηκόντων που τους ανατίθενταν ανάλογα με το φύλο, την ηλικία, τις ιδιαίτερες ικανότητες αυτών καθώς βάσει άλλων παραγόντων. Η έμφυλη διάσταση στη κατανομή των οικογενειακών εργασιών, αν και όχι πάντα σε απόλυτη ισχύ, εντούτοις χωρίς αμφιβολία έκανε έντονη την παρουσία της, ενώ διέθετε και χωρικά χαρακτηριστικά. Επί της ουσίας, και έχοντας ως αφετηρία την ύπαιθρο και τη κυριαρχία αυτής στα μεσαιωνικά πράγματα, και μολονότι οι ίδιες εργάζονταν και στους διπλανούς αγρούς, οι γυναίκες δραστηριοποιούνταν κυρίως εντός των στενών ορίων του νοικοκυριού που με την κυριολεκτική έννοια του όρου οι τοίχοι του σπιτιού τους έθεταν. Οι εργασίες που τους ανατίθενταν ήταν αυτές που διαχρονικά και παραδοσιακά ταυτίζονταν με το φύλο τους. Επιπλέον, η υστέρηση της γυναίκας σύμφωνα με τις υπάρχουσες μεσαιωνικές ιδεολογικές συντεταγμένες, την καθιστούσε ακατάλληλη προς δραστηριοποίηση στο δημόσιο και πολιτικό γίγνεσθαι, περιορίζοντας της στην ιδιωτική σφαίρα του οικιακού χώρου. Εκεί

¹⁶⁰ L. Charles, «Εισαγωγή», στο: L. Charles και L. Duffin (επιμ.), *Women and work in preindustrial England*, Λονδίνο, Croom Helm Publishing, 1985, σ. 14, M. C. Howell, *Women, Production and Patriarchy in late medieval cities*, ό.π., σ. 9-21.

μέσα, ανέτρεφαν τα νεαρά μέλη της οικογένειας, φρόντιζαν τα οικόσιτα ζώα, ετοιμάζαν το φαγητό και καταπιάνονταν με άλλες επωφελείς για το νοικοκυριό δραστηριότητες όπως την επεξεργασία υφασμάτων και άλλων υλικών που προορίζονταν για αυτοκατανάλωση ή και για διάθεση στο εμπόριο. Στο αναφερόμενο αστικό περιβάλλον της δυτικής μεσαιωνικής Ευρώπης, αυτή η απαραίτητη στόχευση του νοικοκυριού στην εξασφάλιση της επιβίωσης του ασφαλώς δεν θα διακοπεί, ωστόσο τα νέα οικονομικά δεδομένα που η ζωή στη πόλη επέβαλε, θα ορίσουν τη χάραξη πρόσθετων οικονομικών πολιτικών για την οικογένεια. Η πόλη όφειλε την ύπαρξη και ανάπτυξη της πρωτίστως στη λειτουργία μιας αγοράς που βασιζόταν στη προσφορά και τη ζήτηση ενός παραγόμενου πλεονάσματος που δεν προερχόταν μόνο από την ύπαιθρο αλλά διέθετε τώρα και βιοτεχνικές αλλά και ευρύτερες εμπορικές παραλλαγές. Η κυριαρχία του καθεστώτος της αγοράς στη πόλη επέβαλλε τους δικούς της όρους και το αστικό νοικοκυριό θα σπεύσει να προσαρμοστεί στις νέες συνθήκες.¹⁶¹

Σε αυτές τις προκαπιταλιστικές συνθήκες που χαρακτήριζαν τη μεσαιωνική πραγματικότητα, η βιοτεχνική και εμπορική δραστηριότητα που αναπτύχθηκε στα νέα αστικά κέντρα θα ενορχηστρωθεί πάλι από την οικογένεια. Η οικιακή μονάδα πάλι θα επιστρατεύσει την εργατική δύναμη που τα οικογενειακά μέλη της προσέφεραν για να εξασφαλίσει τη διαβίωση της και στο νέο αστικό περιβάλλον. Αυτό ίσχυσε και με ότι είχε να κάνει με τις νέες εμπορικές και βιοτεχνικές δραστηριότητες που το αστικό νοικοκυριό είχε αναλάβει τώρα, πόσο μάλλον στη περίπτωση των συντεχνιακών επιχειρήσεων που τέθηκαν στη πρώτη γραμμή της οικονομικής ζωής των πόλεων. Δεν θα μπορούσε να βρεθεί καλύτερο παράδειγμα που να διαφωτίζει το ρόλο και τις λειτουργίες αυτού του τόσο ταυτισμένου με την εποχή οικοτεχνικού μοντέλου παραγωγής από εκείνο των επαγγελματικών συντεχνιών. Ήταν μέσα στο σπίτι που φυλάγονταν τα αγαθά, τελούταν η επεξεργασία τους και πολλές φορές η προώθηση τους στην αγορά, μιας και συχνά νοικοκυριό και συντεχνιακή επιχείρηση, εργαστήριο και χώρος διάθεσης των προϊόντων συστεγάζονταν κάτω από την ίδια στέγη. Νοικοκυριό και συντεχνία ήταν την εποχή εκείνη έννοιες αλληλένδετες και αλληλοσυμπληρούμενες. Σε αυτή τη στενή σύνδεση μεταξύ των δύο θεσμών, είναι και που μπορεί να αναζητηθεί η ουσία της συντεχνιακής παρουσίας των γυναικών εργαζομένων. Όπως ειπώθηκε, το επιβεβλημένο πεδίο δράσης της μεσαιωνικής γυναίκας περιστρεφόταν γύρω από το νοικοκυριό. Τώρα που αυτό το τελευταίο ανέπτυξε μια οικονομική εξωστρέφεια μέσω του συντεχνιακού του σκέλους και του προσανατολισμού του στην αγορά, σήμαινε πως και οι γυναίκες μπορούσαν να

¹⁶¹ M. C. Howell, *ό.π.*, σ. 9-21.

δραστηριοποιηθούν με αξιώσεις έξω από τα θεσμοθετημένα όρια που του είχαν επιβληθεί. Πράγματι, μέσω της συμμετοχής τους σε ορισμένους επαγγελματικούς χώρους που διέθεταν συντεχνιακή οργάνωση ή δρούσαν ως τέτοιοι, οι γυναίκες επαγγελματίες μπόρεσαν να αποκτήσουν την οικονομική ισχύ και την κοινωνική αναγνώριση που ο προηγούμενος οικιακός τους περιορισμός τους αρνιόταν. Τα επαγγελματικά αυτά πεδία ωστόσο που αποδείχθηκαν κάπως φιλικά για την γυναικεία απασχόληση ήταν ελάχιστα σε σχέση με τους υπόλοιπους συντεχνιακούς κλάδους, όπου η παραδοσιακή συσχέτιση αυτών με το ανδρικό φύλο, τους καθιστούσε ακατάλληλους για γυναικεία σταδιοδρομία. Η πλειοψηφία του συντεχνιακού κόσμου δεχόταν τις γυναίκες όχι ως ισότιμα και αναγνωρισμένα επαγγελματικά του μέλη, αλλά κυρίως με την ιδιότητα της χήρας, της συζύγου ή της κόρης που συνέβαλλε στη διεκπεραίωση των εργασιακών καθηκόντων.¹⁶²

Που μπορεί να αποδοθεί αυτή η έντονα «οικογενειακή» και συνάμα ανεπίσημη διάσταση που διέκρινε τη συντεχνιακή παρουσία των γυναικών; Τα γυναικεία μέλη της οικογένειας γενικά κλήθηκαν να προσφέρουν τις εργατικές τους υπηρεσίες στις συντεχνιακές ασχολίες του νοικοκυριού. Η μεταπήδηση αυτή ωστόσο του γυναικείου κόσμου από τα περιοριστικά πλαίσια που η οικία του επέβαλε, σε ένα περιβάλλον με δυνητικά περισσότερες ευκαιρίες για τον ίδιο, όπως αυτό των συντεχνιών, ενορχηστρώθηκε και ελέγχθηκε από την εργοδοτική και συντεχνιακή εξουσία, η οποία ήταν γένους αρσενικού. Μέλημα της τελευταίας ήταν η αξιοποίηση αυτής της τόσο αναντικατάστατης για την παραγωγική διαδικασία γυναικείας συμβολής υπό τα νέα συντεχνιακά πλαίσια, και έχοντας ως βασικό στόχο την ικανοποίηση πρωτίστως των δικών της συμφερόντων. Γι' αυτό και η συμβολή του γυναικείου κόσμου της εργασίας στις επαγγελματικές συντεχνίες πραγματοποιήθηκε με βασικό άξονα την ικανοποίηση των αναγκών των ανδρών επαγγελματιών, ενώ όταν αυτό δεν συνέβαινε ή υπήρχε ακόμα και η πιθανότητα υπονόμευσης των ανδρικών συμφερόντων, τότε παρατηρείται ο άμεσος περιορισμός της γυναικείας αυτενέργειας. Η σπανιότητα στην απόκτηση της επίσημης συντεχνιακής ιδιότητας από τις γυναίκες μέλη της συντεχνίας εγγράφεται ακριβώς στην δεδομένη αντίθεση εκ μέρους του ανδρικού εργασιακού κόσμου στο ενδεχόμενο απόκτησης από αυτές ενός προνομίου που δεν εξυπηρετούσε τις ανδρικές συντεχνιακές βλέψεις. Ακόμα και στη περίπτωση των χηρών, εκείνης της γυναικείας ομάδας που μπόρεσε να ανέλθει στη κορυφή της συντεχνιακής ιεραρχίας, η άνοδος τους υπαγορεύθηκε και δρομολογήθηκε με την άδεια των ανδρών που προνοούσαν για την εξασφάλιση της διαβίωσης της συντεχνιακής επιχείρησης έστω και αναγκαστικά υπό γυναικεία διαχείριση. Ούτε αυτό βέβαια συνέβαινε

¹⁶² M. C. Howell, *ό.π.*, σ. 86.

πάντα, μιας και το διαδεδομένο φαινόμενο της απαγόρευσης στη χήρα να συνεχίσει το συντεχνιακό επάγγελμα του ανδρός της, όπως και αυτό της υποχρεωτικής εγκατάλειψης του στη περίπτωση που εκείνη έβρισκε νέο σύζυγο εκτός του σχετικού συντεχνιακού κύκλου, μαρτυρούσαν αμφότερα τα όρια και στη προνομιακή θέση που το καθεστώς της χηρείας κατείχε μέσα στο συντεχνιακό χώρο. Ούτως ή άλλως οι χήρες αποκτούσαν και αυτές τα συντεχνιακά τους προνόμια μέσω της σχέσης τους με τους άνδρες που ήταν συντεχνιακά μέλη, και όχι λόγω των ικανοτήτων, των γνώσεων και του προσωπικού τους μόχθου και προσπαθειών. Αυτό ίσχυε και για τις υπόλοιπες γυναίκες που εργάζονταν σε συντεχνιακό πλαίσιο, είτε αυτές ήταν σύζυγοι, είτε κόρες, είτε άλλοι συγγενείς, αφού γίνονταν δεκτές στη συντεχνία μέσω της συγγενικής τους σχέσης με τον άνδρα μάστορα και κεφαλή του νοικοκυριού, και όχι εξαιτίας της εκπαίδευσής τους, της εργασίας τους και της προσωπικής τους αξίας. Η τάση να μην υπολογίζεται ο γυναικείος πληθυσμός στους κανονισμούς των συντεχνιών για τη θέσπιση του ανώτατου επιτρεπτού ορίου απασχόλησης βοηθών ανά συντεχνιακή επιχείρηση, όπως και η πιο χαλαρή μορφή που η γυναικεία εκδοχή της μαθητείας διέθετε, πιστοποιούν περαιτέρω αυτή την ανεπίσημη λειτουργία της γυναίκας μέσα στη συντεχνία. Η ίδια χρησιμοθηρική αξιοποίηση του γυναικείου εργατικού κόσμου από τους συντεχνιακούς ιθύνοντες απαντάται μέχρι και στα ανώτερα κλιμάκια της συντεχνιακής κλίμακας. Ειδικά δεν θα παρατηρείτο η καθολική πρακτική του αποκλεισμού των γυναικών, ακόμα και αυτών των εξαιρετικών περιπτώσεων που είχαν να κάνουν με αναγνωρισμένα συντεχνιακά μέλη, από όλες εκείνες τις λειτουργίες των συντεχνιών που δεν σχετίζονταν άμεσα με το καθαρά επαγγελματικό κομμάτι της συντεχνιακής δραστηριότητας. Ακόμα και τα πιο καταξιωμένα γυναικεία μέλη απαγορεύονταν να συμμετάσχουν σε οποιαδήποτε λειτουργία της συντεχνίας διέθετε πολιτικό, δημόσιο ή διοικητικό χαρακτήρα, επιβεβαιώνοντας και εδώ αυτή την υπό αυστηρές προϋποθέσεις παρουσία των γυναικών εντός των συντεχνιακών οργανώσεων. Το νοικοκυριό επομένως, απετέλεσε το πυρήνα και την οργανωτική και παραγωγική βάση της συντεχνίας, στα πλαίσια ενός οικοτεχνικού συστήματος που συνένωνε σε ένα ενιαίο και λειτουργικό σύνολο, τις οικογενειακές πρακτικές και πολιτικές επιβίωσης με την ενασχόληση με τις οικονομικές δραστηριότητες της βιοτεχνίας και του εμπορίου. Πέραν τούτου, η επιρροή που το οικιακό σύμπαν θα συνεχίζει να ασκεί στη συντεχνιακή γυναίκα δεν θα είναι τίποτα λιγότερο από απόλυτη, αφού επί της ουσίας αυτό θα είναι που θα θέτει τις προοπτικές αλλά και τα όρια της γυναικείας παρουσίας και ανέλιξης μέσα στις επαγγελματικές συντεχνίες.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ο δυτικός Μεσαίωνας απετέλεσε μια χρονική περίοδο που στη μακρά της πορεία μπόρεσε να επιδείξει απaráμιλλα κατορθώματα σε όλες τις πτυχές της ανθρώπινης δραστηριότητας: τα πρώτα σκιρτήματα του νεωτερικού συγκεντρωτικού κράτους, η ανάδυση των αστικών κοινοτήτων, βασιζομένων σε μία τόσο επαναστατική αρχή, όπως αυτή της ελευθερίας των κατοίκων τους να υφίστανται και να πράττουν ως ανεξάρτητες οντότητες, τα αρχιτεκτονικά επιτεύγματα όπως αυτά βρήκαν την αποκορύφωση τους μεταφορικά και κυριολεκτικά με την ανόρθωση των γοθτικών ναών, η λογοτεχνική παραγωγή υπό τη μορφή των επών και των μυθιστοριών, όλα αυτά είναι δημιουργήματα του μεσαιωνικού ανθρώπου. Όπως σε όλες τις εποχές ωστόσο, έτσι και εδώ δεν εξέλιπαν και τα σκοτεινά σημεία. Η κοινωνία της Δυτικής Χριστιανοσύνης ήταν μια εποχή που πορεύτηκε σε μεγάλο βαθμό υπό διαρκές κλίμα αβεβαιότητας και ανασφάλειας, συνθήκες που στοιχειοθετούσαν μια μόνιμη ατμόσφαιρα απειλής από έναν τεράστιο αριθμό εχθρών που ο μεσαιωνικός φόβος κατασκεύαζε κατά το δοκούν.

Στη μεγάλη λίστα αυτών των εχθρών που η μεσαιωνική κοινωνία ανακάλυψε και κλήθηκε να διαχειριστεί, βρέθηκε και η γυναίκα. Μολονότι ο μεσαιωνικός κόσμος δεν μπορεί να χρεωθεί την άσκηση μίας ενιαίας ιδεολογικής αντιμετώπισης απέναντι στο σύνολο του γυναικείου πληθυσμού, συνακολούθως και στο ήμισυ ολόκληρης της μεσαιωνικής ανθρωπότητας, παρόλα αυτά η αποτύπωση ορισμένων γενικευμένων πρακτικών που απέρρεαν από την ιδεολογική επιρροή συγκεκριμένων φορέων εξουσίας, μπορεί να ανιχνευθεί. Ο θεσμός της Εκκλησίας, επίσημος φορέας και διαχειριστής της θρησκευτικής αλήθειας και επιφορτισμένη με την ηθική και πνευματική κάθαρση της οικουμένης εν όψει της τελικής Κρίσης, κήρυττε την αγνότητα που θα κατακτιόταν μέσω της ανύψωσης του πνεύματος από το αμαρτωλό σώμα. Η γυναίκα που παραδοσιακά ταυτιζόταν με την έννοια της σωματικότητας λόγω και της ικανότητας να τίκτει, βρέθηκε αμέσως στο στόχαστρο. Τον ίδιο υπονομευτικό ρόλο στη θέμα της υπονόμησης της μεσαιωνικής γυναίκας έπαιξε και ένας άλλος πανίσχυρος πόλος εξουσίας, η αριστοκρατία. Όντας αυστηρά πατριαρχικός στη δομή και τις λειτουργίες του, ο αριστοκρατικός κόσμος θεμελίωσε τη παραγκώνιση των γυναικών από την επίγεια άσκηση εξουσίας. Συνδυαστικά, οι δύο υπέρτατοι για τα μεσαιωνικά δεδομένα εξουσιαστικοί φορείς, αυτός της Εκκλησίας και εκείνος της αριστοκρατίας, με την επιρροή που ασκούσαν στη κοινωνία θα διαποτίσουν αυτή με την πεποίθηση πως η γυναίκα ήταν ένα αμαρτωλό ον,

υπολειπόμενο σωματικά και διανοητικά απέναντι στον άνδρα. Αυτό θα έχει ως αποτέλεσμα τον εξοβελισμό της γυναίκας από οποιονδήποτε μηχανισμό και ασχολία θα μπορούσε να επιφέρει ισχύ, καταξίωση και την ανάληψη ευθυνών. Η μεσαιωνική γυναίκα θα καταλήξει να μετατραπεί σε ον του περιθωρίου.

Η από κοινού εξουσία της Εκκλησίας και της αριστοκρατίας πάνω στη μεσαιωνική κοινωνία γενικά και στο γυναικείο πληθυσμό ειδικότερα, δεν θα παραμείνει αναμφισβήτητη σε ολόκληρη τη διάρκεια του Μεσαίωνα. Από τον 11^ο αιώνα και μετά, οι αναδύμενες πόλεις με τη οικονομική και πολιτική ισχύ που θα συσσωρεύσουν και τις νεωτερικές τομές που θα εισάγουν, κυρίως στο τομέα των ελευθεριών που εγγυήθηκαν για τους πολίτες τους, θα προκαλέσουν την ηγεμονία του παλαιού κόσμου σε πολιτικό, οικονομικό και ιδεολογικό επίπεδο. Οι γυναίκες θα δρέψουν και αυτές τους καρπούς που η αστική χειραφέτηση παρήγε, καταφέροντας να αποκτήσουν μεγαλύτερη αυτονομία κινήσεων στη διαχείριση των περιουσιών τους, της νομικής τους υπόστασης καθώς και σε άλλους τομείς.

Οι γυναίκες έσπευσαν να αξιοποιήσουν τις νέες ευκαιρίες που το αστικό περιβάλλον τους προσέφερε ενώ εντάχθηκαν και στις επαγγελματικές συντεχνίες. Οι επαγγελματικές συντεχνίες ήταν οργανώσεις με εμπορικό ή τεχνικό χαρακτήρα, που επανεμφανίστηκαν στην μεσαιωνική Αγγλία αλλά και στην ευρωπαϊκή ήπειρο ως απόρροια της επανάκαμψης του αστικού ιστού και των οικονομικών δραστηριοτήτων που σχετίζονταν με αυτόν. Οι παράγοντες του επαγγελματικού κόσμου προέβησαν στη σύσταση αυτών των οργανώσεων, σε μια απόπειρα οργάνωσης και ελέγχου των επαγγελματικών κλάδων και της αγοράς. Επιπλέον, οι συντεχνίες επιτέλεσαν και ένα πλήθος άλλων λειτουργιών για τα αστικά κέντρα που τις φιλοξένησαν, όπως την ανάληψη της στρατιωτικής τους άμυνας, την επίδειξη θρησκευτικού και φιλανθρωπικού έργου, ακόμα και την διοίκηση των ίδιων των πόλεων.

Το βασικό ερώτημα της παρούσας εργασίας είχε ως εκκίνηση την σκιαγράφηση αυτής της δραστηριοποίησης των γυναικών απασχολούμενων εντός των συντεχνιακών οργανώσεων, στην μεσαιωνική Αγγλία συγκεκριμένα, λαμβάνοντας υπόψιν την ιδιαίτερη φύση της σχέσης που θα μορφοποιούταν μεταξύ αυτών των δύο αντιφατικών πλευρών που τώρα καλούνταν να συνυπάρξουν, της καταπιεσμένης γυναίκας από τη μία, και της επαγγελματικής συντεχνίας, του θεσμού που συμβόλιζε και προήγε τις νέες αξίες που η πόλη προήγε όπως την ανεμπόδιστη ανέλιξη του ατόμου και την αξιοκρατική ανάδειξη του, παράλληλα με την δυνατότητα απόκτησης προσωπικού κύρους και δύναμης. Οι επαγγελματικές συντεχνίες δεν φάνηκαν αρχικά να αρνούνται τη παραχώρηση εντός των τάξεων τους, μιας θέσης στις γυναίκες εργαζόμενες που να συνεπάγεται την απόκτηση από αυτές, όλων εκείνων των ωφελημάτων που προκύπταν από τη συντεχνιακή τους δραστηριότητα. Θεωρητικά, οι γυναίκες

προορίζονταν να εκπαιδεύονται με τον ίδιο ακριβώς τρόπο που ίσχυε και για τους άνδρες, μπορούσαν δε να αναγνωριστούν ως επίσημα και αναγνωρισμένα μέλη που τους επιτρεπόταν να ασκήσουν το επάγγελμα με την άδεια και τις ευλογίες της συντεχνίας, ακόμα και να γίνουν μαστόρισσες με δική τους επιχείρηση και εργαστήριο, βοηθούς και μαθητευόμενους. Στην αξιοπρόσεκτη περίπτωση των αποκλειστικά γυναικείων συντεχνιών, η εξουσία και αναγνώριση που τα θηλυκά μέλη τους κατείχαν, ήταν ακόμα εμφανέστερη. Στην Αγγλία, οι επαγγελματικοί χώροι της κατασκευής μύρας και της επεξεργασίας μεταξιού(μολονότι ο δεύτερος δεν οργανώθηκε σε συντεχνία, αν και κατείχε όλες τις προϋποθέσεις για την ίδρυση τέτοιας, και διέθετε και τις ανάλογες λειτουργίες) πιστοποιούν την διαθεσιμότητα των νέων ευκαιριών που ο συντεχνιακός κόσμος προσέφερε στα γυναικεία μέλη του. Οι συντεχνιακές γυναίκες μπορούσαν να εμπλακούν σε εργασιακές ασχολίες που απέφεραν κύρος, οικονομική ανεξαρτησία αλλά και οικονομική ευμάρεια, στις περιπτώσεις εκείνες που ασχολούνταν με το χονδρικό εμπόριο ή διηύθυναν μεγάλα εργαστήρια, εξουσία να διοικούν ολόκληρες επιχειρήσεις και αναγνώριση μέσα στο κοινωνικό σύνολο. Εκ πρώτης όψεως έτσι, η μεσαιωνική γυναίκα μέσω της εργασιακής της σταδιοδρομίας στις συντεχνίες, φαίνεται όχι μόνο να αποδεσμεύεται από τη προηγούμενη καταπίεση που οι κοινωνικές συμβάσεις της επέβαλλαν αλλά να μπορεί να αναρριχηθεί στα ανώτερα κλιμάκια της αστικής οικονομικής και κοινωνικής ιεραρχίας.

Η εικόνα της γυναίκας που μπορούσε να αναδειχθεί μέσω της εργασιακής της σταδιοδρομίας στις συντεχνίες, αναπαριστά ωστόσο μόνο το ήμισυ της αλήθειας αναφορικά με τις συνθήκες που αφορούσαν στη θέση εκείνης εντός αυτών των επαγγελματικών ενώσεων. Πολλές συντεχνίες αρνιόνταν ευθύς αμέσως την είσοδο στις γυναίκες, προφασιζόμενες πολλές φορές την ακαταλληλότητα των επαγγελμάτων τους για τις ίδιες. Αρκετές φορές, δεν ενέτασσαν τις μαθητευόμενες τους στο επίσημο καθεστώς της μαθητείας, ενώ συχνά δεν υπολόγιζαν ποτέ τις γυναίκες που φιλοξενούσαν ως συντεχνιακά μέλη. Το φαινόμενο δε, της ανάδειξης αυτών των γυναικών σε συντεχνιακά μέλη με πλήρη δικαιώματα, ήταν εξαιρετικά σπάνιο.

Τα αίτια επιβολής αυτών των αυστηρών περιορισμών και καταφανών απαγορεύσεων όσον αφορά στις προοπτικές των γυναικών σε σχέση με τις επαγγελματικές συντεχνίες, μπόρεσαν να ανιχνευθούν στη ζωτικότητα του θεσμού του νοικοκυριού για τη συντεχνία και στη πατριαρχική εξουσία που με αμοιβαίο τρόπο διαπότιζε και τους δυο κόσμους. Στη πραγματικότητα, ο ρόλος που το νοικοκυριό κατείχε εντός του συντεχνιακού κόσμου, κρίνεται ως βαρύνουσα σημασίας για την επιβίωση του τελευταίου, επιπλέον για τη κατανόηση της ιδιαίτερης μορφής που αυτός έλαβε τότε, καθώς και για την συνολική αποτίμηση του

χαρακτήρα που η γυναικεία παρουσία έλαβε μέσα στις συντεχνιακές οργανώσεις. Τελικά, η συμμετοχή των γυναικών σε αυτές τις κατά βάση ανδροκρατούμενες συντεχνίες, υπαγορευόταν από μία κοινά αποδεκτή αρχή: τώρα που το νοικοκυριό εντασσόταν με τόσο δυναμικό τρόπο στο κόσμο της αγοράς, έπρεπε να επινοηθεί και ένας νέος ρόλος για τα γυναικεία μέλη του που τόσο πολύ είχαν συνδεθεί με τις οικιακές του λειτουργίες. Λαμβάνοντας υπόψιν αυτή τη βασική σύνδεση γυναίκας-νοικοκυριού, οι εκάστοτε άντρες ιθύνοντες των συντεχνιών, τους επέτρεπαν την είσοδο όχι ως ισότιμα και ολοκληρωμένα συντεχνιακά μέλη αλλά ως κεντρικοί οικιακοί συντελεστές. Ως κάτοχοι αυτής της ιδιότητας γινόντουσαν δεκτές ως εκπαιδευόμενες, η άνοδός τους δε στη συντεχνιακή ιεραρχία εξαρτιόταν από την επαγγελματική θέση των συζύγων τους. Ούτως ή άλλως πρέπει να τονιστεί εδώ πως οι μόνες γυναίκες δεν στερούνταν μόνο τις ευκαιρίες ανάδειξης που τους προσέφεραν οι σύζυγοί τους αλλά και την πρόσβαση στα απαραίτητα κεφάλαια για την έναρξη μιας επιχείρησης καθώς και το χρόνο για να ασχοληθούν με μία τέχνη. Γι' αυτό και στην απόφαση της εμπλοκής σε μία χρονοβόρα και επίπονη διαδικασία όπως αυτή της μαθητείας, πέραν της κλασικής άποψης περί γυναικείας φιλοδοξίας, ασφαλώς βάραινε και η προοπτική της κατοχής ενός εφοδίου προς προσέλκυση υποψήφιων γαμπρών. Σύμφωνα με αυτόν τον άξονα, της συμβολής των γυναικών στο αναβαθμισμένο νοικοκυριό, τίθεντο και τα συνολικά όρια δικαιοδοσίας τους εντός των συντεχνιών. Η προσφορά τους στα συντεχνιακά καθήκοντα κρινόταν στην ουσία ως συμπληρωματική της εργασίας των επισήμων μελών, υποβιβασόμενες εν τέλει από ειδικευμένες επαγγελματίες με δική τους βούληση, σε απλά εφόδια για την επίτευξη των επαγγελματικών καθηκόντων των αντρών συγγενών τους που απλώς τύγγχαναν να κατέχουν και ανθρώπινη υπόσταση. Στην ανεπιθύμητη πιθανότητα της υπέρβασης αυτών των θεσμοθετημένων ορίων, οι γυναίκες συναντούσαν ένα πλήθος εμποδίων, σκοπός των οποίων ήταν η ανακοπή οποιασδήποτε γυναικείου εγχειρήματος δεν εξυπηρετούσε τα αντρικά συντεχνιακά συμφέροντα. Όταν η χρησιμότητά τους για τις αντρικές συντεχνίες εξαντλήθηκε, οι γυναίκες αναγκάστηκαν να αποχωρήσουν από αυτές, συνθέτοντας έτσι ένα εξαιρετικά ασυνήθιστο μα και βραχύβιο για τα μεσαιωνικά δεδομένα σκηνικό αληθινής γυναικείας χειραφέτησης.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Archer J. M., *Working women in thirteenth century Paris*, Αριζόνα, αδημοσίευτη διδακτορική εργασία, 1995.
- Beattie C., «Living as a Single Person. Marital status, performance and the law in late Medieval England», *Women's History Review*, V. 17, N. 3, 2008, σ. 327-340.
- Bennett, J. M. A, «Medieval women, modern women, across the great divide», στο: David Aers (επιμ.), *Culture and History, 1350-1600. Essays on English Communities, Identities and Writing*, Detroit, Wayne state university press, 1992.
- , *Ale, Beer, and Brewsters in England. Women's Work in a Changing World, 1300-1600*, Οξφόρδη, Oxford University Press, 1996.
- και Froide M., «A singular past», στο: J. M. Bennett, A. M. Froide (επιμ.), *Singlewomen in the European past, 1250-1800*, Ν. Φιλαδέλφεια, University of Pennsylvania Press 2004.
- Γιαντσή Ν., *Μορφές γυναικείας δράσης περιθωριακού χαρακτήρα στη Δυτική Ευρώπη κατά τον ύστερο Μεσαίωνα. Το κίνημα των Beguinae*, Θεσσαλονίκη, Κώδικας, 2001.
- , *Ο φτωχός ανάμεσα στην εκκλησία και την πόλη. Η αστική φιλανθρωπία στη Δυτική Ευρώπη κατά το Μεσαίωνα*, Αθήνα, εκδόσεις του εικοστού πρώτου παράλληλου, 2011.
- Charles L., «Εισαγωγή», στο: Lindsey Charles και Lorna Duffin (επιμ.), *Women and work in preindustrial England*, Λονδίνο, Croom Helm Publishing, 1985.
- Dale M. K., «The London silk women of the fifteenth century», *The Economic History Review*, τ.4, ν. 3, 1933, σ. 324-335.
- Dixon E., «Craftswomen in the Livre Des Métiers», *The Economic Journal*, τ. 5, ν. 18, 1895, σ. 209-228.
- Duby G., *Ο ιππότης, η γυναίκα και ο ιερέας. Ο γάμος στη φεουδαρχική Ευρώπη*, Ηράκλειο, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 1996.
- Elliott D., «Flesh and spirit», στο: Alastair Minnis και Rosalynn Voaden (επιμ.), *Medieval holy women in the Christian tradition c. 1100-c. 1500*, Turnhout, Brepols, 2010, σ. 13-46.
- Epstein S.R., «Craft guilds, apprenticeship, and technological change in pre-industrial Europe», *Journal of economic history* 58, 1998, σ. 684-713.
- Fryde N., «Gilds in England before the Black Death», στο: Berent Schweineköper (επιμ.), *Gilden und Zünfte. Kaufmännische und gewerbliche Genossenschaften im frühen und hohen Mittelalter*, Vortrage und Forschungen 29, Sigmaringen, 1985, σ. 215-229.

- Goldberg P. J. P., *Women, work and life circle in a medieval economy. Women in York and Yorkshire, 1300-1520*, Οξφόρδη, Oxford University Press, 1991.
- Gross C., *The Gild Merchant*, Oxford, Clarendon Press, 1890.
- Gustafsson B., «The rise and economic behavior of medieval craft guilds», στο: Bo Gustafsson (επιμ.), *Power and Economic Institutions. Reinterpretations in Economic History*, Λονδίνο, Elgar, 1991, σ. 69-106.
- Hanawalt B.H., *Growing up in medieval London. The experience of childhood in history*, Οξφόρδη, Oxford university press, 1993.
- , *The wealth of wives. Women, law and economy in late medieval London*, Νέα Υόρκη, Oxford University press, 2007.
- Herlihy D., *Women, family and society in medieval Europe*, Οξφόρδη, Berghanh press, 1995
- Howell M. C., *Women, Production and Patriarchy in late medieval cities*, Σικάγο, the University of Chicago press, 1986.
- Hickson C.R. και Thompson E.A., «A New Theory of Guilds and European Economic Development», στο: *Explorations in Economic History* 28, 1991, σ. 127-168.
- Hilton R., «Women Traders in Medieval England», στο: *Class Conflict and the Crisis of Feudalism*, Λονδίνο, The Hambledon Press, 1985, σ. 205-215.
- Howell M. C., «Citizenship and gender, women's political status in northern medieval cities», στο: Mary Erler και Maryanne Kowaleski (επιμ.), *Women and power in the Middle Ages*, Athens, Georgia, the University Of Georgia press, 1988.
- Hutton D., «Women in Fourteenth Century Shrewsbury», στο: Lindsey Charles και Lorna Duffin (επιμ.), *Women and work in preindustrial England*, Λονδίνο, Croom Helm Publishing, 1985.
- Hutton S., *Women and economic activities in late medieval Ghent*, Νέα Υόρκη, Palgrave Macmillan, 2011.
- Keene D., «Tanner's widows (1300-1500) », στο: Caroline M. Barron και Anne Sutton (επιμ.), *Medieval London widows, 1300-1500*, London, The Hambledon Press, 1994.
- Kirkland B., «Now thrive the armourers». *The development of the Armourers' Crafts and the Forging of Fourteenth-century London*, University of York, αδημοσίευτη διδακτορική εργασία, 2015.
- Kramer S., *The English Craft Gilds*, New York, Columbia University Press, 1927.
- Kowaleski M. και Bennett J. M., «Crafts, guilds and women in the Middle Ages», *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 14, 1989, σ. 474-488.

- Lacey K., «Women and work in fourteenth and fifteenth century London», στο: Lindsey Charles και Lorna Duffin (επιμ.), *Women and work in preindustrial England*, Λονδίνο, Croom Helm Publishing, 1985.
- Le Goff J., *Ο πολιτισμός της μεσαιωνικής Δύσης*, Θεσσαλονίκη, Βάνιας, 1991.
- , «Οι περιθωριακοί στη μεσαιωνική Δύση», στο: Bernard Vincent (επιμ.), *Οι περιθωριακοί και οι αποκλεισμένοι στην ιστορία*, Αθήνα, Ροές, 1994.
- , και Τρουόνγκ Ν., *Μια ιστορία του σώματος στον Μεσαίωνα*, Αθήνα, Κέδρος, 2009.
- Leyser H., *Medieval women. A social history of women in England, 450-1500*, Λονδίνο, St. Martin's Press, 1995.
- Leyser H., *Medieval women. A social history of women in England, 450-1500*, Λονδίνο, St. Martin's Press, 1995.
- Lucas A., *Women in the Middle Ages. Religion, marriage and letters*, New York, St Martin's Press, 1983.
- Maarten P., «Craft Guilds in North-Western Europe (England, France, Low Countries) », Utrecht, 2006, διαθέσιμο στη διαδικτυακή διεύθυνση: www.iisg.nl/hpw/papers/guilds-prak.pdf , σ. 1-18.
- McIntosh M.K., «The Benefits and Drawbacks of *Femme Sole* Status in England, 1300–1630», *The Journal of British Studies*, v. 44, 2005, σ. 410-438.
- McNamara J.A. και Wemple S., «The power of women through the family in medieval Europe, 500-1100», στο: Mary Erler και Maryanne Kowaleski (επιμ.), *Women and power in the Middle Ages*, Athens, Georgia, the University Of Georgia press, 1988, σ. 83-101.
- Miller E. και Hatcher J., *Medieval England, towns, commerce and crafts, 1086- 1348*, New York, Longman, 1995.
- Munck D.B. , Lourens P. και Lucassen J., «The establishment and distribution of craft guilds in the Low Countries, 1000-1800», στο: Maarten Prak, Catharina Lis, Jan Lucassen, Hugo Soly (επιμ.), *Craft guilds in the early modern Low Countries. Work, power, and representation*, Aldershot, Ashgate, 2006, σ. 32-73.
- Ogilvie S., *Institutions and European Trade, Merchant Guilds, 1000-1800*, Cambridge, Cambridge university press, 2011.
- , *The European guilds. An economic analysis*, New Jersey, Princeton University Press, 2019.
- Pirenne H., «*European guilds*», στο: Edwin Seligman και Alvin Johnson (επιμ.), *Encyclopaedia of the social sciences*, v.7, London, The MacMillan Company, 1923, σ. 208-216.
- , *Οι πόλεις του Μεσαίωνα*, Αθήνα, Βιβλιόραμα, 2003.
- Power E., *Medieval women*, Νέα Υόρκη, Cambridge University press, 1997.

- Rosser G., *The art of solidarity in the Middle Ages. Guilds in England, 1250-1550*, Οξφόρδη, Oxford University Press, 2015.
- Shahar S., *The fourth estate. A history of women in the Middle Ages*, New York, Routledge, 1983.
- Strayer J., *Dictionary of the Middle Ages*, Νέα Υόρκη, Charles Scribner's Sons, 1985, τ. 6.
- Thrupp, S L. "The Gilds.", στο: M. Michael Postan, E. E. Rich, and Edward Miller(επιμ.), *Cambridge Economic History of Europe, vol. 3, Economic Organization and Policies in the Middle Ages*, Cambridge, Cambridge Univ. Press, 1965, σ.230-280.
- Swanson H., «The illusion of economic structure. Craft guilds in late medieval English towns», *Past & Present*, Volume 121, Issue 1, 1988, σ. 29-48.
- , *Medieval British towns*, London, McMillan Press, 1999.
- Unwin G., *The Gilds and Companies of London*, London, George Allen & Unwin, 1938.
- Veale E., «Matilda Penne, Skinner (1392-1393)», στο: Caroline M. Barron και Anne Sutton (επιμ.), *Medieval London widows, 1300-1500*, London, The Hambledon Press, 1994.
- Wensky M., «Women's guilds in Cologne in the later middle ages», *Journal of European Economic History*, τ. 11:3, 1982, σ. 631-650.